

sborník z workshopu

GEOGRAFICKÝ VÝZKUM: PARTICIPACE A ANGAŽOVANOST

Brno 2013

Robert Osman (ed.)

Masarykova univerzita
Brno 2013

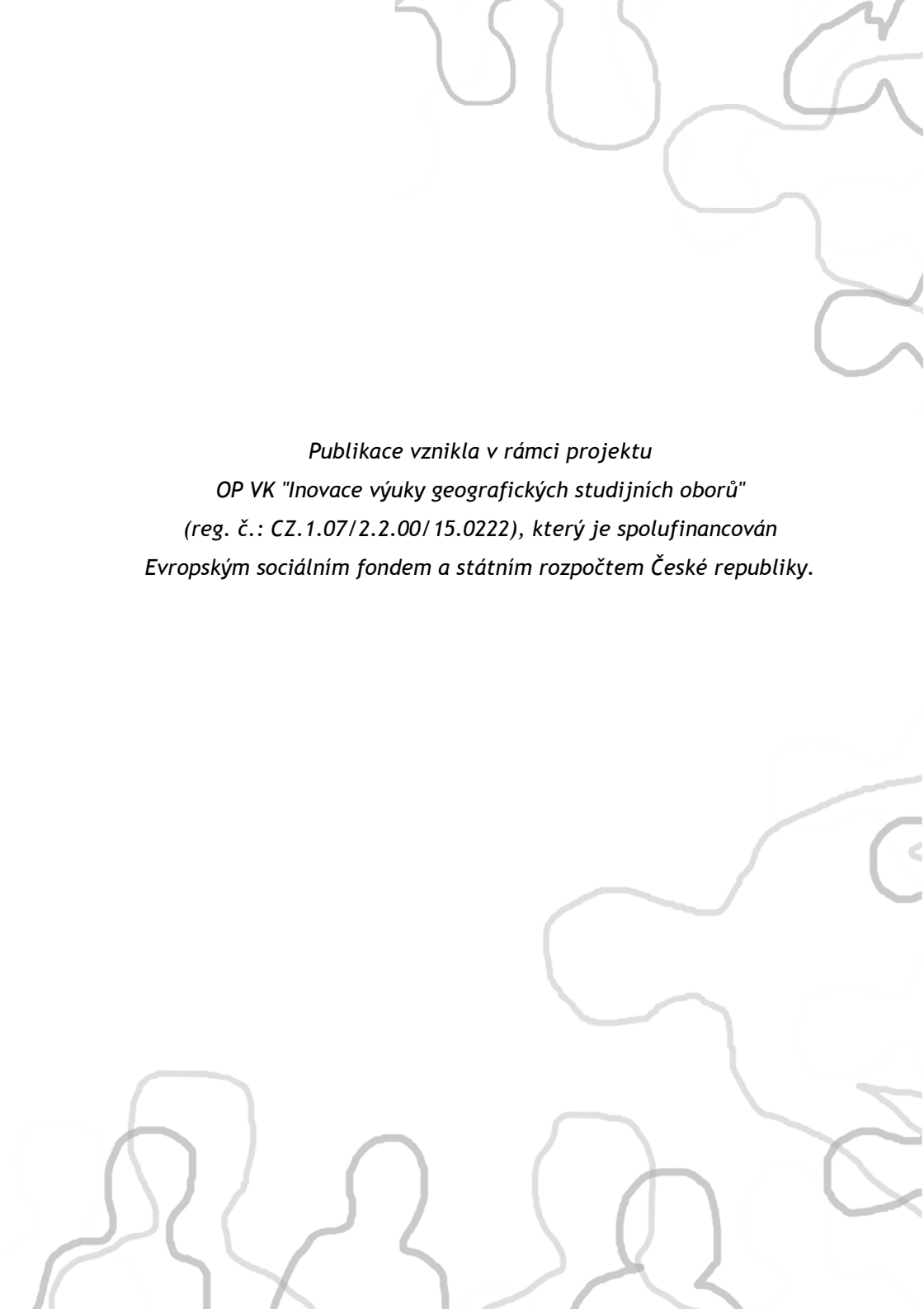
Recenzenti

Mgr. Ivan Andráško, PhD., Mgr. Lenka Fendrychová,
doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc., doc. RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.,
Mgr. Ondřej Konečný, Ing. Vítězslav Křivánek, Ph.D.,
RNDr. Marek Křížek, Ph.D., PhDr. Lukáš Linek, Ph.D.,
Ing. arch. Magdalena Maceková, Ph.D., Mgr. Eva Malířová,
Mgr. Ondřej Mulíček, Ph.D., Mgr. Michal Pitoňák,
Mgr. Alena Rochovská, PhD., Mgr. Bc. Zdeněk Stachoň, Ph.D.,
RNDr. Jakub Trojan, Mgr. Jan Zálešák, Ph.D.

© 2013 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-6415-7
ISSN 1805-9120

*Publikace vznikla v rámci projektu
OP VK "Inovace výuky geografických studijních oborů"
(reg. č.: CZ.1.07/2.2.00/15.0222), který je spolufinancován
Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.*

Obsah

Editorial	6
<i>Robert Osman</i>	
Kartografická vizualizace neurčitosti degradace krajiny v kontextu průběhu povodně	11
<i>Radka Báčová, Jiří Jakubínský, Eva Svobodová</i>	
Participativní umění a geografie: Inspirace akcemi Kateřiny Šedé	23
<i>Jaroslav Biolek, Jiří Malý, Pavlína Zrůstová</i>	
Datová infrastruktura pro inteligentní aplikace založené na datech o hluku	40
<i>Petr Duda</i>	
Multifunkční zemědělství a sociální síť	52
<i>Jiří Hrabák</i>	
Rurální geografie v rámci českých a britských rurálních studií	64
<i>Vladan Hruška</i>	
Využití konstruktivisticky orientované interaktivní hry pro výuku environmentálních témat: protipovodňová opatření v krajině	81
<i>Jan Husák</i>	
Možnosti utváření queer a trans prostorů	92
<i>Dita Jahodová</i>	
Homomonumenty	104
<i>Lukáš Kaufman</i>	
Český Springfield: velká firma na malém městě	120
<i>Robert Osman, Ondřej Šerý</i>	

Participativní mapování a participativní GIS jako nástroje občanské angažovanosti <i>Jiří Pánek, Beata Čmielová</i>	140
Geografie sexualit, bílé místo v prostoru české geografie? <i>Michal Pitoňák</i>	153
Rurální governance: Případová studie rozvoje rurálních regionů místními akčními skupinami v ČR <i>Jan Procházka</i>	169
Vliv evolučních inovací na proměnu výuky zeměpisu na českých gymnáziích <i>Markéta Václavková, Jakub Trojan</i>	180
Geografická studie volební účasti: voliči a kandidáti ve volbách do Poslanecké sněmovny <i>Petr Voda</i>	194
Život v oblakoch? Frequent flyer programy a ich využitelnosť pri výskume aeromobility <i>Veronika Zuskáčová</i>	207

Editorial

Robert Osman

Sborník s podtitulem *Participace a angažovanost* je výběrem textů z workshopu doktorandů a doktorandek, který proběhl ve dnech 13. a 14. září 2013 na Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Jednalo se již o osmý ročník, který byl potřetí pořádán ve spolupráci Geografického ústavu a Ústavu geoniky AV ČR, v.v.i. Možnosti sepsat svůj příspěvek do tohoto sborníku se rozhodlo využít 22 z 39 aktivních účastníků a účastnic z 6 různých univerzit. Přestože na workshopu převládali sociální geografové a geografky, zastoupena byla i témata kartografická, geoinformatická, didaktická a podařilo se oslovit i studenty a studentky nepřírodovědeckých oborů, konkrétně sociologie a architektury. Soubor 15 příspěvků obsažených v předkládaném sborníku velmi dobře vystihuje tematickou heterogenitu workshopu, z něžž vzešly.

Rád bych se na tomto místě krátce zastavil u zdůvodnění volby tématu letošního workshopu, respektive se pokusil zodpovědět otázku, proč zrovna *participace* a *angažovanost*. Toto téma uzrávalo už delší dobu a odpovídá určitému epistemologickému posunu, který souvisí jak s hlubším porozuměním kritické sociální teorii, sblížováním sociální geografie s ostatními sociálními disciplínami, ale především s prohlubující se frustrací z instrumentálního hodnocení vědy i studentských prací. Nevyřčený cíl tohoto tematického zaměření lze formulovat jako otázku po pojetí role výzkumníka/výzkumnice a po smyslu současné podoby geografického výzkumu vůbec. Participativní výzkumné techniky nastavují symetrický vztah mezi těmi, jež na výzkumném procesu participují, reflektují pozice jednotlivých aktérů/aktérek a problematizují hierarchické uspořádání vztahů mezi nimi. Pokud se tedy chceme pokusit tázat tímto nehierarchickým způsobem, je nutné znovu kriticky promyslet normativně orientované výzkumné strategie geografie.

Podstatný zdroj reflexivity do geografie přináší především ono sblížování s ostatními sociálněvědními obory. Slova, jimiž byl v jednom neformálním rozhovoru vymezen cíl sociologie, mi na dlouhou dobu uvízla v paměti: „Cílem přece nemůže být hledání nějakých doporučení či ideálních stavů, ale spíše popis a vysvětlení společenských změn a nerovností.“ V každém doporučení, v radě, v pomoci či přímo v konceptu „rozvoje“ je vždy již implicitně obsažena hierarchie - určitá asymetrie vztahu mezi těmi, jež

rozvoj produkují a těmi, jež rozvoj „potřebují“. Jedním z hlavních témat letošního workshopu se tak stala otázka, jakým způsobem nehierarchické principy participativního výzkumu integrovat do dominantní geografické epistemologie, když je hierarchie zdůrazněna již v samotném názvu doktorského programu na Geografickém ústavu Masarykovy univerzity (Regionální geografie a regionální rozvoj), když ji v názvu nese ministerstvo, do jehož agendy spadá značná část geografických témat (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR) a když je v závěru většiny geografických prací vyžadováno *doporučení*.

Snaha o změnu současné situace v celé řadě společenských oblastí je vlastní snad všem sociálněvědním disciplínám. Pokud tedy není problematizována samotná *změna*, ale způsob jejího dosahování, lze otázku konkretizovat do podoby - jak přispět ke kýžené změně situace bez využití nadřazeného postavení výzkumníka či výzkumnice. Pro tuto odpověď je třeba prozkoumat anatomii samotné *změny*. Hlubší studium otázek typu - co způsobuje, že se některé změny podaří a jiné nikoliv; co je nejčastější příčinou nezdaru snah o změnu; co je naopak příčinou jejich úspěchu; jak prosazení určitých změn napomáhat a jak jim naopak nepřekážet - představuje výzvu, která dalece přesahuje jak tento editorial, tak i celý workshop. Shrnout lze alespoň střípky, které vzešly z diskusí v průběhu letošního workshopu.

Mladý výzkumník či výzkumnice, doktorský student či studentka po určité době snadno podléhají frustraci způsobené uvědoměním, že jejich snaha nepřispěla ke kýžené *změně*, že jejich úsilí nenaplnilo úvodní očekávání. Primární otázkou je, kde se bere přesvědčení, že změny určitého stavu lze dosáhnout prostřednictvím vědeckých nástrojů, výzkumných metod. Čeho jsou výzkumné metody schopné dosahovat a jaká jsou očekávání jejich uživatelů? Hlavním účelem výzkumných metod je především *porozumění* určitému stavu věcí. Porozumění samo o sobě ještě nic nemění, prostřednictvím porozumění změna nenastává. K tomu je zapotřebí záměrné *akce*, určitého angažovaného performativního aktu. Změna nenastává, změna se „dělá“ akcí. Tím se nijak nesnižuje hodnota samotného porozumění. To je nutným předpokladem jakékoliv smysluplné akce. Tak jako nelze zaměňovat změnu s porozuměním, nelze očekávat změnu ani od jakékoliv akce bez předchozího porozumění stavu. Změna se „dělá“ akcí, porozumění je třeba k tomu, aby se jednalo o změnu kýženou.

Zatímco pro *porozumění* máme k dispozici celou plejádu nástrojů, *akce* jako by do agendy geografa vůbec nepatřila. Porozumění, respektive nástroje k jeho dosažení, lze studovat podobně jako jakoukoliv jinou

řemeslnou dovednost. U akce však není důležitá ani tak konkrétní forma, ale především její motivace. Jinými slovy o dosažení změny nerozhoduje podoba akce, ale motivace k akci. Otázkou tak není, jakou akci zvolit pro dosažení kýžené změny, ale proč chci a současně proč potřebuji něco měnit? Rozlišení *touhy* a *potřeby* na úrovni motivace je pro úspěšnost akce klíčové. Existují situace, v nichž lidé o změně sní, touží po ní, dokážou si ji představit, ale schází jim potřeba vstát a jít konat, mají touhu, ale nikoliv potřebu stav věcí měnit. Současně existují situace, v nichž jsou lidé silně motivováni, potřebují změnu ze zcela osobních důvodů, ale nedokáží si představit, že by mohla nastat, mají pocit, že sami nic nezmůžou, že nemají potřebnou moc k jejímu prosazení. Pro dosažení změny je však třeba akce motivované současně jak touhou (umožňující představu změny), tak i potřebou (umožňující vlastní angažovanost). Samotná touha, ale ani samotná potřeba ke změně nestačí.

foto: Workshop 13. 9. 2013, Brno

Proč tedy chceme dělat změnu? Z jakého důvodu chceme rozvíjet? Jaká je naše výzkumná motivace? Vychází z touhy, potřeby či obou? Mé studium i první výzkumná snažení stále prohlubují porozumění tomu, že je třeba určitých společenských změn, dokážu si je představit, chci je, dokonce dokážu říci, že mám touhu se na nich podílet. Stále však jako bych stál někde opodál, někde vně, kam ke mně nedoléhá tíživá situace současného

stavu věcí, kde nevzniká potřeba konat. Když využiji výše zmíněné termíny - mám touhu, nikoliv potřebu participovat na změně. Tento stav je možná problematictější, než se na první pohled může zdát. Pokud nemám stejnou potřebu ke změně jako ti, s nimiž pracuji, jejichž situaci studuji, které „zkoumám“, můžu s nimi sympatizovat, můžu s nimi být solidární, ale vlastně jim se změnou nemůžu pomoci. Pokud jejich věc není současně i mojí věcí, pokud jejich potřeba není i mou primární potřebou, měl bych být velice ostražitý vůči vyvolávání pocitu, že jim může být má výzkumná práce k něčemu užitečná. S absencí potřeby ke změně se při výzkumu nelze vyrovnat pouhou ostražitostí. Absence potřeby konat vytváří základ hierarchie mezi aktéry výzkumného procesu. Odstup výzkumníka, který ona absence potřeby umožňuje, zakládá asymetrii mezi tím, jenž potřebu má a tím, jenž tuto potřebu nesdílí. Pokud je tedy participativní výzkum založen na symetrickém postavení partnerů výzkumného procesu, je nutné, aby všichni účastníci sdíleli onu potřebu po změně. V opačném případě může demoralizovat a změně dokonce bránit.

Promýšlení vztahu mezi podobou současné geografie a participativními technikami otevírá prostor pro problematizaci obecnějších konceptů *sobectví* a *altruismu*. Pozitivně konotovaný altruismus pojmáný především jako nezištnost či dobročinnost se v tomto kontextu ukazuje jako způsob udržování hierarchie, jako nástroj legitimizující existenci asymetrických vztahů ve výzkumném procesu, ale i v celé společnosti. Oproti tomu sobectví, které je vymezováno jako jeho negativně konotovaný protiklad, se zde ukazuje jako způsob, jak se zapojit do dělání akce a jak přispět ke konkrétní změně. Zatímco hierarchie udržovaná altruismem produkuje otázky typu - *co je správné udělat*, hierarchie prosté sobectví umožňuje otázku - *co mě udělá šťastným*. Formulace první z nich předpokládá existenci činnosti správné pro někoho druhého, pro ostatní, okolí, komunitu, společnost atp. Pokud taková činnost existuje, musí současně existovat i někdo, kdo ví, o jakou činnost se jedná, co je *správné* pro druhé. Tím v sobě otázka replikuje onu hierarchii. Formulace druhé otázky nic nehodnotí, respektive nehodnotí nic vnějšího. Maximálně může obsahovat prvky sebehodnocení, reflexi vlastní situace. Co je však tak nepřijatelného na vlastním štěstí? Z jakého důvodu by měla být snaha o jeho dosažení konotována negativně? Neměla by být péče o vlastní spokojenost naopak základem kompetentnosti někomu pomáhat, někoho rozvíjet? A naopak jaké jsou ony šlechtivé altruistické motivy udržující asymetrii vztahu mezi pomáhajícím a tím, jemuž je pomáháno? Nenastavuje nakonec sobecké sledování vlastních potřeb rovnější vztahy mezi účastníky a účastnicemi výzkumného procesu a neutváří vhodnější podmínky pro osobní angažovanost. Není to naopak

altruismus, který znemožňuje symetrickou participaci a který degraduje potřebu konat na pouhou solidaritu?

To jsou některé z otázek, které jsem si v průběhu workshopu a především po něm kladl. Neznám na ně odpověď, ale pokud je pro změnu stavu věcí nutná akce, pro akci je nutné porozumění, porozumění pak vyžaduje především *otázky*. Dovoluji si tvrdit, že většina příspěvků tohoto sborníku byla nucena se jimi v určité podobě zabývat. Nenajdete zde příspěvek, který by něco doporučoval. Většina z nich si klade za cíl porozumění stavu věcí. Lze zde však nalézt i texty, které popisují akci, vyzývají k akci nebo na akci dokonce přímo participují. Chtěl bych tak na závěr poděkovat všem autorkám a autorům, recenzentkám i recenzentům příspěvků za podnětnou spolupráci při hledání způsobů, jak propojovat geografická témata s principy participace a angažovanosti.

Kartografická vizualizace neurčitosti degradace krajiny v kontextu průběhu povodně

Cartographic visualization of uncertainty in landscape level degradation and the course of flood

Radka Báčová, Jiří Jakubínský, Eva Svobodová¹

Abstract:

The most critical factor of geographic analysis and cartographic visualization is data quality. Nowadays visualization techniques are considered irrefutable, nevertheless, there is a need to employ a considerably more critical view. The paper examines the theory of uncertainty in geographic data in relation to data quality concept and possibilities of its cartographic visualization. The maximization profit of information is the main benefit of using uncertainty in geographical data. The main aim is raising awareness about uncertainty theory in geographic data research and effectiveness of its representation. We identified the most degraded and endangered areas using geographical analyses of Leskava and Lačnovský stream. These areas have the highest effect on flood formation. Using the uncertainty theory we verified and refined our results of spatial distribution of degraded sites. The attention is paid to thematic and temporal uncertainty of the observed phenomenon.

Keywords: uncertainty, data quality, cartographic visualization, floods, risky areas

Úvod

Základním požadavkem na každou mapu je její čitelnost a schopnost předávat aktuální a korektní informace potenciálnímu čtenáři/uživateli. Tento systém komunikace informace však skýtá řadu proměnných, které způsobují odlišnou výslednou představu uživatele mapy a jejího tvůrce, tedy kartografa. Při uvážení současného systému tvorby map za využití geografických informačních systémů (GIS) jsou takto poskytované informace většinou laickou veřejností s nižšími kartografickými znalostmi

¹ Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.

považovány za korektnější, než tomu bylo v době zpracování map bez softwarových nástrojů (Kubíček 2010). Avšak při jakémkoliv zobrazení reality v mapě musí zákonitě dojít k jejímu zjednodušení. Neboť kartografové nedisponují metodou, která by umožnila efektivnější reálné zobrazení pozorovaných jevů, než je konvenční reprezentace geografické informace v podobě topografických a tematických map. Proto lze takovou reprezentaci, model, považovat za nekompletní a nejistý, neboť je zde zřejmý nesoulad mezi geografickými daty a realitou. Nedostatkem přenosu geografické informace není jen její samotné zakódování ve formě mapy, ale především absence jejího kritického užívání a schopnosti uživatelů kartografických produktů identifikovat informační neurčitost.

I když se řada vědců, jen namátkou Goodchild (1994), MacEachren (1992), Shi (2010), Zhang a Goodchild (2002), Kubíček (2012), Brus (2013), snaží uspořádat a zdokonalit povědomí o neurčitosti v geografických datech, jejich přístupy jsou v mnohých případech nejen odlišné, ale někdy i protichůdné. Dosud existuje celá řada přístupů ke konceptualizaci neurčitosti a k jejímu užití při vizualizaci prostorových dat. V českém prostředí je dokonce pojem neurčitost často synonymem k pojmu nejistota. Nejistotu však autorka chápe jako metodu kvantifikace inherentní neurčitosti (srov. Kubíček 2012; Brus 2013). Článek tak představuje možné významy neurčitosti prostorových (geografických) dat a zároveň přináší systém vhodných metod její kartografické vizualizace.

Případová studie, která je uvedena v poslední části příspěvku, navazuje na fyzickogeografické výsledky týmu projektu GeoRISK, které popisují vliv člověka na vznik, a především, průběh povodně. Výsledky jsou obsaženy například v Báčová a kol. (2013). Aplikací tematické a časové neurčitosti byly dosažené výsledky geografické analýzy verifikovány a zpřesněny.

Koncept neurčitosti v geografických datech

Pojem neurčitost, příp. nejistota, je aktuálně užíván v mnoha vědeckých disciplínách - od statistiky, fyziky k psychologii a filozofii. V každé z nich má však jiný význam a je tedy i jinak používán a určován. V definování pojmu neurčitosti v geografii a kartografii můžeme vymezit několik základních vývojových směrů, na které navazují jiní autoři a případně je doplňují, či mírně upravují. Všechny tyto přístupy výrazně ovlivnily a stále ovlivňují principy chápání a manipulace s charakteristikami kvality geografických dat, jejich grafická interpretace je zobrazena na obrázku 1. Veškeré termíny budou uváděny i s anglickými variantami pro jejich snazší identifikaci. První, Goodchild (1994), určuje rozdíl mezi neurčitostí (*uncertainty*) a chybou (*error*). Oba tyto pojmy se liší následovně - neurčitost je relativní míra nesouladu reality se

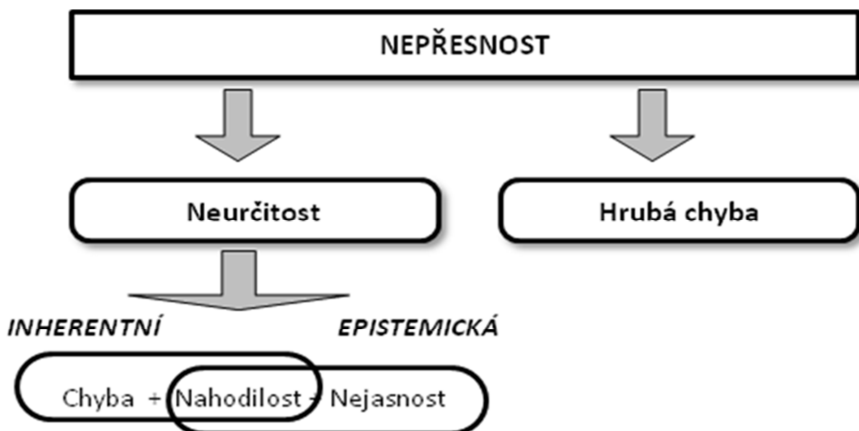
zobrazovanými daty v podobě map, oproti tomu chyba měří absolutní hodnotu tohoto nesouladu. Protože je chyba považována za negativní vyjadřování stavu, doporučuje pro vyjadřování kvality užívat charakteristiku neurčitosti. Neurčitost (*uncertainty*) je podle Goodchilda a Huntera (1993) nadřazeným pojmem chyb a zahrnuje také komponentu přesnosti (*accuracy*), tedy pochybnost a nedůslednost. MacEachren (1992) poukázal na nutnost provázání druhu neurčitosti s lokalizací, atributy a časem, tedy příčinnou variabilitou dat. Navrhnul také začlenit do významu neurčitosti pojem přesnost (*precision*).

Ve druhém způsobu vymezení odlišuje Pang (1997) zdroje neurčitosti podle fáze zpracování dat - neurčitost vzniklou během sběru, transformace a kartografické vizualizace. Tento přístup je prakticky shodný s kognitivními modely přenosu informace pomocí map, jen je konkrétně zaměřen na vliv neurčitosti v kvalitě dat. Vlastní pojetí komponent neurčitosti dále Pang uvádí v podobě statistické odchylky, chyb a odlišností, rozsahu měřených hodnot, chybějících dat a tzv. šumu v datové sadě. Podobný pravděpodobnostní statistický koncept užívá i Shi (2010), v jehož případě můžeme hovořit o termínu nejistota. Ve snaze o zjednodušení konceptu lze uvažovat přístup Halla (2003), který neurčitost dělí do dvou kategorií - epistemickou, vyjadřující míru znalosti zkoumaného jevu, a inherentní, která představuje míru neurčitosti z vlastní podstaty daného jevu a jeho zpracování. Epistemickou neurčitost lze jen obtížně jednoznačně vyjádřit, neboť uvažuje jedince jako individuum. Tedy jako jedince s odlišnými vlastnostmi, způsoby myšlení a poznání. Inherentní neurčitost je naopak vyjádřitelná často v podobě nejistoty, tedy pravděpodobnostní teorií.

V roce 2002 se Zhang a Goodchild snažili zavést sjednocující teorii, ve které charakterizují jednotlivé prvky neurčitosti jako chyby (*error*), nahodilost (*randomness*) a nejasnost (*vagueness*). Chyba je vyjádřena nepřesností hodnot, u kterých se předpokládá, že skutečné hodnoty jsou dosažitelné. Avšak úplný reálný popis je velmi obtížný, resp. je nemožné ho uchovávat a modelovat v geografických systémech. Nahodilost představuje odlišnou úroveň přesnosti jednotlivých použitých zdrojů geografické informace a je akumulována v rozdílnosti a závislosti těchto dat. Nejasnost poté reflektuje komplexnost zobrazovaného reálného jevu a subjektivní prvek tvorby map kartografem. Často je modelována pomocí fuzzy logiky².

² Fuzzy logika je samostatnou částí matematické logiky, která pro ohodnocení výroků užívá míru pravděpodobnosti.

Posledním silným proudem vymezení neurčitosti je MacEachren et al. (2005), který doplňuje předchozí definice o koncept neurčitosti jako neznámé proměnné nepřesnosti (obr. 1), přičemž nepřesnost je komunikována v podobě nespolehlivosti závěrů. Chyba, resp. hrubá chyba, je v tomto případě komplementární s neurčitostí a představuje objektivně známou nepřesnost.

Obr. 1: Konceptualizace neurčitosti v geografických datech

Zdroj: vlastní zpracování na základě teoretických přístupů Halla (2003), MacEachrena et al. (2005), Zhanga and Goodchilda (2002)

Obecnou syntézou těchto poznatků (obr. 1) dojdeme k závěru, že definování pojmu neurčitost není jednoznačné a je třeba s ním nakládat jako s měkce vymezeným termínem, kterým lze popisovat kvalitu dat, ale zároveň jím není možné přesně kvantifikovat konkrétní nedostatky a chyby. Určitá vágnost vymezení pojmu dovoluje jeho široké použití a začlenění subjektivního vjemu tvůrce map a jejich uživatelů, tedy epistemickou neurčitost. V tomto kontextu je třeba vzpomenout i komunikační kartografické paradigma, zastoupené především Koláčným (1969) a Moritou (2004), kteří předpokládají posun mezi informací zprostředkovanou tvůrcem mapy, kartografem, a jejím příjmem uživatelem mapy, čtenářem. Tento nesoulad je způsoben mnoha kognitivními faktory, mezi které je třeba zahrnout i duševní procesy, vědomosti a zkušenosti, tedy řadu individuálních proměnných. Proto by bylo do budoucna žádoucí určit jednoznačné vymezení jednotlivých komponentních prvků neurčitosti tak, aby bylo možné veškeré aplikace a užití této teorie vzájemně porovnávat a dané postupy kdykoliv zopakovat.

Propagace a kartografická vizualizace neurčitosti

Propagace, tedy šíření povědomí o daném jevu, se může dít mnohými způsoby. Nejužívanějšími přístupy pro vyjadřování kvality geografických informací jsou metadatové popisy a přímá kartografická vizualizace. Každý z těchto přístupů má však své kladné i záporné stránky. Značnou nevýhodou standardizovaného popisu kvality dat v podobě metadatového záznamu je jeho textová, příp. tabulková podoba. Pomocí ní nejsme schopni vhodně poskytnout přehled o proměnlivosti prostorového vzoru. A pokud budeme brát v úvahu dnes již téměř zlidovělý výrok, že obraz vydá za tisíc slov a mapa za miliony datových bodů (Pickle 2003), je třeba tuto skutečnost uplatnit i na vyjadřování kvality dat. Kartografická vizualizace neurčitosti je spjata s potřebou vystihnouti prostorové distribuce této charakteristiky, která je silně vázána na rozložení sledovaného geografického jevu, přičemž správně zvolená metoda kartografické vizualizace pak zefektivňuje proces interpretace informací zakódovaných v mapových dílech. Není však ještě úplně známo, do jaké míry. Jinými slovy, je třeba určit, jaký přínos má kartografická vizualizace inherentní neurčitosti geografických dat na snížení neurčitosti epistemické při sdělování geografických informací mapou.

MacEachren (1992) vymezil tři základní způsoby vizualizace, typy map, které jsou dnes již obecně uznávány za vhodné mapové kompozice. Komparativní (též srovnávací) mapy (*maps compared*) představují sérii samostatných mapových polí, která zobrazují vedle sebe samotná data charakterizující sledovaný jev a charakteristiky neurčitosti. Tento způsob umožňuje srovnání prostorového vzoru obou charakteristik, ale omezuje jeho detailnější komparaci z důvodu snížené schopnosti uživatelů porovnat více oddělených informací. Na základě gestaltistické teorie, Eysenck a Keane (2008), je čtenář schopen vnímat celkovou strukturu samostatně pro každou mapu, ale už má omezený úsudek na podrobnější analýzy obou informací vzájemně. Toto omezení řeší princip kombinovaných map (*maps combined*), který je shodný s metodou multivariantních map. Obě charakteristiky, geografický jev a neurčitost, jsou zobrazeny ve vzájemné komplementaritě v jednom mapovém poli. Tím je jednoznačněji definována závislost proměn prostorového vzoru obou zobrazovaných informací. Třetí způsob je oproti předcházejícím určen pro digitální prostředí prezentace kartografické tvorby. Jedná se o interaktivní dynamické mapy (*sequential maps*) prezentované sekvencemi neurčitosti a časoprostorového fenoménu, tedy o animaci. Digitální prostředí je v současné kartografické tvorbě bezesporu přínosem a dovoluje tvůrcům map řadu efektivnějších úkonů, ale analogové mapy nelze opomíjet. Ať už jen z důvodu jejich snazšího uchovávání do budoucnosti, příp. jednoduššího šíření koncovým uživatelům.

Tab. 1: Vnitřní grafické proměnné kartografické vizualizace neurčitosti

Typ dat		Bod	Linie	Plocha
Kvalitativní		Tvar	Struktura	Barva - tón, světlost
		Struktura	Barva - tón	Obrys (viz linie)
		Barva - tón	Orientace	Struktura
		Barva - světlost	Zamlžení (fog)	Zamlžení (fog)
		Orientace	Rozmazání (blurring)	Rozmazání (blurring)
		Rozmazání (blurring)	Zaostření (focus)	Zaostření (focus)
				Pixel Mixture
				3D
Kvantitativní	intervalové	Velikost	Tloušťka (šířka)	Barva - světlost
		Barva - světlost	Barva - světlost	Barva - sytost
		Barva - sytost	Barva - sytost	Rasterizace
		Rasterizace	Zamlžení (fog)	Struktura
			Rasterizace	Zamlžení (fog)
				3D
	funkční	Velikost	Tloušťka (šířka)	Barva - světlost
		Barva - světlost	Barva - světlost	Barva - sytost
		Barva - sytost	Barva - sytost	Barva - blednutí
		Rozmazání (blurring)	Rozmazání (blurring)	Rozmazání (blurring)
		Rasterizace	Zamlžení (fog)	Zamlžení (fog)
			Rasterizace	Rasterizace
			Zaostření (focus)	Zaostření (focus)
				3D

Zdroj: vlastní zpracování, výsledek rešerše literatury Bertin (2011), Buttenfield (1993), MacEachren et al. (1992), Drecki (2002) a Kubiček (2010)

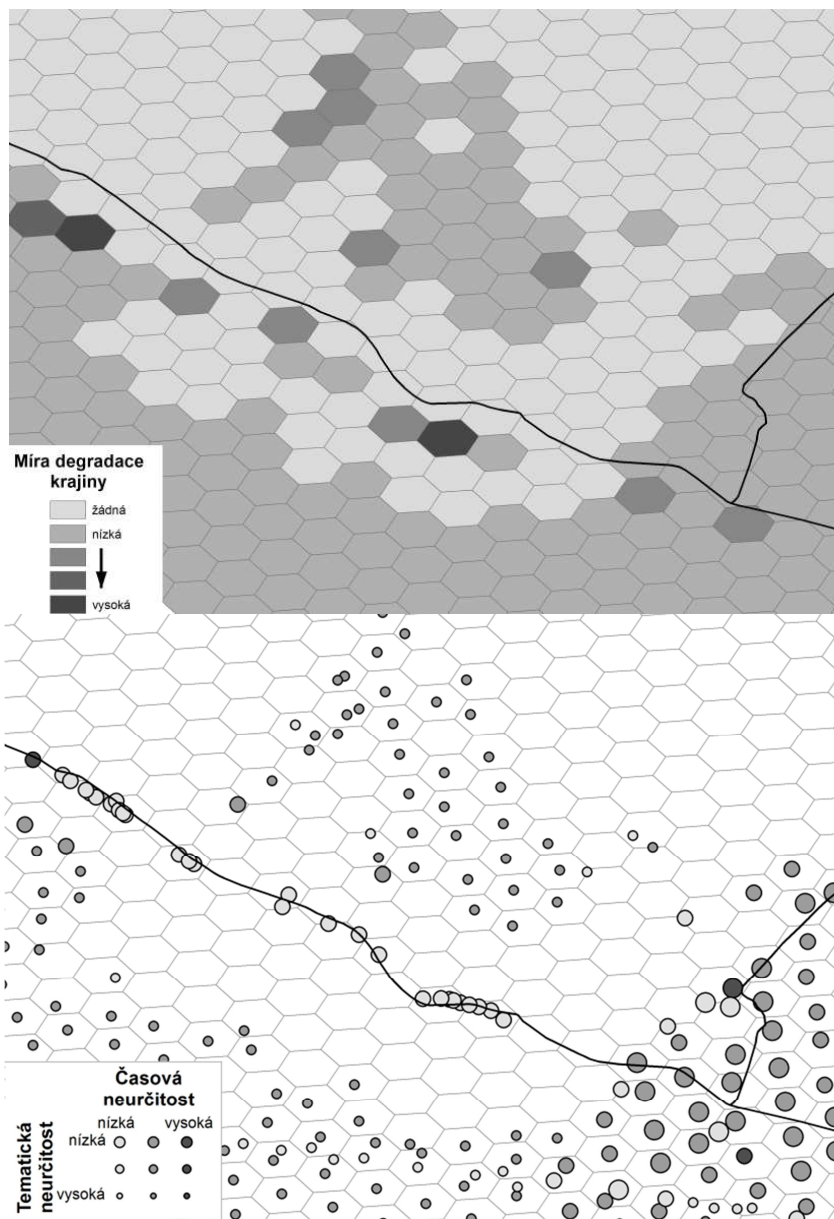
Oproti tomu grafické prezentaci jednotlivých proměnných neurčitosti se věnuje již dlouhá léta řada autorů, např. Buttenfield (1993), MacEachren et al. (1992), Drecki (2002) a Kubiček (2010). Na základě rešerše literatury je zřejmé, že prezentace neurčitosti vychází z původních grafických proměnných podle Bertina (2011) - tvar, velikost, jas a sytost, barevný tón, orientace a textura, které byly doplněny o další vnitřní grafické proměnné, jako je např. zaostření (focus) charakterizované rozlišením, průhledností a ostroťmi hranic, blednutí a rasterizace (změna

velikosti pixelu v závislosti na míře neurčitosti) a zamlžení. Pokud tyto parametry uspořádáme logicky do tabulky podle jejich možného a kartograficky správného využití jako vyjadřovacích prostředků, výsledkem je tabulka 1. Z té je možné identifikovat více či méně vhodné vnitřní grafické proměnné podle požadovaného typu dat (kvalitativní, kvantitativní). Neopomenutelným výrazovým prostředkem jsou i vnější grafické proměnné - afixy, diagramy, grafy a popis. Všechny tyto metody jsou ale založené na přesné identifikaci neurčitosti. Jejich hojné využití je zřejmé ve vyjadřování vícerozměrné kvality dat. Obecně pro jednotlivé metody vizualizace existuje řada doporučení, ale pouze některé z nich jsou empiricky podložené. Následující studie ukazuje jednu z možných aplikací.

Případová studie vlivu degradace krajiny na průběh povodně

Následující příklady kartografické vizualizace navazují na získané výsledky fyzickogeografické analýzy vybraných modelových povodí v České republice. V rámci tohoto výzkumu byly zkoumány hydromorfologické charakteristiky vodních toků, říční krajiny a inventarizovány antropogenní tvary v celém povodí. Obrázek 2 a 3 zobrazuje pouze ukázky vybraných aplikovaných metod. Základní hexagonální mapa vyjadřující míru degradace území (obr. 2 nahoře) byla doplněna o relevantní druhy neurčitosti, tematickou a časovou. Důvodem volby hexagonální gridové mapy je potřeba stanovení co nejmenších homogenních ploch vzhledem ke stanovené míře degradace území. Dále hexagonální tvar oproti běžně užívaným čtvercům ideálně zohledňuje vlastnosti ve svém okolí.

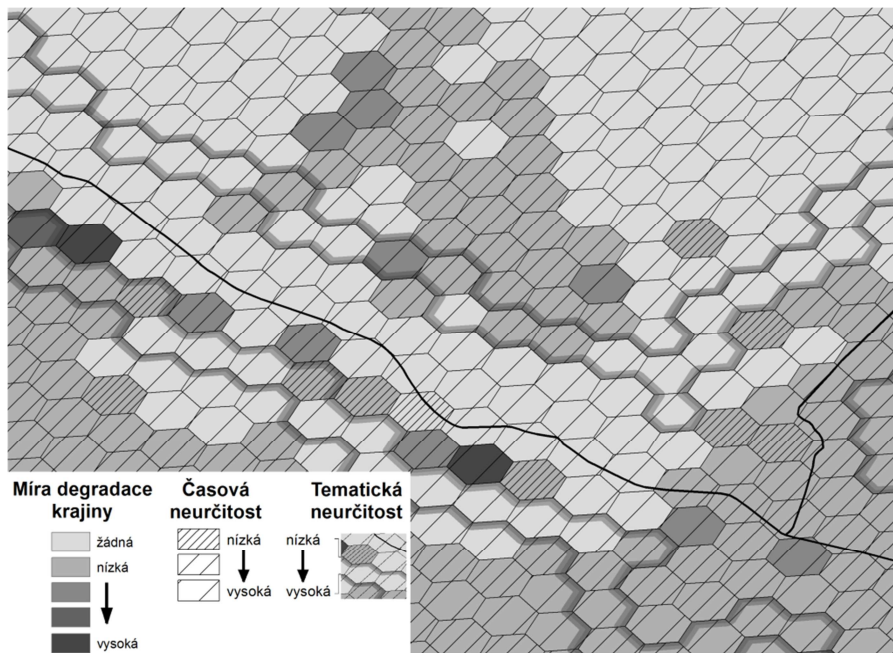
Typy neurčitosti byly stanoveny následovně. Tematická neurčitost koresponduje se třemi zónami vzdálenosti antropogenních tvarů od samotného toku, neboť v hydromorfologické analýze jsme si jisti vlivem vybraných geomorfologických tvarů na průběh povodně pouze v bezprostřední blízkosti koryta toku. Časová neurčitost je charakteristická pro každý typ antropogenního tvaru reliéfu podle jeho geneze. Např. mostní konstrukce jsou charakterizovány nízkou mírou časové neurčitosti, naopak pole je velmi časově variabilní, a to i během jednoho roku. Tedy má i proměnlivý vliv na průběh povodní. Obě míry neurčitosti byly tedy určeny expertním odhadem, neboť ani tematická data sledovaného jevu nejsou přesně matematicky odvoditelná. Na základě rešerše literatury se domníváme, že tento postup je naprosto dostačující a není třeba neurčitost kvantifikovat např. pomocí pravděpodobnostní teorie nejistoty.

Obr. 2: Komparativní mapa neurčitosti degradace krajiny

Zdroj: vlastní zpracování a terénní mapování, DIBAVOD

První příklad (obr. 2) je zástupcem komparativní mapy, která se skládá ze dvou mapových polí, zobrazujících zvlášť tematickou informaci sledovaného jevu a vymezené zóny míry neurčitosti vyjádřené bivariantní metodou změny velikosti a odstínu šedi symbolu. Výběr metod vizualizace je v souladu s tabulkou 1, která udává pro potřeby bodových kvantitativních údajů použití velikosti a charakteristik barvy. Při práci s touto metodou je požadováno, aby uživatel přenášel informaci mezi oběma mapovými poli, tu srovnával a následně analyzoval.

Obr. 3: Kombinovaná mapa neurčitosti degradace krajiny

Zdroj: Vlastní zpracování a terénní mapování, DIBAVOD

Zjednodušením by měla být metoda kombinovaných map, které obsahují všechny tyto informace v jednom mapovém poli (obr. 3). Proces analýzy výsledku by měl být zkrácen o uchovávání si průběžné informace vyhledávání komplementárního údaje neurčitosti v jiném mapovém poli. Tematická neurčitost je vyjádřena pseudo-3D efektem s použitím stínů a časová pomocí šraf, jejichž hustota klesá se stoupající neurčitostí tak, aby došlo k optickému potlačení méně určitých zón. I tyto grafické proměnné odpovídají tabulce 1. Jejich vhodnost však nebyla nijak

empiricky ověřena a jedná se tedy pouze o návrh metody kartografické vizualizace.

Původní informace o degradaci krajiny a jejím efektu na průběh povodně byla revidována a byly vymezeny zóny spolehlivosti expertních odhadů v tematickém a dynamickém časovém horizontu.

Závěr

Přínosem užití konceptu neurčitosti je oproti běžnému usuzování a pouhému přenosu modelované reality maximalizace informačního zisku. I když podle pravděpodobnostní teorie v oboru kognitivní psychologie lidé volí hypotézu tak, aby přirozeně snížili neurčitost situace a při tom umocnili informační přínos, proces poznání je mnohem komplexnější a ovlivněn vědomostmi a zkušenostmi každého člověka. Tím koresponduje s komunikačním kartografickým paradigmatickým. Pro správnost rozhodování je tedy žádoucí objektivně minimalizovat neurčitost interpretace dat. Neurčitost a její správná kartografická vizualizace tedy není určena k eliminaci nepřesností v geografických datech, ani jí nelze zpřesňovat všeobecnou vědomost o reálném světě, ale je efektivním a jednoduchým sdělením kvality dat pro zjednodušení interpretace a zvýšení kritického prostorového myšlení.

Současným omezením je však nedostatečné povědomí o významu neurčitosti, o jejím konceptu, ale i o veškerých parametrech pozitivně, resp. negativně ovlivňujících postupy její kartografické vizualizace. V budoucích výzkumných tématech by bylo žádoucí akcentovat výzkum těchto potřeb. Určité řešení se skrývá i v transdisciplinárním dialogu a vykonávání řady případových studií, které budou dané hypotézy a předpoklady ověřovat. Záměrem kartografů by nemělo být vytvořit jeden univerzální rámec pro propagaci a využití neurčitosti, ale vytyčit taková aplikační prostředí, ve kterých je usuzování a rozhodování s pomocí neurčitosti efektivní a přínosné, a v těchto prostředích vyvinout potřebné nástroje a metody kartografické vizualizace.

Ve výše uvedeném aplikačním případě jsme revidovali výsledky získané běžnými geografickými analýzami pomocí konceptu neurčitosti. Na základě jejího expertního odhadu jsme demonstrovali nevhodnost užívání analytických map bez použití kritického náhledu na data v nich zobrazená a vymezili jsme méně, resp. více, určité zóny nesoucí danou tematickou informaci. Výsledkem jsou dvě ukázky základních mapových kompozic.

Autoři příspěvku děkují za podporu projektu MUNI/A/0902/2012 Globální environmentální změny v krajinné sféře Země a jejich dopady (GlobE), financovaného Masarykovou univerzitou.

Použitá literatura

- BÁČOVÁ, R., P. KUBÍČEK, J. JAKUBÍNSKÝ, E. SVOBODOVÁ a V. HERBER, 2013. Geo-analysis of Landscape Level Degradation and Natural Risk Formation under Uncertainty. In Hřebíček, J., Schimak, G., Kubásek, M., Rizzoli, A. E. *Environmental Software Systems. Fostering Information Sharing. 10th IFIP WG 5.11 International Symposium, ISESS 2013, Neusiedl am See, Austria, October 9-11, 2013. Proceedings*. Berlin Heidelberg: Springer, s. 285-293, 9 s. IFIP Advances in Information and Communication Technology. Vol. 413. ISBN 978-3-642-41150-2. doi:10.1007/978-3-642-41151-9_27.
- BERTIN, J., 2011. *Semiology of graphics: diagrams, networks, maps*. 1st ed. Redlands, Calif.: ESRI Press. 438 s.
- BRUS, J., 2013. *Vizualizace nejistoty v environmentálních studiích*. Disertační práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 144 s.
- BUTTENFIELD, B. P., 1993. Representing spatial data quality. *Cartographica*. Vol. 30, iss. 2/3, s. 1-7.
- DRECKI, I., 2002. Visualization of uncertainty in geographical data. In: SHI, W., P. F. FISHER a M. F. GOODCHILD, eds. *Spatial data quality*. London: Taylor and Francis, s. 140-159.
- EYSENCK, M. W. a M. T. KEANE, 2008. *Kognitivní psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 748 s.
- GOODCHILD, M., 1994. Visualizing fuzzy maps. In: HEARNshaw, H., ed. *Visualization in geographical information systems*. London: John Wiley & Sons, s. 158-167.
- GOODCHILD, M. a G. J. HUNTER, 1993. Managing uncertainty in spatial databases: Putting theory into practice. *URISA Journal*. Vol. 5, iss. 2, s. 55-62.
- HALL, J. W., 2003. Handling uncertainty in the hydroinformatic process. *Journal of Hydroinformatics*. Vol. 5, iss. 4, s. 215-231.
- KOLÁČNÝ, A., 1969. Cartographic information - a fundamental concept and term in modern cartography. *The Cartographic Journal*. Vol. 6, iss. 1, s. 47-49.

- KUBÍČEK, P., 2010. Selected issue of geodata uncertainty visualization. In: ŠUMBEROVÁ, M. *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna - 3. září 2010*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 276-281. ISBN 978-80-7368-903-2.
- KUBÍČEK, P., 2012. *Vybrané aspekty vizualizace nejistoty geografických dat*. Habilitační práce. Brno: Univerzita obrany, Masarykova univerzita. 170 s.
- MACEACHREN, A. et al., 1992. Visualizing uncertain information. *Cartographic Perspectives*. Vol. 13, iss. 3, s. 10-19.
- MACEACHREN, A. et al., 2005. Visualising geospatial information uncertainty. What we know and what we need to know. *Cartography and Geographic Information Science*. Vol. 32, iss. 3, s. 139-160.
- MORITA, T., 2004. *Ubiquitous mapping in Tokyo* [online]. Tokyo: ICA UPIMap. Dostupné z: <http://www.ubimap.net/upimap2004/html/papers/UPIMap04-A-01-Morita.pdf>
- PANG, A. et al., 1997. *Visualizing uncertainty in geo-spatial data*. In: *Proceedings of the Workshop on the Intersections between Geospatial Information and Information Technology*. Washington, D. C.: National Academies Committee of the Computer Science and Telecommunications Board, s. 1-14.
- PICKLE, L. W., 2003. Usability Testing of Map Designs [online]. In: *Proceedings of the Symposium on the Interface*. Salt Lake City, Utah, March 12-15, 2003. Dostupné z: <http://www.galaxy.gmu.edu/interface/I03/I2003Proceedings/PickleLinda/PickleLinda.paper.pdf>
- SHI, W., 2010. *Principles of modelling uncertainties in spatial data and spatial analyses*. Boca Raton, London, New York: Taylor and Francis. 412 s.
- ZHANG, J. a M. GOODCHILD, 2002. *Uncertainty in Geographical Information*. London: Taylor and Francis. 266 s.

Zdroje dat

- DIBAVOD - Digitální báze vodohospodářských dat. VÚV T. G. M., v. v. i. Brno. Dostupné z: <http://www.dibavod.cz>

Participativní umění a geografie: Inspirace akcemi Kateřiny Šedé

Participatory Art and Geography: Finding Inspiration in Kateřina Šedá's events

Jaroslav Bielek, Jiří Malý, Pavlína Zrůstová¹

Abstract:

The study deals with the chosen project of the well-known Czech conceptual artist Kateřina Šedá, and shows how she achieves the participation within a community life of selected municipality. Participatory art is characterized by cooperation of stakeholders and professional artists to engage participants in the artistic process. By using semi-structured interviews with Šedá and the participants of her events, certain positive socio-spatial effects of participatory techniques have been revealed. The conclusion of the study outlines the potential of the geographic participatory research and also shows the limits of selected creative techniques when applied through the methodology of geographical sciences. Among others, researcher consultant role, preferably power-decentralized, should primarily encourage participants to be more involved in the participatory research. Although art often crosses the boundaries that science can hardly exceed, the methods of this participatory art can be inspiring for geography in many ways.

Keywords: participatory methods in geography, participatory art, Kateřina Šedá, art-based research, community quality of life

Úvod

Zapojení obyvatel do veřejného dění a jejich aktivní participace v rámci komunity, ve které žijí, se stává čím dál aktuálnějším tématem. Také participativními technikami, nejen z hlediska výzkumného tématu, ale i metodologie, se zabývá řada společenskovedních oborů, včetně geografie (což mimo jiné dokazuje výběr sekcí ve workshopu, kterému je tento příspěvek primárně určen). Přístupy ze strany geografů k zapojení veřejnosti do výzkumných procesů se však mohou značně lišit, ať už

¹ Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.

mírou demokratizace výzkumného procesu nebo použitou metodikou. V tomto ohledu reprezentují participativní metody² jedinečnou a významnou typologickou skupinu technik pracujících se sociální skupinou lidí a diferencujících se od ostatních metodik geografických disciplín tím, že vybranému společenství poskytují maximální prostor k vyjádření vlastního názoru a seberealizaci (Breitbart 2003).

Také umění v rámci nového diskurzu zdůrazňuje význam zapojení veřejnosti a aktivizace členů komunity do tvorby uměleckého projektu (více Kwon 2002). Zejména v participativním umění³ se projevuje decentralizace moci umělce, jež transformuje zažité role a integruje účastníky do procesu, který má často za cíl jejich emancipaci a větší zapojení do společenských otázek (Gablik 1995). Participativní umělci mimo jiné používají rozličné kreativní techniky a metody, prostřednictvím nichž konstruktivně komunikují s veřejností či místní komunitou lidí. Takový dialog pak většinou napomáhá sociální inkluzi nebo integraci dané skupiny obyvatel do společnosti, popřípadě zintenzivňuje jejich vztah k bydlišti (Kwon 2002). Původní snaha o decentralizaci moci však může v některých případech vést paradoxně k režisérskému či direktivnímu přístupu autora ke společenství lidí nebo k odklonu od umění k sociálnímu aktivismu (Záležák 2011).

V souvislosti se vzájemným prolínáním uměleckých a vědeckých praktik se často skloňují pojmy „umění založené na výzkumu“ a „výzkum založený na umění“.⁴ Umělci tak přejímají vědecké výzkumné metody a integrují je do umělecké praxe (např. dotazníky, mentální mapy), na druhé straně se výzkumníci z různých vědních oborů inspiroují uměleckými technikami (z divadla, filmu či hudby) a aplikují je jak při vlastní analýze, tak při interpretaci výsledků své práce. Díky tomu se posunuje nejen diskurz umění, ale také paradigma vědy. Ovšem, jak argumentuje Leavy (2009), i přes řadu podobností existují dílčí systematické rozdíly, které nedovolují splnutí obou směrů. Ty se jednak projevují v estetických a epistemologických cílech umění, respektive vědy, tedy i při hodnocení uměleckého díla či vědeckého počínu, a také v etických otázkách, kam až může umění či věda ve svých praktikách zajít. V našem případě se tedy ptáme, jaká je vlastně motivace geografické vědy v tomto ohledu, kam až

² Z anglického termínu *participatory* preferujeme překlad participativní namísto participační.

³ Termín participativní umění používáme jako zastřešující pojem pro umění spolupráce a participace (Záležák 2011), případně pro místně a komunitně specifické umění, které zapojuje veřejnost do uměleckého procesu (Kwon 2002).

⁴ Z angl. překladu „research-based art“ a „art-based research“ (Leavy 2009).

může „přesáhnout“ ve snaze o poznání? Nejdříve je však třeba osvětlit vývoj participativního výzkumu v geografii a jeho metodologie.

Právě na příkladě akcí Kateřiny Šedé lze zkoumat tato i další hlediska vzájemného vztahu participativního umění a geografie. Již předchozí studie *Geografie a umění: Site-specific art v akcích Kateřiny Šedé* (Birolek a Andráško 2013) ukázala, že v projektech této umělkyně se příznačným způsobem pojí umělecké, sociální i geografické aspekty uvnitř procesů participace a spolupráce, nicméně samotná metodika Šedé nebyla zkoumána do hloubky. Tento příspěvek tudíž na předchozí článek navazuje a zaměřuje se hlavně na použité kreativní techniky spolupráce a participace, jimiž Šedá docílila zlepšení kvality života vybraného společenství. Na příkladu projektu v Bedřichovicích popisujeme aplikaci participativních metod na venkovskou komunitu lidí. Prostřednictvím rozhovorů s Šedou a obyvateli této obce analyzujeme její postup, strategii a jednotlivé praktiky, stejně tak jako formu a míru zapojení obyvatel do tohoto procesu. Je však zapotřebí upozornit, že cílem tohoto příspěvku není popis a interpretace výsledků kvalitativní analýzy rozhovorů, čili dopadů její činnosti na komunitní život Bedřichovic, nýbrž rozbor jejích metod v kontextu metodologie participativního výzkumu⁵. Příspěvek je tak určen především geografům, kteří uvažují o použití participativních výzkumných metod.

Participativní výzkum v geografii

Participativní výzkum se v prvé řadě snaží o demokratizaci výzkumného projektu, tedy studuje daný problém či fenomén s plnou účastí těch, kterých se to týká. Zahrnuje v sobě vzájemnou spolupráci, která je důležitá jak pro vznik výzkumného plánu, shromáždění dat, kritickou analýzu, tak pro návrh akcí ke zlepšení kvality života občanů (Breitbart 2003). Od ostatních sociálních výzkumů, které mají rovněž za cíl efektivní změnu životních podmínek, se participativní výzkum liší především použitými postupy a metodami, pomocí nichž je změna dosahována, a rovněž snahou o odstranění tradičních hierarchických rolí „výzkumník“ a „zkoumaný“⁶ (Kendon, Pain a Kesby 2007).

⁵ V angličtině se často užívá sousloví *participatory action research* - *PAR*, tedy participativní akční výzkum (Breitbart 2003). Nicméně v našem případě se budeme držet pouze označení participativní výzkum.

⁶ V participativním výzkumu označujeme všechny zúčastněné termínem participant (namísto respondent či informant). Výzkumník pak zpravidla plní funkci facilitátora, popřípadě může být sám participantem (Kesby, Kendon a Pain 2004).

Participativní výzkum se zčásti vyvíjel jako reakce na neeticky probíhající sociální studie, mnohé výzkumné projekty byly totiž prováděny bez jakékoliv účasti zkoumaných lidí či komunit. Vybrané společenství lidí bylo v takovém případě pouze zkoumaným objektem „zvenčí“ a z výsledků výzkumu těžilo jen velmi málo (Breitbart 2003). Participativní výzkum však spočívá v získávání znalostí „zdola“, čímž klade důraz na zkušenosti dotčených občanů či komunit (Fals-Borda a Rahman 1991). Podle některých geografů, zejména feministického proudu (např. Maquire 1987), představuje tento výzkum určitý závazek k vytvoření sociálního prostoru, který mohou sami lidé smysluplně využít ke zlepšení kvality jejich vlastního života a neplnit pouze roli výzkumných objektů. Jednou z prvních participativních studií na poli geografie byl na počátku 70. let projekt *Geografické expedice v Detroitu*, který vedl William Bunge⁷ a jehož výzkumem se inspirovala řada dalších geografů (Goodchild 2008).

Nicméně v posledních letech prodělal teoretický a metodologický aparát participativního výzkumu (i pod tíhou kritiky) značný vývojový posun (Kindon, Pain a Kesby 2007). Kupříkladu v rámci Královské geografické společnosti (Royal Geographical Society) a Institutu britských geografů (Institute of British Geographers) vznikla výzkumná skupina PyGyRG (Participatory Geographies Research Group) zabývající se studiem a aplikací participativních výzkumných metod v praxi. Participativní výzkum pak nachází uplatnění zejména v rámci spolupráce s marginalizovanými skupinami, jejichž hlas nebyl dosud respektován, ať už se jedná o zapojení dětí a mládeže do výzkumného procesu, genderově či postkoloniálně orientované studie, nebo „tradičnější“ geografické výzkumy exkludovaných komunit měst a venkova (Pain 2004).

V některých participativních praktikách dochází také ke spojení geografie s uměním. Průkopníkem nových tvůrčích metod interdisciplinárního charakteru se stal v 60. letech britský umělec Stephen Willats. Zabývá se myšlenkou, že člověk si vytváří realitu, kterou sám chce. Realita je tedy sociálním konstruktem, přičemž ale existuje více způsobů k jejímu vyjádření. Právě aktivní zapojení „publika“, jak označuje zkoumanou společnost ve výzkumech s absencí participativních metod, může být v kombinaci s určitými uměleckými technikami stimulem ke změně jeho životních poměrů (reality). Základem Willatsových projektů je aktivní participace dotčených komunit, které prostřednictvím umění (jako komunikačního média) formují jak vnitřní sociální vztahy, tak vazby

⁷ Podstatou výzkumu bylo začlenění lidí žijících v městské chudobě do výzkumného procesu, jinými slovy tyto obyvatelé hráli roli tzv. lidových geografů (angl. folk geographers), přičemž vlastní emancipací a sociálními intervencemi usilovali o změnu kvality života ve městě (Bunge 1977).

s okolním prostředím (Kravagna 1998). Umění má tedy v jeho podání především funkci sociální, dynamickou, interaktivní. Často se Willatsova práce týká společenství se specifickými rezidenčními a sociálními charakteristikami (např. velkoměstská předměstí). Zmínme například The West London Social Project z roku 1972 nebo Meeting of Minds Liverpool z roku 2003⁸. Podobnost s akcemi Kateřiny Šedé je v těchto případech více než zřejmá. Willats i Šedá na základě vytyčených kritérií dochází k oslovení daného společenství, které přesvědčují ke vzájemné spolupráci, jež by měla vést (v nejlepším případě) ke změně života komunity. Možným rozdílem je pak direktivnější způsob řízení některých projektů v případě Kateřiny Šedé a širší „geografické“ pole působnosti Willatse (Zálešák 2011).

Dalším příkladem provázání geografie s participativním uměním mohou být městské revitalizační strategie v Holyoke v USA, v nichž bylo využíváno uměleckých technik k podpoře ekonomického a společenského rozvoje. Mimo jiné byly zkoumány rozdílné významy, které obyvatelé města přisuzují kreativním činnostem v jejich vlastních životech (Breitbart 2003). Zvláštní případ pak představují dialogy iniciované skupinou WochenKlausur, jež využívá symbolický kapitál k emancipaci marginalizovaných komunit a prostřednictvím konkrétních sociálních intervencí napomáhá jejich seberealizaci. Na rozdíl od akcí Kateřiny Šedé jsou projekty skupiny WochenKlausur více „mocensky decentralizované“ a reprezentují odlišnou formu spolupráce a participace (Zálešák 2011).

Metodologie participativního geografického výzkumu

V participativním výzkumu se užívají jak dílčí kvantitativní metody výzkumu ve formě dotazníků, tak množství rozmanitých kvalitativních metod, které mohou nabývat netradičních podob (více o výhodách kombinované metodiky Elwood 2004). Participativní výzkum však není založen na metodice s přesnými postupy. Podle Breitbartové (2003) zajišťuje dialog mezi akademickými pracovníky a místními obyvateli, charakteristický sdílením informací, myšlenek nebo pocitů, lepší pochopení situace. Rachel Pain (2004) pak k tomu dodává, že participativní výzkum je ve své podstatě především kontextuálně specifický, třebaže reprezentuje hlas místní komunity.

S tím souvisí také otázka moci, jejíž decentralizace je klíčovým konceptuálním nástrojem participativního výzkumu. Právě skrze správné využití participativní metodiky by mělo být zajištěno spravedlivé rozložení moci, emancipace a (re)prezentace skupiny participantů (Pain

⁸ Více o jeho projektech <http://stephenwillats.com/work/>.

2004). Přestože prvotní stimul k participaci často vychází z popudu sociálních vědců, je zřejmé, že zúčastnění by měli být plně zapojeni do všech fází výzkumu, počínaje formulací výzkumného problému, konče implementací a realizací zvolených řešení. Na druhou stranu se nabízí otázka, zda nahlédnutí do akademického a výzkumného vnímání problému neovlivní původně ničím nezatížený pohled členů komunit. Dalším problematickým aspektem jsou morální pravidla soudobého výzkumu, která se často s principy participativních technik neshodují (například průběžné vytváření výzkumného designu).

Formulace výzkumné otázky tedy vychází především z diskuse s lidmi, kterých se nejvíce týká téma výzkumu. Při počátečních setkáních je velmi důležité vyvolat v participantech zájem a důvěru. Ovšem, jak si ukážeme také na příkladu akcí Šedé, počáteční nedůvěra obyvatel k výzkumnému projektu je velmi častá. Odlišné názory a požadavky participantů, jež se liší od původních myšlenek iniciátora výzkumu, mohou při hledání konsensu zamýšlený rozsah projektu omezit a jádrovou oblast výzkumu více či méně přeměňovat. Na druhou stranu i toto je charakteristickým rysem participativních technik. Stanovení výzkumné otázky pak může vycházet z různých technik, jejichž plné vyjmenování a charakterizování není cílem tohoto příspěvku a ve své podstatě ani není možné. Pro ilustraci uvádíme několik příkladů participativních metod, které následně reflektujeme na způsobu práce české výtvarkyně.

Často používanou metodou, zvláště v první fázi, je *brainstorming* (Breitbart 2003). Nejen k iniciování diskuse, ale i pro rozvoj kreativního myšlení lze použít také tzv. *diagramming*. Díky své flexibilitě a vícedimenzionální povaze můžeme tuto metodu chápat jako prostředek, prostřednictvím kterého aplikujeme další kvalitativní i kvantitativní techniky (rozhovory, dotazník apod.) a jenž stimuluje sebeanalýzu participantů i vlastní komunity jako celku (Kesby, Kindon a Pain 2004). Z geografické perspektivy jsou základním prostředkem pro rozbor a hodnocení vnímání území *preferenční* a *mentální mapy* (např. Gould a White 1986; Lynch 1960). Účastníci výzkumu zakreslují buď do podkladové mapy oblasti s různými aspekty prostředí, nebo vytvářejí zcela vlastní reprezentaci prostorových vztahů ve zkoumaném území. Další navazující metodou může být skupinová diskuse zúčastněných osob z dané komunity, která může pomoci lépe definovat výzkumnou otázku a zároveň více zapojit místní občany do celého procesu (zvláště v kombinaci s aplikací mentálního mapování, např. Herlihy a Knapp 2003). Před výše zmíněnými aktivitami je doporučována návštěva zkoumaného území a zachycení významných prvků na fotoaparát či kameru (Breitbart 2003). Takto pořízené obrázky, případně videozáznamy lze

použít při následných diskuzích, nebo je přímo vytvářet s účastníky výzkumu v rámci mapování území a získání nového náhledu na dané místo (McIntyre 2003).

Když už proběhla úvodní setkání, sdílení zkušeností a stanovení výzkumné otázky, následuje proces sběru dalších informací a především jejich utřídění a analýza. Podle Breitbartové (2003) nezáleží postup a výběr technik jen na pravděpodobnosti, s níž daná metoda přinese kýžené informace, ale také na tom, jak dokáže v účastnících výzkumu vyvolat nové kritické a kreativní myšlení, které by přineslo očekávanou změnu. Je důležité brát v potaz schopnosti a možnosti účastníků s ohledem na jejich věkové, sociální, kulturní a etnické charakteristiky⁹. Nemusíme vycházet pouze z výsledků jedné použité metody, ale kombinovat více různých postupů, které se mohou i opakovat.

Participativní výzkum je tedy především kontinuálním procesem, který nezačíná a nekončí jedním projektem (Park 1993). Po zhodnocení výsledků projektu se mohou vynořit další otázky a nápady, které mohou ještě více prohloubit naše porozumění (nebo nás naopak můžou ještě více zmást) a stimulovat opětovný zájem o danou problematiku. Mimo to by celým výzkumným procesem měla prostupovat reflexe a sebekritika všech účastníků, zajišťující legitimitu a relevanci participativních výzkumů (Pain 2004). Časová náročnost takového výzkumu však mnohdy znamená problém a může se negativně odrážet v jeho výsledcích. I přes uvedená úskalí jsou výsledky participativních výzkumů jejich zastánci považovány za nejvhodnější k následnému uspokojení skutečných lidských potřeb.

Metodologie akcí Kateřiny Šedé

V této kapitole analyzujeme charakter akcí Kateřiny Šedé a ve stručnosti popisujeme metodiku její práce s lidmi. Šedá se primárně orientuje na

⁹ Mezi často používané specifické metody patří tzv. *paired interviews*, kdy rozhovor provádí dva účastníci výzkumu z řad komunity, kteří sdílejí podobné zkušenosti. Výsledky rozhovoru pak mohou sloužit jako podklad pro odlišnou interpretaci výsledků výzkumu (více Breitbart 2003). Další možnou technikou je *orální historie*, kterou lze definovat jako „(...) výzkumnou metodu skládající se z řady zpracovaných způsobů a postupů, jimiž se výzkumník z řady vědních oborů dobírá nových informací a poznatků na základě ústního sdělení osob“ (Mücke 2006, s. 3). Účastníci výzkumu vykládají svůj pohled na minulost či určitou událost, který je konfrontován s postoji ostatních. K dalším užívaným metodám v participativním výzkumu patří také *storytelling*. Jedná se o předávání příběhu ústní formou publiku, tedy ostatním zúčastněným (Christensen 2012). Prostřednictvím takového vyprávění se účastníci snáze seznámí s názory ostatních a více využívají svou představivost.

sociálně koncipované akce, které se odehrávají v neuměleckém prostředí. Většina projektů se týká vybrané komunity lidí, resp. se snaží dekonstruovat a probořit překážky, které stojí mezi lidmi a jejich prostředím, či bariéry v rámci komunity samotné. Využitím nevšedních prostředků, povzbuzujících aktivitu účastníků, se pokouší probudit trvalou změnu v jejich chování. Její akce jsou většinou mnohotvárné a časoprostorově dynamické a vybízejí účastníky ke sdílení vlastního soukromí, otevření se, k jakési vnitřní proměně. Avšak definovat přesně povahu akcí Kateřiny Šedé je velmi obtížné, neboť každá událost je specifická a má jiný cíl. Podle Poláškové (2009) Šedá většinou po analýze stavu vybraného společenství přichází s návodem na řešení problému, které se však dále odvíjí od míry aktivity a zapojení lidí do celkového procesu akce.

Právě navázání kontaktu se zájmovou skupinou a získání její důvěry je zásadní fází jejich projektů. Podle Šedé (rozhovor s Kateřinou Šedou, 9. 5. 2012) „ (...) *neexistuje žádný osvědčený způsob, žádná obecně platná metoda, která by zaručila plné odhodlání a zapojení účastníků do projektu*“. Každé společenství i každý jednotlivec komunity je jiný, vyžaduje svérázný přístup. V některých případech pomohlo obcházení domů, jindy stačilo písemné pozvání a následné vysvětlení záměru v kulturním domě. Důležitá je však především trpělivost při komunikaci s lidmi, nevzdávat se a zkoušet to znovu. Hlavními motivačními prvky účasti a zároveň charakteristickými znaky akcí jsou pak netradiční, originální, kreativní a hravé praktiky, ať už se jedná o výtvarné techniky (kreslení, malování, stříhání, vyšívání...), či jiné volnočasové aktivity (společné zájezdy do Berlína, Londýna...).

Šedá využívá celé spektrum participativních metod. Většinou nejdříve sama identifikuje problém, který poté dále rozebírají sami zúčastnění obyvatelé. Po fázi navázání kontaktů s participanty a přesvědčení je k účasti, tedy stádiu náročných kvalitativních rozhovorů, přichází vlastní analýza stavu, ve kterém se daná komunita nachází. Nejčastěji jsou účastníci zapojeni do veřejné diskuze, doplněné o další rozhovory, případně mohou být aplikovány dotazníky, jako v případě projektu *Nic tam není* (více Zálešák 2011). Nicméně v akcích Šedé je hlavní důraz kladen na kreativní a interaktivní procesy, rozvinuté výtvarnými technikami. Např. v rámci projektů *Duch Uhystu* a *Zrcadlový vrch* byly specifickým způsobem u účastníků použity mentální mapy, ve kterých zaznamenávali *genius loci* své obce, resp. mentální obraz bydliště (Biolek 2012). Obecně můžeme konstatovat, že Šedá právě prostřednictvím

diagramových technik rozvíjí další diskuzi k problematice a otevírá nové perspektivy účastníkům¹⁰.

Role Šedé v participativních procesech je přitom komplikovaná a ne jasně vymezená. Sama se necítí být umělkyní, spíše se v závislosti na charakteru akce stylizuje do různých rolí, počínaje vnučkou, přes převaděčku a konče neživými věcmi - dírou či klíčem (Uhlířová 2006).

„Snažím se zůstat pořád uprostřed, být neutrální, nestranná a ustát i dlouholetou spolupráci. Výsledek, nebo to, co má být výsledkem, není předem známo. Důležité však je, aby o tom lidé alespoň přemýšleli, aby sami pojmenovali vlastní problémy.“

(rozhovor s Kateřinou Šedou, 20. 12. 2012)

Díky tomu, že Šedá přistupuje ojedinělým způsobem k sociálním překážkám a zároveň i k samotným lidem, může dosáhnout efektivních řešení. Podle Zálešáka (2011) však lze z vědeckého hlediska polemizovat o společenské relevanci poukázaných problémů díky jejímu subjektivnímu výběru a režisérství¹¹. Na druhou stranu Šedá se vždy snaží naslouchat a v rámci většiny akcí je účastníkům umožněna maximální míra participace (Biolek 2012).

Jak uvádějí Biolek a Andráško (2013), sociálně koncipované akce Kateřiny Šedé se jeví jako vhodné k analýze nejrůznějších geografických aspektů participujících komunit. Šedá zkoumá vlastnosti míst a lidí s nimi svázanými, jež jsou předmětem vlastního výzkumu humanistické, behaviorální či feministické geografie. Během akcí Kateřiny Šedé objevují lidé skryté aspekty míst, o kterých vůbec nevěděli, nebo se o ně dříve nezajímali. Otázky typu: jaký máte vztah k místu svého bydliště či jak vnímáte obraz své obce, se přímo slučují s cíli jejích akcí. Realizace ovšem nekončí u pouhých odpovědí na tyto otázky, ale snaží se pokročit ještě dále, k pozitivní transformaci těchto vztahů, jak si ukážeme i v další kapitole.

¹⁰ Za všechny akce můžeme uvést příklad originální metodiky aktuálního projektu v Nošovicích. Cílem celé akce je nalezení budoucího řešení prostoru, na kterém se v současnosti nachází automobilka Hyundai. Místní nejdříve malovali mentální mapu své obce na speciální papíry s dírou reprezentující automobilku, ze kterých byly poté vyrobeny ubrusy. Následně byli do projektu zapojeni i kuchaři, vytvářející zvláštní menu z jídla pro tyto ubrusy, a poté i architekti, hledající alternativní řešení. Na projektu tudíž kromě místních participují i další skupiny lidí, kteří jsou propojeni právě prostřednictvím nejrůznějších výtvarných aktivit.

¹¹ Některé projekty Šedé, jako i akce *Od nevidím do nevidím* mají charakter skupinové performance, jinými slovy účastníci hrají jakési herecké role, které si ustanovili na základě diskuze se Šedou.

Způsob práce Kateřiny Šedé s bedřichovickou komunitou

Tato kapitola ve stručnosti interpretuje některé poznatky ze semistrukturovaných rozhovorů, jež proběhly v prosinci 2012 (včetně interview s Kateřinou Šedou) a jež se týkají způsobu práce Šedé s bedřichovickou komunitou. Zpočátku byli informanti z Bedřichovic vybíráni náhodně, avšak vzhledem k charakteru výzkumu byla posléze uplatněna metoda *snowballingu*. Cílem bylo získat pokud možno kritické a komplexní informace od angažovaných osob. Rozhovory byly nahrávány a následně podrobeny obsahové analýze. Nahrávky a přepisy rozhovorů jsou k dispozici v archivu autorů, přičemž jména všech komunikačních partnerů byla anonymizována. Z velkého množství informací zjištěných při rozhovorech byly pro účely tohoto příspěvku jako relevantní informace vybrány jen takové, které se týkaly metodiky práce Šedé. Komplexní interpretace výsledků analýzy kvalitativních rozhovorů pak budou předmětem dalších článků.

Případová studie spolupráce Šedé a bedřichovické komunity byla vybrána z několika důvodů. Působení Šedé v Bedřichovicích je ojedinělé především v tom smyslu, že spolupráce se společenstvím je naplánována minimálně na pět let (2011-2016). Délka komunitního projektu naznačuje, že změna ve vnímání obyvatel Bedřichovic a jejich vztahu k ostatním členům společenství může být hlubší a trvalejší než v případě jiných akcí, což naznačuje i počet participujících občanů. Zatímco první rok se londýnské akce zúčastnilo 80 osob (vlivem omezené kapacity), druhé akce pak více než polovina z 310 obyvatel Bedřichovic, podobně jako společného focení.

Projekt vznikl z jejího vlastního popudu překonat rozpor v životním rytmu obce a města, kde obyvatelé pracují, přičemž po návratu domů nemají chuť sdílet svůj veřejný život se sousedy. Autorkou koncepce byla tedy sama Šedá a Bedřichovice vybrala záměrně. Šedá touto obcí často projížděla a upoutalo ji, že ves vždy zela prázdnotou, jejími slovy: „*nic se tu nedělo*“¹². Původně byl projekt naplánován na jaro 2010, ovšem vzhledem k finančním a realizačním problémům byl přesunut až na další rok. Důvodem byla také možnost realizovat iniciační akci projektu pod záštitou Tate Modern Gallery, přičemž termín akce byl stanoven na září 2011. Ačkoli předseda osadního výboru byl již předem uvědomen o realizaci akce, podrobnosti projektu nikdo neznal. Všichni obyvatelé Bedřichovic pak obdrželi pozvánky na setkání, na kterých je Šedá přemlouvala k účasti.

¹² Podobné důvody vedly k realizaci jejího prvního většího projektu v Ponětovicích *Nic tam není*.

„Hned napoprvé se skupina chovala jako sociální organismus - každý měl své místo a úlohu. Složitost tedy neležela na začátku, ale přicházela postupně.“

(rozhovor s Kateřinou Šedou, 20. 12. 2012)

Takto Šedá popsala klíčové, první setkání. Podařilo se jí především naklonit si aktivní jádro bedřichovického společenství, které souhlasilo se spoluprací a nadále aktivně participuje na projektu. V průběhu projektu se také „nabalují“ další a další obyvatelé, avšak podle vyjádření Šedé je rok od roku složitější získat si zbývající občany Bedřichovic (někteří jsou a priori proti). Bedřichovičtí odmítající participovat pak představují další motivaci, výzvu, a jejich důvody neúčasti jsou informací, se kterou Šedá dále pracuje.

Předjeme však konkrétně k první akci, která odstartovala celý projekt. Je zřejmé, že hlavním aspektem události *Od nevidím do nevidím*¹³ byla možnost vycestovat a podívat se do Londýna. Tento silný motivační prvek katalyzoval společenskou angažovanost místních a zároveň jednodušší komunikaci mezi Šedou a obyvateli Bedřichovic. Šedá sice navrhla rámec, ve kterém obyvatelé Bedřichovic hráli určité role, ty si však navrhli sami účastníci. Před akcí si připravovali kostýmy a svoji úlohu a následně po celou dobu dne realizace improvizovali ve zvláštním prostředí Bedřichovic nad Temží. Také výpovědi informantů potvrzují, že účastníci se kreativně bavili jak při přípravě činností, které vykonávali v Londýně (mimo jiné při vytváření bedřichovicko-anglické příručky), tak zvláště při jejich vlastní realizaci. Silný zážitek „proměny“ účastníků pak umocnila konfrontace s „cizím“ prostředím a stimulovala další spolupráci Šedé a obyvatel Bedřichovic.

Následující akce Šedé jsou již orientovány na místo samotné. Druhá událost s názvem *Dej mi svátek* se uskutečnila 3. září 2012. Občané Bedřichovic měli stejný úkol jako v předešlém roce: zůstat doma a nic nedělat, resp. pouze chodit každou hodinu pro výplatu (minimální mzdu 42 Kč) do místního kulturního domu a absolvovat společný oběd. Podle

¹³ Akce *Od nevidím do nevidím* se konala 3. září 2011 v Londýně pod záštitou Tate Modern Gallery s cílem ukázat život malé vesnice v novém světle, v kontrastu veřejného života metropole. Občané Bedřichovic během celého dne dělali běžné činnosti, které vykonávají v sobotu ve své obci, tedy uklízeli, pracovali na zahradě, hráli různé hry a sporty apod. Celá událost se pak uskutečnila v pomyslném katastrálním území Bedřichovic, přeneseném do centra Londýna, které bylo ohraničeno 80 britskými malíři, malujícími Bedřichovice v konfrontaci s londýnskými realitami.

Šedé (rozhovor s Kateřinou Šedou, 20. 12. 2012) „ (...) bylo cílem spojit lidi na základě peněz, které je v běžném životě rozdělují“. Vzhledem k tomu, že hodina byla natolik krátká, že se lidem nevyplatilo jít domů, zůstala většina obyvatel ve veřejném prostoru vesnice a bavila se mezi sebou. Následující výpovědi svědčí na jedné straně o její vytrvalosti, odhodlání a organizačních schopnostech, na druhé straně o kontroverzním charakteru akce, který mohl některé lidi odradit.

„Kateřina Šedá si tam mákla sama... i fyzicky. Všechny ty ubrusy žehlila v tom kultase. Tam to bylo nachystané jak na svatbu. To bylo všechno tak suprový a to byla její píle... jako především, jo. Takže to беру, že ona je velice houževnatá, vytrvalá a vlastně tomu obětovala všechno, aby to bylo tip top... v tom sále to bylo ohromný, uklizenej, sál, nažehlený ubrusy, všecky okna umytý. To nebylo, že by jí to někdo dělal, to si dělala všechno sama...“

(Žena, 58 let, účastnice akce „Dej mi svátek“)

„Tady si lidi brali dovolenou, nebo se hodili marod, aby tady dostali šest set korun... to si myslím, že není zrovna kultura.“

(Muž, 65 let, neúčastníci se celého projektu)

Pojátkem projektů Šedé v Bedřichovicích je především její práce se vzdálenostmi, tedy s přibližováním obyvatel k sobě. Ačkoli někteří obyvatelé stále nechtějí participovat nebo jsou vůči účinkům projektu skeptičtí (např. dle názoru posledního informanta), podle mínění Šedé dosavadní akce posunuly obyvatele „o centimetry“. Došlo k určitému sbližení, které není snadno rozpoznatelné a mnohdy si ho nevšimnou ani sami obyvatelé (např. nyní se již pozdraví, sednou si vedle sebe v autobuse, ...). Názor obyvatel na celý projekt (v kontextu obce v zázemí Brna) pak odráží tento příspěvek:

„Toto není ani město, ani vesnice, ale takový hybrid. Přišlo sem z města mnoho lidí a ti nemají potřebu komunikovat a jsou uzavření doma. Komunikativnější část z nich se toho účastnila a zjistila, že zde žijí i lidi, co mají všech pět pohromadě. Mnohé lidi ten průběh tak šokoval, že se ani nestačili stáhnout do svých vesničáckých ulit. V tomto to bylo pozitivní... Také přístup Kateřiny... nikdy nelhala a vždy splnila, co slíbila.“

(Muž, 47 let, účastníci se celého projektu)

Je třeba podotknout, že kromě každoročního svátku 3. září probíhají v Bedřichovicích ještě další akce, mimo jiné společné focení obyvatelstva. I v tomto případě se projevuje decentralizace moci autorky, tedy sami

participanti si určují, co a jak budou dělat. Na jaře 2013 také vznikl projekt revitalizace bedřichovické návsi s londýnskými prvky z evropských dotací. Druhá akce totiž ukázala omezené prostory veřejného prostranství obce. U zrodu projektu stál osadní výbor Bedřichovic se zastupitelstvem Šlapanic (pod které spadají) a role Šedé byla spíše jako komunikačního prostředníka mezi vedením obce, obyvateli a architekty.

Obr. 1: Bedřichovice, společné focení z jara roku 2013, Třetí září a katastr Bedřichovic v Londýně.

Zdroj: archiv autorů

Přestože díky poslednímu projektu bude otisk Šedé v Bedřichovicích materializován, výtvarkyně si je vědoma časové relativity spokojenosti obyvatel, zvláště ve vztahu ke komunitní kvalitě života. Sama tvrdí, že: „(...) *existuje možnost, že ji bude mnoho lidí odsuzovat, na druhou stranu se třeba navzájem budou mít více rádi*“ (rozhovor s Kateřinou Šedou, 20. 12. 2012). Její hlavní devízou je pak schopnost neustále motivovat, houževnatě aktivizovat sebe i ostatní a přitom přicházet s novými nápady, jak kreativně a konstruktivně komunikovat. Je však tento přístup možný i v geografickém participativním výzkumu?

Závěr

Je náblední, že metodologie nejen geografické vědy je svázána určitými pravidly, která by měl daný výzkumník respektovat v rámci etických zásad výzkumu. Také ve srovnání s uměním zastává geografie spíše konzervativnější přístup, její možnosti „přesahu“ a integrace různých uměleckých praktik do geografických metodických postupů jsou spíše omezené. Jinými slovy, v české geografii pořád převládá, i přes existenci alternativních přístupů, duch exaktní vědy, který se příliš neslučuje s participativní metodologií. Na druhou stranu lze najít i výjimky v podobě úspěšných realizací geografických participativních projektů s pozitivními dopady na komunitní kvalitu života¹⁴. Participativní umění tak svým neotřelým, kreativním přístupem, který často hraničí s politickým či sociálním aktivismem, může být podnětným zdrojem pro geografický participativní výzkum.

Můžeme se rovněž tázat, jaký je vlastně cíl geografie jako společenské disciplíny. Dosáhnout poznání o lidech a prostoru, ve kterém se pohybují, či přispět ke zvýšení jejich kvality života? Podle našeho názoru se může sociální geografie prosadit právě jako společensky užitečná disciplína (Biolek a Andráško 2013), mimo jiné prostřednictvím aplikace participativních metod. Geograf v takovém případě může fungovat jako facilitátor nebo poradce, jenž má nástroje a kompetence zprostředkovat diskuzi rozličných komunit a napomoci jejich seberealizaci na daném místě. Celkově můžeme konstatovat, že geografie jako kreativní vědecká disciplína „je schopna“ dívat se na společenské problémy z různých úhlů pohledu, rovněž inovativně ve smyslu rozvoje stávající metodologie a praxe, tudíž originálním způsobem přispívat k jejich řešení (Andráško 2010).

Pokud uvažujeme v těchto reáliích, pak má inspirace uměním Kateřiny Šedé smysl. Jak ukazuje její práce, je především důležité umět konstruktivně komunikovat. Tudíž nejen zapojit místní obyvatelstvo do diskuze a zanalyzovat daný stav, ale i prostřednictvím kreativních technik v rámci komunity najít a zprostředkovat efektivní řešení. Ač se zdá na první pohled, že práce Šedé tkví zejména v jejích výtvarných a konceptuálních praktikách, jádro její aktivní činnosti leží jinde. Dle jejích slov: „(...) *právě cesta je často cílem*“ (rozhovor s Kateřinou Šedou, 9. 5. 2012). Tedy není zapotřebí využívat při participativním výzkumu takové originální a netradiční prostředky, které aplikuje Šedá, nicméně

¹⁴ Příkladem může být vzdělávací projekt v Deblíně, na kterém participují žáci základní školy i další místní obyvatelé (Hynek, Svazil, Trávníček a Trojan 2009).

geografové by se mohli především inspirovat jejím vytrvalým a neustále motivujícím přístupem ve snaze řešit soudobé (geografické) problémy.

Otázkou však zůstává, zdali se při přechodu od výzkumných cílů směrem k projektově orientovaným nestane z geografické vědy spíše sociální aktivismus. Podle našeho názoru však lze v rámci dlouhodobých participativních výzkumů kupříkladu průběžně zkoumat sociálně-prostorové potřeby (tedy splnit vědecko-výzkumné cíle) i umožňovat jejich implementaci. Participativní metody tak mohou dodat geografickým výzkumům přidanou hodnotu zvláště u typologicky podobných projektů, které aktivizují a rozvíjejí participaci místních obyvatel ve společenských otázkách a zlepšují kvalitu jejich života.

Děkujeme Kateřině Šedé za poskytnutá interview a obyvatelům Bedřichovic za vstřícnost a ochotu při realizaci našeho výzkumu a přeje jim hodně štěstí v dalším pokračování komunitního projektu.

Použitá literatura

- ANDRÁŠKO, I., 2010. Aká by mala byť Geografia v 21. storočí? Kreativna! In Šumberová, M.. *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna - 3. září 2010*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 4 s. ISBN 978-80-7368-903-2.
- BIOLEK, J. a I. ANDRÁŠKO, 2013. Geografie a umění: Site-specific art v akcích Kateřiny Šedé. In: *Nové výzvy pro geografii: Sborník výroční konference České geografické společnosti*. Brno: Masarykova univerzita, s. 142-151. ISBN 978-80-210-6110-1.
- BIOLEK, J., 2012. *Akce Kateřiny Šedé jako forma socio-artu a site-specific artu*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- BREITBART, M., 2003. Participatory Research Methods. In: *Key Methods in Geography*. London: SAGE Publications, s. 161-178. ISBN 978-0-7619-7492-5.
- BUNGE, W., 1977. The first years of the Detroit Geographical Expedition: personal report. In: *Radical Geography*. London: Methuen, s. 31-39. ISBN 978-0416712407.
- ELWOOD, S., 2010. Mixed Methods: Thinking, Doing, and Asking in Multiple Ways. In: *The SAGE Handbook of Qualitative Geography*. London: SAGE Publications, s. 94-114.
- FALS-BORDA, O. a M. RAHMAN, 1991. *Action and Knowledge: Breaking the Monopoly with Participatory Research*. New York: Apex. 182 s. ISBN 978-0945257578.

- GABLIK, S., 1995. Connective aesthetics: Art after individualism. In: *Mapping the Terrain (New Genre Public Art)*. Seattle: Bay Press, s. 74-87.
- GOODCHILD, M., 2008. Theoretical geography: William Bunge. In: *Key texts in human geography*. London: SAGE Publications, s. 9-17.
- GOULD, P. a R. WHITE, 1986. *Mental Maps*. 2. vyd. London: Routledge. 184 s. ISBN 978-0415084826.
- HERLIHY, P. a G. KNAPP, 2003. Maps of, by, and for the people of Latin America. *Human Organization*, vol. 62, s. 303-314.
- HYNEK, A., B. SVOZIL, J. TRÁVNÍČEK a J. TROJAN, 2009. Trvalá udržitelnost Deblínska - vzdělávací projekt. *Envigogika*. Vol. 4, iss. 2, s. 1-13.
- CHRISTENSEN, J., 2012. Telling stories: Exploring research storytelling as a meaningful approach to knowledge mobilization with Indigenous research collaborators and diverse audiences in community-based participatory research. *The Canadian Geographer / Le Géographe canadien* [online]. Vol. 56, iss. 2, s. 231-242 [cit. 2013-05-21]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1541-0064.2012.00417.x/pdf>
- KESBY, M., S. KINDON a R. PAIN, 2004. 'Participatory' approaches and diagramming techniques. In: *Methods in Human Geography. A Guide for Students doing a Research Project*. Harlow: Pearson Education Limited, s. 233-249.
- KINDON, S., R. PAIN a M. KESBY, 2007. Participatory Action Research: origins, approaches and methods. In: *Participatory Action Research Approaches and Methods: Connecting people, participation and place*. London & New York: Routledge, s. 9-18. ISBN 978-0-203-93367-1.
- KRAVAGNA, Ch., 1998. Arbeit an der Gemeinschaft. Modelle partizipatorischer Praxis. In: *Die Kunst des Öffentlichen* [online]. Dresden: Verlag der Kunst. Dostupné z: <http://eipcp.net/transversal/1204/kravagna/de>
- KWON, M., 2002 *One place after another: site-specific art and locational identity*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- LEAVY, P., 2009. *Method meets art: Arts-based research practice*. New York: Guilford Press.
- LYNCH, K., 1960. *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press & Harvard University Press, 194 s. ISBN 978-0262620017.
- MAQUIRE, P., 1987. *Doing Participatory Research: A Feminist Approach*. Amherst, MA: Center for International Education, University of Massachusetts, 305 s. ISBN 978-0932288790.

- McINTYRE, 2003. Through the eyes of women: photovoice and participatory research as tools for reimagining place. *Gender, Place and Culture*. Vol. 24, s. 47-66.
- MŮCKE, P., 2006. Krok za krokem. Orální historie, věda a společnost. *Naše společnost*. Roč. 4, č. 1, s. 25-31. ISSN 1214-438x.
- PAIN, R., 2004. Social geography: participatory research. *Progress in Human Geography*. Vol. 28, iss. 5, s. 652-663.
- PARK, P., 1993. What is participatory research? A theoretical and methodological perspective. In: *Voices for Change: Participatory Research in the US and Canada*. Westport, CT: Greenwood Press, s. 1-20. ISBN 978-0897893343.
- POLÁŠKOVÁ, M., 2010. Spoluúčast jako intersubjektivní zkušenost. Otevření, zjevení a proměny Kateřiny Šedé (host Lenka Klodová). In: *Formáty transformace 89-09*. Brno: Dům umění města Brna, s. 26-37.
- Rozhovor s Kateřinou ŠEDOU, Galerii Kaple ve Valašském Meziříčí, nar. 1977. Valašské Meziříčí 9. 5. 2012.
- Rozhovor s Kateřinou ŠEDOU, kavárna Podnebí Brno, nar. 1977. Brno 20. 12. 2012.
- UHLÍŘOVÁ, K., 2006. Kateřina. Rozhovor s Kateřinou Šedou. *Umělec*. Roč. 10, č. 1, s. 70.
- ZÁLEŠÁK, J., 2011. *Umění spolupráce*. Praha: VPP AVU.

Datová infrastruktura pro inteligentní aplikace založené na datech o hluku

Towards data infrastructure for intelligent applications based on environmental noise data

Petr Duda¹

Abstract:

Danger of noise pollution is, despite its severity, still at the periphery of social concern. Main sources of pollution are observed, but current solutions are still too global or conducted ex post. However, new technologies, which allow monitoring of noise and automated solution of harmful situations with minimal human intervention, progressively appear. Contribution is intended to confronting fundamental constraints which prevent systematic areal automated long-term monitoring of environmental noise, and outline possible solutions. It mainly deals with the issue of appropriate data infrastructure and its architecture, which must respect specific problems of noise monitoring. Basic analysis of these problems is part of the work. One possible solution is to implement an open standard called Sensor Web Enablement which provides appropriate data types and functions.

Keywords: Environmental Noise, Automation, Sensor Measurement, Sensor Observation, volunteered geographical information, Sensor Web Enablement

Hluk je tichým zabijákem

Úroveň hluku je jedním z důležitých faktorů kvality životního prostředí člověka. S tím, jak roste koncentrace obyvatel v urbánních oblastech, roste i koncentrace lidských aktivit v těchto oblastech. Tím se zvyšuje i riziko rušení okolí nežádoucím hlukem z těchto aktivit, neboť jejich většina (zvláště, jsou-li prováděny pomocí mechanizace) je doprovázena více či méně hlasitým zvukovým doprovodem. Hluk automobilů, vlaků a letadel je dnes samozřejmou součástí městského prostředí. Nadměrné vystavování člověka hluku však vede k závažným zdravotním problémům, které mohou skončit i předčasnou smrtí.

¹ Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.

Ve společné zprávě Světové zdravotnické organizace (WHO) a Společného výzkumného centra Evropské komise (JRC) se uvádí, že v důsledku nadměrného hluku dochází v populaci západní Evropy (cca 340 mil. obyv.) každý rok ke ztrátě přibližně 1,6 milionu let zdravého života, přičemž v případě znečištění vzduchu je to cca 4,5 milionu let, což z nadměrného hluku činí druhý nejrozšířenější polutant životního prostředí člověka v Evropě (Theakston 2011, s. 102). 100 mil. obyvatel Evropské unie (EU) je vystaveno hluku přesahujícímu 65 dB (World Health Organization 2013). Nadměrný hluk je příčinou asi 3 % všech úmrtí způsobených srdečním selháním (Theakston 2011, s. 79). V Praze je nadlimitním hlukem zasaženo přes 90 tis. obyvatel (Česko. Hlavní město Praha 2012, s. 167).

Mezi další závažné účinky hluku na lidské zdraví patří vyvolaný stres a ovlivnění spánku, poškození sluchového aparátu, hormonálního a imunitního systému, ovlivnění placenty a vývoje plodu, nepříznivé působení na osvojování řeči a čtení u dětí, duševní zdraví, sociální chování a výkonnost člověka. Noční hluk navíc může způsobovat obezitu, poruchy spánku, následné pracovní úrazy a zkrácení očekávané délky života (World Health Organization 2007).

Z těchto důvodů je hluk nejen příčinou nižší kvality života, ale také ekonomických ztrát. Ceny nemovitostí, určených k bydlení, v oblastech zasažených hlukem o hladině 65 dB bývají v průměru o 10-22 % nižší (Ogneva-Himmelberger 2010) než ceny obdobných nemovitostí v klidných lokalitách. Při růstu hluku o 1 dB dochází ke snižování nájemní ceny o cca 0,6 % (Baranzini 2005).

Hluk se tedy stává jedním z významných činitelů, ovlivňujících atraktivitu lokality a zdraví a spokojenost jejích obyvatel. Z tohoto důvodu probíhají již více než 40 let snahy o jeho systematické mapování a omezování.

Příspěvek má za cíl předestřít základní omezení, která brání systematickému plošnému dlouhodobému automatizovanému sledování hluku, a nastínit možné způsoby jejich řešení. Především se věnuje otázce vhodné datové infrastruktury, její architektura však musí respektovat specifické problémy, které sledování hluku přináší.

Způsoby sledování hluku

Rozsahu a velikosti zdroje hluku odpovídají způsoby jeho sledování. Nejsystematičtější je sledován hluk z dopravy a z velkých průmyslových objektů (továrny, lomy apod.), neboť se nejvíce podílí na celkovém hlukovém znečištění. Systematický a dlouhodobý charakter těchto zdrojů

hluku umožňuje provádět dlouhodobá pozorování a modelovat hlukovou zátěž pomocí výpočetních metod. Pravidelné sledování hluku z dopravy na hlavních silničních a železničních tazích, na velkých letištích a v aglomeracích je v EU stanoveno evropskou směrnicí č. 2002/49/ES o *hodnocení a řízení environmentálního hluku*. V návaznosti na toto ustanovení jsou vypracovávány tzv. *Strategické hlukové mapy*, které slouží jako podklad k vyhodnocování závažnosti hlukového zatížení v jednotlivých lokalitách, k návrhu případných protihlukových opatření a k informování veřejnosti o hlukové situaci. Tyto mapy jsou výsledkem výpočtů a jsou k dispozici ve formátu Web Map Service (WMS) na serveru geoportal.gov.cz.

Výpočtové mapy ovšem představují pouze průměrné vypočítané hodnoty hluku pro určité období (např. celodenní, noční), stanovené na základě odhadů (např. počtu průjezdů automobilů, skladby dopravního proudu, jeho rychlosti a plynulosti), a nemohou tak plně nahradit měření. V určitých situacích (např. na světelných křižovatkách, železničních mostech apod.) je výpočet hluku velmi problematický a různé nástroje a metodiky podávají různé výsledky. Výpočet však hraje nezastupitelnou úlohu při predikci vývoje hlukové situace nebo při stanovení účinnosti projektovaných protihlukových opatření.

Poněkud složitější je i situace při sledování dalších druhů hlukových zdrojů. Velmi často se jedná o zdroje bodové. Jejich aktivita většinou ovlivňuje mnohem menší oblast a jejich výskyt je mnohdy náhodný (typicky se jedná o sousedský hluk, hluk z různých kulturních a společenských akcí, zahradních či stavebních strojů a zařízení, hluk na pracovišti apod.). V tomto případě obvykle nezbyvá než se spoléhat na hluková měření.

Problémy při měření hluku

Principem měření hluku *in situ* je měření okamžitých rozdílů akustického tlaku vzduchu vůči jeho normálu. To s sebou ovšem nese řadu problémů. Mimo zpětného odrazu zvukových vln od různých překážek je to především nemožnost oddělit jednotlivé zdroje hluku, které pozorovanou lokalitu ovlivňují. To je důležité především z hlediska sledování jednotlivých zdrojů hluku a určování jejich vlivu na lokalitu. Tam, kde je to možné, se provádí měření jednotlivých zdrojů hluku zvlášť, v místech, kde dochází ke sdružování více zdrojů a která jsou zároveň velmi exponovaná², je však nutné v záznamu hluku oddělovat jednotlivé zdroje

² Typicky ulice měst, kde se kombinuje silniční a tramvajová doprava s hlukem chodců azvířat žijících ve městech, technickými instalacemi domů (klimatizace),

ručně. To vyžaduje neustálou přítomnost technika při měření, jenž svými smysly sleduje měnící se podíl daných zdrojů během měření.

Dalším velkým problémem jsou náhodné rušivé vlivy, které ovlivňují samotné měření. Tyto vlivy se projevují především při měření ve venkovním prostředí. Nejčastěji jde o povětrnostní situaci a náhodný výskyt dalších zdrojů zvuku, jež pozorování nesleduje, ale může jimi být ovlivněno.

Povětrnostní situace může mít za určitých okolností značný vliv na výsledky měření. Pro šíření zvuku mají velký význam především rozdíly v teplotě a tlaku (vítr), které mohou měnit směr šíření zvuku a zvyšovat (či snižovat) jeho intenzitu, a to až o 7 dB (Kang 2007). Atmosférická absorpce je způsobena především teplotou vzduchu a vlhkostí. Dalšími významnými meteorologickými faktory, které ovlivňují šíření zvuku, jsou tlak vzduchu a přítomnost a tloušťka sněhové pokrývky. V případě, že se během posuzovaného intervalu meteorologické podmínky mění a mají významný vliv na hladinu hluku, musí být měření prováděna za různých povětrnostních podmínek. Tyto charakteristiky je nutné sledovat při každém měření hluku pocházejícího z venkovních zdrojů a korigovat jím naměřené veličiny podle příslušných metodik.

Náhodné zvukové zdroje, které mohou ovlivnit a někdy dokonce zcela znehodnotit měření, jsou též častější při měření mimo budovy. Může se jednat jak o projevy počasí (hrom, kapky deště dopadající na povrchy v blízkosti hlukoměru, vítr³), tak o zvukové projevy zvířat (štěkot psů, zpěv ptáků⁴ apod.) a samozřejmě i lidské aktivity (občanský hluk, průjezd vozidel s právem přednosti jízdy aj.). I z těchto důvodů je vhodné, aby byl po celou dobu měření přítomen technik, který tyto informace zaznamenává, aby mohly být příslušné úseky záznamu selektovány.

Automatizované měření hluku a zpracování hlukových dat

Vzhledem k výše uvedeným problémům se většina měření hluku, především ve venkovních prostorech, provádí pouze krátkodobě⁵. Plně

dopravu železniční a mnohdy i leteckou, nebo pracoviště či obytné budovy, kde se mísí vnější hluk s hlukem vnitřním.

³ Zvukové projevy tzv. meluzíny jsou poměrně časté např. v průmyslových areálech.

⁴ Je znám případ, kdy zpěv zpěvného ptáka v blízkosti hlukoměru zcela znehodnotil celou sérii měření, neboť hlukoměr byl umístěn v bezprostřední blízkosti jeho oblíbeného stanoviště, o čemž však technici provádějící toto měření nevěděli.

⁵ Obvykle v řádu hodin, někdy i jen minut.

automatizovaná venkovní měření lze provádět pouze v případech, kdy je zdroj hluku jasně stanoven a ovlivnění jinými zdroji zvuku je známé.

Dnes patrně nejčastějším případem, pro který se využívá téměř plně automatizovaného systému měření hluku ve venkovním prostředí, je sledování hluku z letecké dopravy. Tento systém obvykle sestává ze sítě měřicích stanic (statických i mobilních), rozmístěných vhodně v okolí letiště, spojených s centrálním úložištěm dat a několika pracovními stanicemi. Příkladem takového systému je ANOMS 8, používaný na letišti Václava Havla v Praze (Letiště Praha 2012). Tento systém umožňuje i on-line vizualizaci naměřených hlukových dat a zdrojů hluku (tj. letadel) v mapě. I zde se ovšem projevuje vliv jiných zdrojů hluku. Analýza dat tak musí být nadále prováděna ručně.

Pro zajištění úspěšného plně automatického systému měření hluku a zpracování hlukových dat je třeba především vyřešit otázku oddělení hlukových imisí sledovaného zdroje od ostatních imisí. Mimo sledování charakteristik počasí lze využít další technologie. Například ve městech lze díky řídicím a informačním systémům MHD (Dopravní podnik města Brna 2005) zjišťovat, zdali okolo místa měření neprojíždí některé z jejich vozidel. Obdobně lze zjišťovat informace o vlacích (Bolek 2008) a letadlech (Letiště Praha 2012). Dalším, univerzálnějším prostředkem může být automatizované rozpoznávání původce nahraných zvuků (Martin 1999). V takovémto případě je však nutné mimo vlastní hladinu akustického tlaku zaznamenávat i zvuk, což značně zvyšuje požadavky na zpracování a úložná média, potažmo datovou propustnost komunikační infrastruktury. Podobným způsobem je možné zaznamenávat i obraz a použít jej pro rozpoznávání a statistické zpracování možných zdrojů hluku, např. kategorizace vozidel (Tsai et al. 2007).

Sdílení a publikace hlukových dat pro inteligentní aplikace

Kvalita a směrodatnost měřených hlukových dat je tedy značně závislá na kontextu, v němž byla data získána. Rozsáhlost tohoto kontextu určuje množství metadat, které je třeba při zpracování použít. Pro publikaci dat s geografickým kontextem pro nejrůznější aplikace je vhodné využít některého ze standardů pro publikaci geografických dat. Mezi ně patří Web Map Service (WMS), Web Map Tile Service (WMTS), Web Feature Service (WFS) a Sensor Web Enablement (SWE). Každý ze standardů je vhodný pro jinou fázi zpracování hlukových dat.

V případě publikování finálních dat, ať již z výpočtů nebo z měření, lze pro znázornění hluku v ploše využít dnes již osvědčených služeb WMS či WMTS a pro data z jednotlivých bodů (měření či výpočtu) službu WFS.

Zásadními výhodami těchto služeb je jejich relativní jednoduchost a obecná rozšířenost.

Surová či částečně předzpracovaná hluková data a data vstupující do výpočtů či z nich vystupující však vyžadují poněkud komplexnější přístup než ten, který je možno zajistit třemi výše jmenovanými službami. Časové řady sledovaných hlukových veličin⁶ či aktuální datové proudy je pro adekvátní zpracování třeba doplnit o informace o použitém hlukoměru a jeho nastaveních, o místu měření, o informace o meteorologické situaci v místě měření (a informace o meteorostanici, která je zjišťuje), o spolehlivosti měření a o pravděpodobném zdroji hluku tak, aby je při dalším zpracování bylo možno vzít v potaz. V případě zpracování těchto dat z více zdrojů různých typů nebo výrobců⁷ či v případě předpokládaného sdílení či publikování těchto dat je pro zajištění co nejširší interoperability a efektivity dobré řídit se otevřenými standardy pro ukládání a publikaci sdružených sensorových dat. Jedním z možných řešení je využití standardu Sensor Web Enablement (SWE).

Sensor Web Enablement

SWE je rodina služeb, komunikačních a metadatových standardů, přijatých Open Geospatial Consortiumem (OGC). Pomocí protokolů a rozhraní, definovaných v těchto standardech, mohou nejrůznější aplikace přistupovat k sensorovým datům či přímo sensorům různých typů. Jednotlivé služby spolu komunikují prostřednictvím specifických dokumentů ve formátu XML, posílaných pomocí standardních HTTP metod POST/GET. Je také možné využít komunikaci pomocí SOAP. Značnou výhodou této rodiny je propojení se stávajícími standardy OGC a dostupnost metadat z těchto služeb ve standardních webových katalozích OGC⁸. V současné době je uváděna v platnost sada standardů verze 2.0.

Jedním z nejdůležitějších standardů této rodiny je *Observations & Measurements (O&M)* -model a XML schéma pro kódování pozorování a měření ze sensorů v reálném čase. Tento standard umožňuje přenášet v jednom souboru či datovém proudu velké množství vzájemně

⁶ Mezi nejčastěji (mnohdy současně) zjišťované hlukové veličiny patří např. hladina akustického tlaku, hladina akustického tlaku vážená váhovým filtrem A nebo C, ekvivalentní hladina hluku, hladina hlasitosti, hluchnost a další.

⁷ Neboť proprietární standardy výrobců jsou často nekompatibilní a výměna dat mezi platformami tak závisí na primitivních datových strukturách textových souborů typu csv.

⁸ Ve službách standardu OGC Web Catalog Service (CSW) a Web Coverage Service (WCS).

provázaných veličin či časových řad i s určením jejich typu a spolehlivosti. To je důležité zvláště v případě, kdy taková data přímo a bez kontroly odborníkem vstupují do výpočtů, tedy např. v případě orchestrace služeb. Tento standard byl schválen organizací ISO jako doporučená norma s označením ISO 19156. Pro interoperabilní výměnu a publikaci surových hlukových dat je důležité vytvořit standardizovaný profil hlukových pozorování.

<pre><?xml version="1.0" encoding="UTF-8"?> <om:Observation gml:id="obsTest1" xmlns:om="http://www.opengis.net/om/2.0" xmlns:swe="http://www.opengis.net/swe/2.0.1" xmlns:xsi="http://www.w3.org/2001/XMLSchema- instance" xmlns:xlink="http://www.w3.org/1999/xlink" xmlns:gml="http://www.opengis.net/gml" xsi:schemaLocation="http://www.opengis.net/om/2.0 ../om.xsd"> <gml:description>Observation test instance: Laeq</gml:description> <gml:name>Observation test 1</gml:name> <om:phenomenonTime> <gml:TimeInstant gml:id="ot1t"> <gml:timePosition>2005-01- 11T16:22:25.00</gml:timePosition> </gml:TimeInstant> </om:phenomenonTime> <om:procedure xlink:href="http://www.flakey.org/register/process/No iseMeasureLAeq34.xml"/> <om:observedProperty xlink:href="urn:ogc:def:phenomenon:OGC:NoiseLevel"/> <om:featureOfInterest xlink:href="http://wfs.flakey.org?request=getFeature &featureid=BarkleyStreetPos2"/> </om:procedure> <om:parameter> <swe:Quantity definition="http://sweet.jpl.nasa.gov/ontology/prope rty.owl#Temperature"> <swe:uom xlink:href="urn:ogc:def:uom:UCUM:Cel"/> <swe:value>22.3</swe:value> </swe:Quantity> </om:parameter> <om:result xsi:type="gml:MeasureType" uom="urn:ogc:def:uom:OGC:dBA">50.28</om:result> </om:Observation></pre>	Deklarace XML Hlavička; deklarace že jde o pozorování, jeho identifikace, odkazy na použité jmenné prostory a datové schéma. Název a krátký slovní popis obsahu tohoto dokumentu Časová známka, kdy bylo pozorování provedeno (formátování času dle standardu GML). Tato část říká, že pozorovaná hodnota je výsledkem procedury „NoiseMeasureLAeq34“ (měření hluku), která pozorovala a zpracovala vlastnost „Noise Level“ (hladina hluku) objektu zájmu „Barkley Street Pos 2“ (stanice 2 na ulici Barkley Street). Pro popis procedury, vlastnosti i zájmového prvku jsou použity odkazy (URL, OGC URN a WFS volání) na externí dokumenty. Tato část popisuje parametr pozorování – teplotu objektu (v okamžik měření hmotnosti). Pro měření je nezbytný parametr uom, určující fyzikální jednotky, ve kterých je měřeno (°C). Samotný výsledek pozorování. Vzhledem k tomu, že jde opět o měření, parametr uom je nezbytný. Uzavírací značka dokumentu
--	---

Obr. 1: Příklad záznamu měření hluku a přidružené charakteristiky teploty vzduchu ve formátu Observations & Measurements

V případě sdílení či publikace dat z hlukových senzorů je taktéž nutné sdílet informace o použitých či dostupných senzorech a způsobech a procesech pozorování či měření hlukových a přidružených dat. Tato

data jsou důležitá nejen pro určení kvality senzoru, ale značně usnadňují i správu datových zdrojů či jejich vyhledávání. Ke všem těmto účelům lze využít standard Sensor Model Language (SensorML), který je též součástí SWE. Ten dále umožňuje zaznamenat informace nutné pro nalezení senzorů (ať již z hlediska prostorového, tak i časového, funkčního, tematického aj.), míst sensorových pozorování, získávání seznamů úkolů a podporu zpracování sensorových pozorování na požádání uživatele.

Oba výše zmíněné standardy umožňují bezešvé publikování dat z nejrůznějších typů senzorů. Potřebnou funkcionalitu lze implementovat pomocí standardu Sensor Observations Service (SOS). Jedná se o standardní webovou službu pro dotazování, filtrování a získávání sensorových dat a informací o sensorových systémech. Tato služba tak působí jako prostředník mezi klientem a datovým skladem či přenosovým kanálem dat v reálném čase.

Kolektivně získávaná hluková data a jejich mobilní sběr

V poslední době spolu s rozvojem mobilních výpočetních platform, jako jsou chytré telefony a tablety, dochází k poměrně významnému rozšiřování sběru nejrůznějších druhů geografických dat pomocí těchto platform. Nyní je tento způsob testován i pro data hluková, například v Münsteru (Nüst 2013) či Cambridge (Kanho 2010). Potřebná jsou kalibrační metadata pro různé typy mobilních telefonů, což umožňuje v hardwarem omezeném rozsahu získávat poměrně přesné údaje.

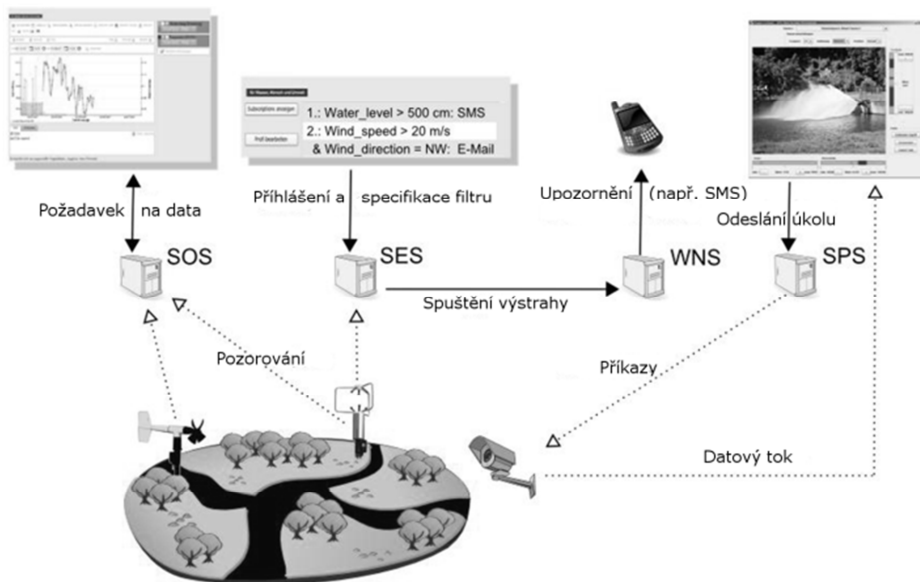
Ačkoli mobilní telefony a podobná zařízení nesplňují přísná technická kritéria pro přesnost měření hluku v obecných situacích, pro specifické a úzce vymezené situace je lze s úspěchem používat.⁹ Nevýhodou těchto zařízení je však především nižší dynamika senzoru a z toho plynoucí pomalejší odezva, proto nejsou vhodné pro měření impulsního hluku. Obsluha by měla být proškolená a software by měl být schopen určovat spolehlivost měření na základě charakteristiky vstupních hlukových dat. Standard *O&M* umožňuje přenášet s každým datovým záznamem i záznam o jeho spolehlivosti, čímž lze zcela automatizovaně i *ad hoc* vylučovat ta měření či přístroje, které nevyhovují spolehlivosti požadované pro danou úlohu.

⁹ V případě vhodně provedené kalibrace, odpovídajícího software a dostatečně precizní manipulace se například pro ukazatel *L_{aeq}* odchylka měření v intervalu 3sekundového měření rozsahu cca 35-85 dB ustáleného hluku obvykle neliší od zařízení 1. (nejvyšší) třídy přesnosti o více než 1 dB. Tato charakteristika pokrývá značný rozsah hlukových situací, například hluku z dopravy či sousedského hluku.

Největším problémem tohoto způsobu měření je, kromě nedostatečné odborné manipulace, především nutnost nasbírat velký objem měření za různých podmínek a vyšší míra nejistoty, způsobená rozdílnou citlivostí různých typů přijímačů. Tyto problémy lze částečně řešit z technického ohledu kvalitnějším postprocessingem (s využitím sekundárního záznamu) a z hlediska lidské obsluhy např. gamifikací (Martí et al. 2012). V každém případě lze říci, že velké množství typů a kvality dostupných dat vyžaduje i možnost systému nést příslušná strojově zpracovatelná metadata a s daty nakládat podle jejich charakteristik.

Aplikace v inteligentních prostředích

Využití standardu SWE je vhodné i v případech, kdy je sledováno splnění či překročení předem zadaných podmínek a případně vykonání nějaké navazující akce. V případě sledování hluku se jedná především o překračování hygienických limitů hluku. K tomuto účelu lze využít standardu Sensor Event Service (SES) z rodiny standardů SWE.

Obr. 2: Možnosti použití služeb, operací a datových formátů rodiny SWE

Zdroj: upraveno dle Open Geospatial Consortium 2011

Sledování hluku se tak může stát součástí inteligentní infrastruktury dopravy či měst. Lze si tak představit systém, který sám bude na základě hladiny hluku regulovat rychlost či objem silniční dopravy či regulovat průjezd příliš hlučných vozidel obdobně, jak je tomu dnes již

v dopravněletecké. Dalším příkladem může být oblast občanského soužití. V současnosti stále nedostatečné řešení překračování limitů hluku až *ex post* měřením hygienické služby může být postupně nahrazeno vyhodnocováním spolehlivého záznamu, poskytnutého buď automatickým systémem, přivolanou policejní hlídkou či samotným ohlašovatelem, a to za přijatelnou cenu a v rámci dnes již běžně používaných zařízení.

Závěr

V oblasti péče o životní prostředí se stále více uplatňují moderní metody autonomního zpracování a vyhodnocování dat a řízení prostředí. Ani oblast ochrany před hlukovým znečištěním není výjimkou. Paleta dostupných hlukových dat se zvyšuje a zvyšuje se možnost je také kombinovat s daty jiných typů, čímž může dojít ke zvýšení jejich kvality a aktuálnosti. Základním kamenem efektivního využití dat je však jejich forma, neboť jen tak lze data efektivně sdílet a vyměňovat. Použití vhodných otevřených standardů je již ověřeným způsobem, jak široce srozumitelné formy dat dosáhnout. V případě environmentálních dat, získávaných pomocí senzorů či výpočtů, je však třeba pečlivě volit, jaký z dostupných standardů použít. V případě, že je třeba využít vzájemně provázaná data, detailně znát kvalitu a přesnost dat a také detailní informaci o zdroji dat, například pro orchestraci služeb tak, jako je tomu v případě zpracování dat hlukových, je vhodné využít zvláštních standardů, mezi něž patří i rodina standardů Sensor Web Enablement. Pro publikaci dat obecného charakteru či již výsledných dat určených veřejnosti je však nasazení těchto standardů příliš složité a lépe poslouží standardy obecnější (např. WMS, WFS), které jsou mnohem rozšířenější a méně náročné na implementaci.

Příspěvek vznikl v rámci projektu Lidský potenciál pro informační společnost využívající prostorová data - GEOTÝM (CZ.1.07/2.3.00/09.0199), který byl realizován v letech 2010-2012 a financován Operačním programem Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

Použitá literatura

BARANZINI, Andrea a José RAMIREZ, 2005. Paying for quietness: The impact of noise on Geneva rents. *Urban Studies* [online]. 2005-04-01. Vol. 42, iss. 4, s. 633-646 [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://usj.sagepub.com/cgi/doi/10.1080/00420980500060186>

- BOLEK, Michal, 2008. *Optimalizace řízení dopravních procesů na železničních tratích* [online]. Disertační práce. Univerzita Pardubice. Pardubice [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/35314/1/Bolek_DP_komplet.pdf
- ČESKO. HLAVNÍ MĚSTO PRAHA, 2012. B5: Hluk. *Praha - životní prostředí 2011* [online]. Praha: Hlavní město Praha, s. 163-181 [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: [http://envis.praha.mesto.cz/\(4jejbj25ld0twj55bt5cmtqo\)/zdroj.aspx?type=3&id=83669&sh=465441958](http://envis.praha.mesto.cz/(4jejbj25ld0twj55bt5cmtqo)/zdroj.aspx?type=3&id=83669&sh=465441958)
- DOPRAVNÍ PODNIK MĚSTA BRNA, 2005. RIS - řídicí a informační systém brněnské MHD. *Dopravní podnik města Brna* [online]. [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://www.dpmb.cz/default.aspx?seo=ris-cz>
- KANG, Jian, 2005. *Urban sound environment*. New York: Taylor, 278 s. ISBN 0-415-35857-4.
- KANJO, Eiman, 2010. NoiseSPY: A Real-Time Mobile Phone Platform for Urban Noise Monitoring and Mapping. *Mobile Networks and Applications*. Vol. 15, iss. 4, s. 562-574. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s11036-009-0217-y>
- LETIŠTĚ PRAHA, 2012. Hluk. *Prague Airport* [online]. [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://www.prg.aero/cs/o-letisti-praha/zivotni-prostredi/hlukova-problematika/>
- MARTIN, Keith D., 1999. *Sound-Source Recognition: A Theory and Computational Model* [online]. Disertační práce. Massachusetts Institute of Technology. Massachusetts [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://sound.media.mit.edu/Papers/kdm-phdthesis.pdf>
- MARTÍ, Irene Garcia et al., 2012. Mobile Application for Noise Pollution Monitoring through Gamification Techniques. *Entertainment Computing -ICEC 2012*. Bremen: Springer, s. 562-571. ISBN 978-3-642-33542-6.
- NÜST, Daniel, 2013. OpenNoiseMap. *52°North* [online]. [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <https://wiki.52north.org/bin/view/SensorWeb/OpenNoiseMap>
- OGC 06-009r5, 2011. *Sensor Observation Service*. [s.l.]: Open Geospatial Consortium. Dostupné z: http://portal.opengeospatial.org/files/?artifact_id=20994. OGC 06-009r5.

- OGNEVA-HIMMELBERGER, Yelena a Brian COOPERMAN, 2009. Spatio-temporal Analysis of Noise Pollution near Boston Logan Airport: Who Carries the Cost?. *Urban Studies* [online]. 2009-12-21. Vol. 47, iss. 1, s. 169-182 [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://usj.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0042098009346863>
- THEAKSTON, Frank, 2011. *Burden of disease from environmental noise: Quantification of healthy life years lost in Europe*. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe. ISBN 978-928-9002-295.
- TSAL, Luo-Wei et al., 2007. Vehicle Detection Using Normalized Color and Edge Map. *IEEE Transactions on Image Processing* [online]. Vol. 16, iss. 3, s. 850-864 [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://ieeexplore.ieee.org/lpdocs/epic03/wrapper.htm?arnumber=4099411>
- WORLD HEALTH ORGANIZATION, 2007. *Night noise guidelines (NNGl) for Europe*. Copenhagen: World Health Organization Europe, 162 s. Dostupné z: http://ec.europa.eu/health/ph_projects/2003/action3/docs/2003_08_frep_en.pdf
- WORLD HEALTH ORGANIZATION, 2013. Noise: Facts and figures. *World Health Organization* [online]. [cit. 2013-07-08]. Dostupné z: <http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/environment-and-health/noise/facts-and-figures>

Multifunkční zemědělství a sociální sítě

Multifunctional agriculture and social networks

Jiří Hrabák¹

Abstract:

This study is focused on the possibilities of using social networks research in analysing multifunctional agriculture. Firstly, this paper elaborates on the concept of social networks. Consequently, an attempt is made to conceptualising the term “multifunctional agriculture” through its decomposition into economic, environmental and social dimensions. In the conclusions of this theoretical paper, transdisciplinary research using participatory methods, and their role in the research of multifunctional agriculture is outlined.

Keywords: multifunctional agriculture, social networks, transdisciplinary research

Úvod

Koncept sociálních sítí je v poslední době v oblasti rozvoje venkova hojně diskutován. To je dáno především paradigmatickým posunem k endogennímu rozvoji (Baldock et al. 2001), který upřednostňuje „měkké“ faktory rozvoje založené na vzájemné spolupráci, sociálních sítích a tvorbě sociálního kapitálu. Tyto přístupy jsou konceptuálním rámcem mnoha aktuálních výzkumů (Shucksmith 2000; Lee et al. 2005; Jančák et al. 2010; Majerová, Kostecký a Sýkora 2011).

Využívání konceptu sociálních sítí je značně rozšířené, což ale také znamená určitou teoretickou roztříštěnost a různé chápání tohoto přístupu. Sociální sítě jsou pro potřeby tohoto článku konceptualizovány v dalších kapitolách, ale obecně je chápu jako sítě, na základě kterých probíhá výměna informací a spolupráce mezi zemědělci a prostřednictvím nichž vzniká sociální kapitál.

¹ Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze.

Aktuálním tématem výzkumu zemědělství a rozvoje venkova je koncept multifunkčního zemědělství. Ten vyústil z debaty postprodukčního zemědělství, která byla hojně diskutována v 90. letech minulého století (Wilson 2001).

Využití konceptu sociálních sítí v oblasti multifunkčního zemědělství by mohlo pomoci v objasňování důvodů odlišného přístupu k multifunkčnímu zemědělství mezi jednotlivými farmáři, což lze ověřit prostřednictvím kvalitativního výzkumu, při němž také hraje významnou roli transdisciplinární přístup.

Cílem tohoto příspěvku je představit vývoj konceptu sociálních sítí a nastínit využití tohoto konceptu v oblasti výzkumu multifunkčního zemědělství a rozvoje venkova.

V úvodu článku je v krátkosti představen vývoj konceptu sociálních sítí ve vztahu k různým přístupům k sociálním sítím. V další části je nastíněn koncept multifunkčního zemědělství. Také je uvedeno možné metodické využití transdisciplinárního výzkumu. V závěru příspěvku shrnuji možné využití konceptu sociálních sítí ve výzkumu multifunkčního zemědělství.

Vznik a rozvoj konceptu sociálních sítí

Inspiraci pro budoucí rozvoj sociálních sítí můžeme hledat u G. Simmela, F. Tönniese a M. Webera (Gregory et al. 2009). Postupem času se vytvořily různé přístupy k výzkumu sociálních sítí. Vznik prvního přístupu lze datovat do první poloviny 20. století, kdy se rozvíjí sociometrie (zakladatel Jakob L. Moreno). Sociometrie se zabývá interpersonálními vztahy v rámci malých sociálních skupin (Maříková, Petrušek a Vodáková 1996). Dále se výzkum zaměřuje na větší sociální uskupení s cílem nalézt kliky, klastry a bloky (Bušíková 1999). Po druhé světové válce se tento přístup výzkumu sociálních sítí, v souladu s pozitivistickým trendem, značně zmatematizoval. Tento přístup analýzy sociálních sítí založený na hromadném zpracování informací je rozvíjen dodnes, značně ovlivněn teorií grafů a také počítačovým zpracováním (Bušíková 1999).

Další pojetí sociálních sítí je založeno na kvalitativním přístupu, neužívá tedy matematiku a sociální sítě analyzuje na základě rozhovorů a dalších kvalitativních metod. Tento přístup se začal prosazovat především v institucionálních přístupech regionálního rozvoje. Za průkopníka v této oblasti je považován Mark Granovetter, který chápe sociální sítě a „zakořenění“ jako prostředky k popsání a analýze prostředí, ve kterém aktéři fungují a které ovlivňují (Blažek a Uhlíř 2002). Granovetter dále zkoumá vliv silných a slabých sociálních vazeb (Bušíková 1999), slabé

vazby jsou podle něj například efektivní pro získání nové práce (Blažek a Uhlíř 2002). Dále je podle Granovettera důležitá vzájemná důvěra mezi aktéry (Blažek a Uhlíř 2002). Ve spojení s tímto přístupem jsou v analýze sociálních sítí využívány hlavně pojmy jako důvěra a zakořenění v lokálním a regionálním kontextu. Tyto poznatky vedly k dalšímu rozvoji konceptu.

Vzrůst významu sociálních sítí byl reflektován v přístupech Manuella Castellse, který prostřednictvím sítí popisuje aktuální probíhající změny v podobě zvyšování významu informačních a komunikačních technologií a definuje tak společnost založenou na sítích („network society“) (Gregory et al. 2009).

Prostřednictvím interakcí v rámci sociálních sítí vzniká sociální kapitál. Na tento koncept existuje řada různých pohledů, ať již z hlediska jeho vymezení, forem, způsobů měření a aplikací (Pileček 2010). Pro potřeby tohoto příspěvku chápou sociální kapitál jako příležitost zapojení zemědělců do sociálních sítí.

Dalším velmi odlišným teoretickým přístupem reflektujícím sociální síť je Actor network theory (ANT), teorie, jež byla vyvinuta francouzskými sociology Latourem, Lawem a Callonem a která vychází z poststrukturalismu a etnometodologie. Tato teorie se zaměřuje na analýzu vztahů heterogenních elementů (Gregory et al. 2009).

Multifunkční zemědělství

Multifunkční zemědělství vzniká v průběhu 90. let jako reakce Společné zemědělské politiky EU na rozvoj produktivistického zemědělství. Nejrozšířenější definici multifunkčního zemědělství nastiňují například Huylenbroeck a Durand (2003). Multifunkční zemědělství chápou jako propojení zemědělské produkce s nekomoditními výstupy. Tyto nekomoditní výstupy environmentálně pojatého hospodaření mohou být například údržba krajiny či biodiverzita. Nekomoditní výstupy mohou také vytvářet pozitivní environmentální externality - blíže Pretty et al. (2001).

Jiný přístup k multifunkčnímu zemědělství navrhuje Wilson (2007), který definuje normativní koncept multifunkcionality. Tento koncept zkoumá vývoj farem z hlediska míry přijetí multifunkcionality. Zároveň se koncept pokouší o zachycení tranzice farem, vzhledem k tomu, že zaměření farem se neustále vyvíjí (Wilson 2007). Multifunkcionalita je chápána jako spektrum aktivit pohybujících se mezi produktivismem a neproduktivismem (Wilson 2007).

Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi široký přístup, je nutné najít podrobnější rozdělení, které usnadní práci s tímto konceptem. Multifunkční zemědělství lze z hlediska poptávky rozdělit podle ekonomické, sociální a environmentální dimenze (Huylenbroeck et al. 2007; Kallas, Gómez-Limón a Arriaza 2007). Tyto dimenze vymezují 3 základní osy multifunkčnosti (Doucha a Foltýn 2008). Na základě vymezení těchto dimenzí se pokusím koncept podrobněji analyzovat a uvést případné síťové aspekty.

Environmentální dimenze multifunkčního zemědělství

Nejdříve se budu zabývat environmentální dimenzí multifunkčního zemědělství. Tu definují Huylenbroeck et al. (2007) jako zajištění ochrany agro-environmentálních systémů, což má v důsledku dopad na celou společnost. Přístup zemědělců se značně liší od dobrovolného přijetí striktních zásad ekologického zemědělství po praktikování intenzivního průmyslového zemědělství. Proto se řada autorů zamýšlí nad vlivem sociálního a kulturního kapitálu při přijímání environmentálně zaměřeného zemědělství (např. Sutherland a Burton 2011). Emery a Franks (2012) představují možnosti kolektivního přístupu k agro-environmentálním opatřením a zjišťují potenciál tohoto přístupu založeného na spolupráci zemědělců. Řada studií zkoumajících environmentální funkce zemědělství je založena na Actor networks theory (ANT), která poskytuje teoretické zázemí pro výzkum interakcí člověka a přírody prostřednictvím sítí, např.: Morris (2004), Lockie (2006). V oblasti této funkce multifunkčního zemědělství jsou sociální sítě využívány, výzkumy jsou založeny především na přístupu ANT, vzhledem k tomu, že hodnotí činnost zemědělců ve vztahu k přírodě a krajině.

Sociální dimenze multifunkčního zemědělství

Otázka sociální dimenze multifunkčního zemědělství je v odborné literatuře také diskutována. Jeden směr výzkumů se zabývá hodnocením pohledu společnosti na zemědělství. Například Hall, McVittie a Moran (2004) analyzovali, co společnost očekává od multifunkčního zemědělství. Podobně se otázkou, zda je veřejnost ochotna platit za zemědělskou multifunkcionalitu, zabývají Kallas, Gómez-Limón a Arriaza (2007), kteří dospívají k názoru, že existuje mnoho pohledů a je zde značná difference v závislosti na socioekonomických charakteristikách respondenta. Další výzkumný zájem spočívá v objasnění ekonomické hodnoty nekomoditních výstupů a jejich dopadů na společnost. Vzhledem k tomu, že nelze přímo vyjádřit ekonomickou hodnotu, která vzniká při využívání multifunkčního zemědělství, existuje celá řada různých postupů ke stanovení této hodnoty. Příkladem může být studie Morana et al. (2007), kteří porovnávají dvě odlišné metodiky k vyjádření hodnoty

environmentálního přístupu v zemědělství. Do sociální oblasti multifunkčního zemědělství lze také řadit rozvíjející se přístup care farming, což jsou aktivity spojené se zemědělstvím, které jsou využívány k terapeutickým účelům (Prosová 2012). Tomuto tématu se věnují Hassink, Grin a Hulsink (2013), kteří použili přístup sociálních sítí ve vytváření typů iniciativ care farming.

Ekonomická dimenze multifunkčního zemědělství

Ekonomická dimenze multifunkčního zemědělství může vycházet ze spolupráce, ale především je založena na zemědělské diverzifikaci. To znamená zajištění příjmu zemědělců prostřednictvím nezemědělských aktivit. Existuje mnoho strategií, kterými je diverzifikace realizována. Velmi rozšířená je diverzifikace prostřednictvím cestovního ruchu (Sharpley a Vass 2006; Brandth a Haugen 2010). Dále se zemědělci stávají producenty obnovitelné elektrické energie, konkrétně dochází k výstavbě zemědělských bioplynových elektráren. Určitou formou diverzifikace je také přímý prodej produktů spotřebiteli zprostředkovaný různými kanály, viz Hinrichs (2000). Například v současné době jsou v Česku velmi populární farmářské trhy a dále se zde rozmáhá přímý prodej prostřednictvím bedniček, jakožto zástupce komunitou podporovaného zemědělství. Významnou oblastí s potenciálem výzkumu sociálních sítí v multifunkčním zemědělství je šíření a využívání zemědělských inovací. Podobně se Oreszczyn, Lane a Carr (2011) pokoušejí objasnit vliv sociálních sítí na příkladu zavádění geneticky modifikovaných organismů v zemědělství. Dalším příkladem je výzkum systému na podporu farmářů v zavádění přesného zemědělství (Eastwood, Chapman a Paine 2012).

Koncept sociálních sítí ve výzkumu multifunkčního zemědělství a rozvoje venkova

Koncept sociálních sítí se prosazuje ve výzkumech rurálního prostoru. Sociální sítě se tak podle Murdocha (2000) stávají novým paradigmatem v rozvoji venkova. V návaznosti na definování tohoto paradigmatu Woods (2009) uvádí, že opravdu došlo ke změně pohledu na venkovský prostor, což dokládá řadou teoretických a empirických studií, které venkov považují za hybridní, sítěmi propojený prostor. S nepatrným zpožděním jsou ve výzkumu venkovského prostoru uplatňovány také Castelsovy myšlenky „network society“.

Z výše uvedeného vyplývá, že sociální sítě a z nich vyplývající sociální kapitál se stávají důležitým přístupem ke studiu venkova. To reflektuje také Evropská unie, která považuje podporu sociálních sítí a vzájemnou spolupráci ve venkovském prostoru za velmi užitečnou. Z tohoto důvodu vznikl program LEADER, který přináší do venkovského prostoru princip

partnerství a síťový přístup k rozvoji venkova (Nardone, Sisto a Lopolito 2010; Marquardt, Möllers a Buchenrieder 2012).

V aplikaci na agrární sektor Murdoch (2000) rozděluje sítě na vertikální, které jsou často spojeny se zemědělsko-potravinářským sektorem, a na sítě horizontální, které propojují venkovský prostor obecněji. Tyto sítě zahrnují množství aktivit odehrávajících se v prostoru a čase a jsou založeny především na inovacích a vzájemném učení. Především horizontální sítě mohou být významnou hybnou silou při zvyšování multifunkcionality. Vývoj a změny multifunkcionality farem charakterizuje Wilson (2008) jako oscilaci mezi slabou a silnou mírou multifunkcionality z pohledu dlouhodobého vývoje. Záleží tedy na individuálním směřování farmy. Naopak postavení zemědělce ve vertikálních sítích může způsobovat path dependenci. Tento stav lze změnit procesem definovaným v práci Sutherlanda et al. (2012) jako „trigger events“, kdy na základě významné události dojde ke změně a zemědělec se vymaní z trajektorie inkrementálních změn. Sociální sítě působí velmi selektivně a mohou dále kumulativně ovlivňovat proběhlé změny. To znamená, že úspěšná změna je prostřednictvím začlenění do daných sítí dále posilována a naopak při nezapojení do sociálních sítí lze očekávat neúspěch.

Spojení multifunkčního zemědělství a sociálních sítí se jeví jako velmi přínosné v oblasti výzkumu vzájemné spolupráce a také spolupráce zemědělců s ostatními aktéry. Spolupráce mezi zemědělci je často nedostatečná a existují vzájemné bariéry. Ty nabývají například podoby negativních mezilidských vztahů a také vyplývají ze vzájemné interakce v prostoru - snaha o rozšíření pozemků nebo majetkoprávní vztahy (Hrabák 2011). Existují však rovněž příklady dobré spolupráce, což dokumentuje sdružení Tradice Bílých Karpat. Lošťák a Kučerová (2007) uvádějí na tomto příkladu úspěšnou spolupráci mezi zemědělci a ochránci životního prostředí za účelem zpracování místních jablek. Další možnosti výzkumu této oblasti multifunkčního zemědělství jsou iniciativy směřující k regionální udržitelnosti zemědělství prostřednictvím lokální produkce a komunitní spolupráce. I v tomto případě lze aplikovat teorii sociálních sítí za účelem identifikace aktérů a analýzy jejich vzájemného propojení. Spolupráce mezi zemědělci, která naplňuje sociální funkci multifunkčního zemědělství, má také značnou přidanou hodnotu v podobě ekonomického profitu. Je tedy patrné, že využití konceptu bude především v těchto dvou dimenzích multifunkcionality, právě v těchto dimenzích jsou poznatky výzkumu sociálních sítí omezené. Podobně výzkum sociálních sítí zaměřili Cross, Borgatti a Parker (2001) a Cross et al. (2001), kteří ovšem zkoumají šíření informací a znalostí prostřednictvím sociálních sítí

v jiných oblastech, aplikace ve výzkumu multifunkčního zemědělství tedy otevírá dosud málo prozkoumané téma.

Metodické přístupy výzkumu sociálních sítí v multifunkčním zemědělství

S rozvojem postmoderních přístupů dochází k upouštění od přístupů založených na nenormativním pohledu výzkumníka. V současné době je nutné zapojit do vědeckého výzkumu také účastníky výzkumu. Pozice výzkumníka se proto mění, ten již není jen nezúčastněným pozorovatelem a „popisovatelem“ reality, ale také zúčastněným aktérem výzkumu. Angažovanější zapojení výzkumníka do výzkumu lze provést různými způsoby, lze například použít transdisciplinární výzkum, který podrobněji představím.

Tento přístup se snaží o zapojení aktérů a výzkumníků do společného procesu vědeckého výzkumu. Transdisciplinární výzkum tedy propojuje akademické a neakademické prostředí a myšlení (Pohl 2011). Toto propojení lze provést několika způsoby - a to konkrétním zapojením výzkumných partnerů do výzkumu, vytvořením skupiny lokálních klíčových aktérů. Cílem transdisciplinárního výzkumu je vytvořit popisné, normativní a prakticky orientované znalosti (Pohl, Hirsch a Hadorn 2008). Participativní metody výzkumu představují jednu z možností, jak transdisciplinární princip naplnit.

Ve výzkumu multifunkčního zemědělství je důležité především vybudování kontaktu se zemědělci a také jejich zájem na výzkumu participovat. Pokud se podaří získat zemědělce ke spolupráci, mělo by prostřednictvím interakce s výzkumníkem docházet k vzájemné výměně informací. Tyto informace lze dále zpracovat prostřednictvím kvalitativních metod vyhodnocení dat. Výsledkem tohoto kvalitativního výzkumu mohou být poznatky o vzájemné spolupráci a výměně informací mezi farmáři prostřednictvím sociálních sítí ve vztahu k multifunkcionalitě jednotlivých farmářů.

Závěr

V tomto příspěvku jsem nejdříve představil koncept sociálních sítí a jeho vývoj, zaměřil jsem se na jednotlivé přístupy aplikace tohoto konceptu. V druhé části příspěvku jsem se již konkrétně věnoval významu sociálních sítí ve výzkumu multifunkčního zemědělství, které bylo dále rozčleněno do jednotlivých dimenzí. V další části jsem představil využití tohoto konceptu v oblasti multifunkčního zemědělství a rozvoje venkova.

Multifunkční zemědělství představuje nový rozvíjející se směr zemědělské politiky; Huylenbroeck a Durand (2003) hovoří dokonce o novém paradigmatu zemědělské politiky. Dalším pohledem na multifunkcionalitu může být Wilsonův normativní koncept (Wilson 2007), který hodnotí vývoj farem mezi slabou a silnou multifunkcionalitou. Dále bylo provedeno analytické rozčlenění multifunkčního zemědělství podle jeho dimenzí, což dovoluje zúžit zaměření výzkumu. Využití konceptu sociálních sítí bylo v těchto dimenzích identifikováno, ovšem v oblasti environmentální dimenze je využíván spíše přístup ANT, naopak pro oblast sociální a ekonomické dimenze multifunkčního zemědělství se hodí přístup sociálních sítí založený na spolupráci zemědělců, výměně informací a sociálním kapitálu. Vzhledem k tomu, že tyto oblasti zatím nejsou v současné literatuře hlouběji rozpracovány, nabízejí možnosti dalšího výzkumu.

Cílem příspěvku bylo nastínit využití konceptu sociálních sítí v oblasti výzkumu multifunkčního zemědělství. Z hlediska aplikace konceptu sociálních sítí ve výzkumu multifunkčního zemědělství je klíčové zaměření na kvalitativní výzkum, který umožňuje získat relevantní informace. V oblasti tohoto výzkumu jsou uplatnitelné participativní metody především v podobě transdisciplinárního výzkumu. Na základě tohoto přístupu lze zjistit poznatky o vzájemné spolupráci mezi zemědělci a také objasnit, jaké informace se prostřednictvím sociálních sítí mezi zemědělci šíří. Důležité je také rozlišovat působení horizontálních a vertikálních sítí (Murdoch 2000) na multifunkcionalitu jednotlivých farmářů.

Nedostatky přístupu sociálních sítí ke zkoumané tematice jsou založeny především na dostupnosti validních dat. Jejich vyhodnocení naráží také na otázku zobecnitelnosti. I přes zmíněné nedostatky nabízí koncept sociálních sítí ve výzkumu multifunkčního zemědělství řadu uplatnění a je velmi přínosný.

Příspěvek byl vypracován v rámci grantového projektu GA UK č. 834313 - Multifunkčnost českého zemědělství: regionální typologie a chování zemědělců.

Použitá literatura

- BALDOCK, D., J. DWYER, P. LOWE, J. E. PETERSEN a N. WARD, 2001. *The nature of rural development: towards a sustainable integrated rural policy in Europe*. London: Institute for European Environmental Policy.
- BLAŽEK, J. a D. UHLÍŘ, 2002. *Teorie regionálního rozvoje. Nástin, klasifikace, kritika*. Praha: Karolinum. 211 s. ISBN 80-246-0384-5.

- BRANDTH, B. a M. S. HAUGEN, 2010. Farm diversification into tourism - Implications for social identity? *Journal of Rural Studies*. Vol. 27, iss. 1, s. 35-44.
- BUŠŤÍKOVÁ, L., 1999. Analýza sociálních sítí. *Sociologický časopis*. Roč. 35, č. 2, s. 193-206. ISSN 0038-0288.
- CROSS, R., S. P. BORGATTI a A. PARKER, 2001. Beyond answers: dimensions of the advice network. *Social networks*. Vol. 23, iss. 3, s. 215-235.
- CROSS, R., A. PARKER, L. PRUSAK a S. P. BORGATTI, 2001. Knowing what we know: Supporting knowledge creation and sharing in social networks. *Organizational dynamics*. Vol. 30, iss. 2, s. 100-120.
- DOUCHA, T. a I. FOLTÝN, 2008. Czech agriculture after the accession to the European Union impacts on the development of its multifunctionality. *Agricultural Economic*. Vol. 54, iss. 4, s. 150-157. ISSN 0139-570X.
- EASTWOOD, C. R., D. F. CHAPMAN a M. S. PAINE, 2012. Networks of practice for co-construction of agricultural decision support systems: Case studies of precision dairy farms in Australia. *Agricultural Systems*. Vol. 108, s. 10-18. ISSN 0308-521X.
- EMERY, S. B. a J. R. FRANKS, 2012. The potential for collaborative agri-environment schemes in England: Can a well-designed collaborative approach address farmers' concerns with current schemes? *Journal of Rural Studies*. Vol. 28, iss. 3, s. 218-231. ISSN 0743-0167.
- GREGORY, D., R. JOHNSTON, G. PRATT, M. J. WATTS a S. WHATMORE, eds., 2009. *The Dictionary of Human Geography*. 5th edn. Blackwell, Singapore: Wiley-Blackwell Publishers. 1052 s. ISBN 9781444359954.
- HALL, C., A. MCVITTIE a D. MORAN, 2004. What does the public want from agriculture and the countryside? A review of evidence and methods. *Journal of Rural Studies*. Vol. 20, iss. 2, s. 211-225. ISSN 0743-0167.
- HASSINK, J., J. GRIN a W. HULSINK, 2013. Multifunctional Agriculture Meets Health Care: Applying the Multi-Level Transition Sciences Perspective to Care Farming in the Netherlands. *Sociologia Ruralis*. Vol. 53, iss. 2, s. 223-245. ISSN 1467-9523.
- HINRICHS, C. C., 2000. Embeddedness and local food systems: Notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies*. Vol. 16, iss. 3, s. 295-303. ISSN 0743-0167.

- HRABÁK, J., 2011. *Prostorové aspekty implementace programu Rozvoje venkova v ČR: modernizace zemědělských Podniků, spolupráce zemědělců a sítě kontaktů*. Diplomová práce. KSGRR PřF UK, Praha. 94 s. + přílohy.
- HUYLENBROECK, G. van a G. DURAND, 2003. *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Hampshire: Ashgate Publishing. 240 s. ISBN 0 7546 3576 7.
- HUYLENBROECK, G. van, V. VANDERMEULEN, E. METTEPENNINGEN a A. VERSPECHT, 2007. A Review of Definitions, Evidence and Instruments. *Living Reviews in Landscape Research*. Vol. 3, iss. 1, s. 5-43. ISSN 1863-7329.
- JANČÁK, V., P. CHROMÝ, M. MARADA, T. HAVLÍČEK a P. VONDRÁČKOVÁ, 2010. Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie*. Roč. 115, č. 2, s. 207-222. ISSN 1212-0014.
- KALLAS, Z., J. A. GÓMEZ-LIMÓN a J. B. HURLÉ, 2007. Decomposing the value of agricultural multifunctionality: Combining contingent valuation and the analytical hierarchy process. *Journal of Agricultural Economics*. Vol. 58, iss. 2, s. 218-241. ISSN 1574-0862.
- LEE, J., A. ÁRNASON, A. NIGHTINGALE a M. SHUCKSMITH, 2005. Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development. *Sociologia Ruralis*. Vol. 45, iss. 4, s. 269-283. ISSN 1467-9523.
- LOCKIE, S., 2006. Networks of agri-environmental action: Temporality, spatiality and identity in agricultural environments. *Sociologia Ruralis*. Vol. 46, iss. 1, s. 22-39. ISSN 1467-9523.
- LOŠŤÁK, M. a E. KUČEROVÁ, 2007. The impacts of local endogenous initiatives on the public (the case of the Tradice Bílých Karpat). *Agricultural Economics*. Vol. 53, iss. 11, s. 495-504. ISSN 0139-570X.
- MAJEROVÁ, V., T. KOSTELECKÝ a L. SÝKORA, 2011. *Sociální kapitál a rozvoj regionu. Příklad kraje Vysočina*. České Budějovice: Grada Publishing. 224 s. ISBN 978-80-247-4093-5.
- MARQUARDT, D., J. MÖLLERS a G. BUCHENRIEDER, 2012. Social Networks and Rural Development: LEADER in Romania. *Sociologia Ruralis*. Vol. 52, iss. 4, s. 389-431. ISSN 1467-9523.
- MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK a A. VODÁKOVÁ, 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-311-3.

- MORAN, D., A. MCVITTIE, D. J. ALLCROFT a D. A. ELSTON, 2007. Quantifying public preferences for agri-environmental policy in Scotland: A comparison of methods. *Ecological Economics*. Vol. 63, iss. 1, s. 42-53.
- MORRIS, C., 2004. Networks of agri-environmental policy implementation: A case study of England's Countryside Stewardship Scheme. *Land Use Policy*. Vol. 21, iss. 2, s. 177-191. ISSN 0264-8377.
- MURDOCH, J., 2000. Networks a new paradigm of rural development? *Journal of Rural Studies*. Vol. 16, iss. 4, s. 407-419. ISSN 0743-0167.
- NARDONE, G., R. SISTO a A. LOPOLITO, 2010. Social Capital in the LEADER Initiative: a methodological approach. *Journal of Rural Studies*. Vol. 26, iss. 1, s. 63-72. ISSN 0743-0167.
- ORESZCZYN, S., A. LANE a S. CARR, 2010. The role of networks of practice and webs of influencers on farmers' engagement with and learning about agricultural innovations. *Journal of Rural Studies*. Vol. 26, iss. 4, s. 404-417. ISSN 0743-0167.
- PILEČEK, J., 2010. Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*. Roč. 115, č. 1, s. 64-77. ISSN 1212-0014.
- POHL, C., 2011. What is progress in transdisciplinary research? *Futures*. Vol. 43, iss. 6, s. 618-626. ISSN 0016-3287.
- POHL, C. a G. HIRSCH HADORN, 2008. Methodological challenges of transdisciplinary research. *Natures Sciences Sociétés*. Vol. 16, iss. 2, s. 111-121. ISSN 1765-2979.
- PROSOVÁ, I., 2012. Green care - práce na farmě jako způsob terapie. Diplomová práce. KES FSS MU, Brno. 69 s.
- SHARPLEY, R. a A. VASS, 2006. Tourism, farming and diversification: An attitudinal study. *Tourism Management*. Vol. 27, iss. 5, s. 1040-1052.
- SHUCKSMITH, M., 2000. Endogenous development, social capital and social inclusion: Perspectives from LEADER in the UK. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40, iss. 2, s. 208-218. ISSN 1467-9523.
- SUTHERLAND, L. a R. J. BURTON, 2011. Good farmers, good neighbours? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community. *Sociologia Ruralis*. Vol. 51, iss. 3, s. 238-255. ISSN 1467-9523.
- SUTHERLAND, L., R. J. BURTON, J. INGRAM, K. BLACKSTOCK, B. SLEE a N. GOTTS, 2012. Triggering change: Towards a conceptualisation of

- major change processes in farm decision-making. *Journal of environmental management*. Vol. 104, s. 142-151.
- WILSON G. A., 2001. From productivism to post-productivism... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture. *Transactions of the Institute of British Geographers*. Vol. 26, iss. 1, s. 77-102. ISBN 1475-5661.
- WILSON, G. A., 2007. *Multifunctional agriculture: a transition theory perspective*. Wallingford: CAB International, CABI. ISBN 9781845932565.
- WILSON, G. A., 2008. From 'weak' to 'strong' multifunctionality: conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways. *Journal of Rural Studies*. Vol. 24, iss. 3, s. 367-383. ISSN 0743-0167.
- WOODS, M., 2009. Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human Geography*. Vol. 33, iss. 6, s. 849-858. ISSN 0309-1325.

Rurální geografie v rámci českých a britských rurálních studií

Rural geography within the Czech and British rural studies

Vladan Hruška¹

Abstract:

Since 1990s the interest in rural space has been growing not only in the everyday lives but also in the academic discourse in the Czech Republic. The character of rural studies has changed as well since the time when the agriculturally-led approaches dominated the research of rural areas. This article provides an analysis of how scientific approaches of social sciences to rural space, incorporated in rural studies, have developed in the Czech Republic and the UK. Based on the example of practising rural geography (as regards theories and approaches applied and focus of rural geography) these two countries could be labelled as significantly different. According to some authors, the British rural geography is considered as the most developed in the world (e.g. Woods 2009c) whereas the Czech rural geography is still significantly empiricist - only rarely does it work with theories and concepts which would confirm or rather reinforce its specific position among other geographical subdisciplines.

Keywords: rural geography, rural studies, Czech Republic, the United Kingdom

Rurální geografie a rurální studia

Rostoucí popularita venkova v Česku, kterou je možno demonstrovat na jeho rostoucí atraktivitě pro bydlení (viz rozvoj suburbanizace či amenitní migrace v Česku), rostoucí intenzitě rekreace a turismu či pronikáním farmářských trhů do měst, s sebou nese také růst poptávky po studiu venkova, k jejímuž uspokojení přispívá, resp. by mohla významně přispívat i rurální geografie jako vědní disciplína, která se, velmi zjednodušeně, zabývá studiem lidí, míst a krajiny venkovských oblastí a sociálními a ekonomickými procesy, které jejich prostorové rozmístění ovlivňují (Woods 2009a).

¹ Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Nicméně ve studiu venkova již před mnoha lety sehrály významnou roli i jiné vědy (především sociologie a antropologie, ale také zemědělské vědy), jejichž komplex spolu s rurální geografii tvoří tzv. rurální studia (*rural studies* - označení, které symbolizuje aktivní propojení věd zabývajících se venkovem, je v anglosaských zemích běžně používáno - viz např. název odborného časopisu *Journal of Rural Studies* či název jedné z nejvýznamnějších novodobých publikací se zaměřením na studium venkova - *The Handbook of Rural Studies* aj.), proto je nutné při analýze přístupů ke studiu venkovského prostoru zvážit přínosy i těchto disciplín.

V následujícím článku je nastíněn vývoj rurální geografie s ohledem na ostatní vědy tvořící rurální studia zvláště pro Spojené království a Česko. Takové oddělení je nutné vzhledem k faktu, že britská a česká rurální studia a s nimi i rurální geografie se vyvíjely zcela odlišně. Spojené království bylo pro tento článek zvoleno z toho důvodu, že právě zde se již od 80. let minulého století rurální geografie vyvíjí nejdynamičtěji v porovnání s jinými zeměmi a díky bohatství svých přístupů a otevřenosti vůči jiným sociálním vědám a tedy i přijímání nových konceptů a teorií bývá označována za světově vůdčí zemi rurální geografie.

Ani v jiných anglosaských zemích (možná s výjimkou Nového Zélandu) nedosahuje kvalita rurální geografie takové úrovně jako ve Spojeném království. Britská rurální geografie je totiž typická intenzivním používáním kvalitativních metod výzkumu, zatímco kvantitativní přístupy jsou stále široce rozšířené v jiných zemích - především ve Spojených státech, Evropě a Austrálii (Woods 2010), podobně tomu tak je s užíváním konceptů a teorií - dominuje především Velká Británie a Nový Zéland, zatímco Spojené státy a jiné země v tomto ohledu zaostávají (Woods 2009c).

Česká rurální geografie v porovnání s tou britskou je stále významně ukotvena v pozitivistických přístupech. Navíc k tvorbě vlastních teoreticko-metodologických inovací či alespoň k transferu těchto inovací z britské rurální geografie dochází zatím jen velmi pomalu. Samozřejmě v tomto směru existují výjimky v obou zemích - zatímco tedy ve Spojeném království někteří rurální geografové nepracují s koncepty a metodami vycházejícími z tzv. kulturního obratu, tak i v české rurální geografii je možno najít zdařilé práce postavené na solidních teoretických základech.

Účelem článku je tedy porovnání vývoje a současného stavu rurální geografie v kontextu rurálních studií v Česku a Spojeném království a

tímto i vyvolat diskuzi o současném stavu české rurální geografie. To by následně mohlo vést k teoreticky bohatší rurální geografii, schopnější efektivněji reagovat na výzvy, které přináší současný dynamický vývoj českého venkova.

Před vznikem rurální geografie

Rurální geografie jako samostatná vědecká disciplína se vyvíjí až od 70. let minulého století nejprve ve Velké Británii. Avšak již od novodobých počátků geografie byl venkov centrem zájmu vědců, protože v rámci regionální geografie až do poloviny 50. let minulého století (či do začátku 60. let, jak uvádí Woods (2011)) byla zaměřována pozornost právě na venkovské oblasti (Cloke 1989), které lépe umožňovaly studovat vztah člověka a přírodního prostředí v rámci paradigmatu geografického determinismu či posibilismu. Navíc zemědělství, jako doména ekonomik venkovských oblastí, bylo tenkrát jedním z hlavních odvětví hospodářství, a proto zde v tomto období vzniká mnoho deskriptivních studií zabývajících se venkovskými oblastmi ve spojení se zemědělstvím a životem místních obyvatel v kontextu daných fyzickogeografických podmínek.

V českých podmínkách jako příklad můžeme uvést práce významných geografů Dvorského (např. 1909, 1912), Kolářka (1933), Krále (1934), Pohla-Doberského (1934-1935), které se zaměřovaly na formování venkovských sídel v kontextu specifických fyzickogeografických a sociálních podmínek. Od 60. let, v souvislosti s ústupem od široce zaměřené regionální geografie směrem ke specializovanějším geografickým disciplínám, význam venkova v geografických studiích pozvolna upadá. Geografové se začínají stále více zabývat fenoménem města jako místa pokroku a technologických inovací a venkov se v tomto smyslu stává jen jakýmsi přívěškem měst. Ekvivalent v té době bouřlivě se rozvíjející geografie města, který by studoval venkovské systémy, neexistoval (Cloke 1985).

Britská rurální studia a rurální geografie

V poválečném období tedy zájem o venkov samotný významně opadá, nicméně jako reakce na intenzivní modernizaci a industrializaci zemědělské výroby se dostává do popředí geografie zemědělství, která dominuje vědám, které se zabývaly studiem venkovského prostoru až do 70. let minulého století (Cloke 1985). Venkov je v tomto období objektem zájmu geografie zemědělství a publikace pojednávající o tématech týkajících se samotného venkova byly oproti zemědělsky laděným publikacím velmi vzácné (a to až do počátku 80. let minulého století - Woods (2009b)).

Woods (2005) tvrdí, že rurální geografie formující se v 60. až 80. letech byla postavena na přístupech především tří vědeckých disciplín - geografii, sociologii a antropologii, přičemž její charakter byl v té době silně empirický. Geografická tradice integrovala do rámce rurálních studií aspekty geografie zemědělství, studia dopadu lidské aktivity na venkovský prostor a studium venkovské krajiny a využití půdy. Tento import však byl teoreticky velmi chudý - použití teorií se omezovalo na aplikaci von Thünenova modelu koncentrického využití zemědělské půdy či Christallerovy teorie centrálních míst. Přínosy geografické tradice lze však spatřovat v důrazu kladeném na prostorové rozdíly, zabývání se krajinou a její interakcí s lidským činitelem.

Rurální sociologie velice pozitivně ovlivnila profilaci rurální geografie jako vědní disciplíny díky použití sociologických teorií a konceptů, čímž se její přínos významně odlišoval od geografie. Hlavním dědictvím sociologie je pochopení, jak rurálně-urbánní rozdíly přetrvávají v laickém diskurzu rurality, jak jsou formovány sociální vztahy a sociální struktury, užití domácnosti jako základní jednotky analýzy a zabývání se zajištěním dostupnosti sociálních služeb ve venkovských oblastech. Antropologická tradice pak obohatila rurální studia o etnografické techniky výzkumu v rámci komunitních studií, jejichž význam byl vzkříšen v souvislosti s kulturním obratem v rurální geografii. Antropologické studie také položily základ pro studium identit (Woods 2005).

Na počátku 70. let minulého století úpadek rurální geografie vrcholí, obecně celá geografie - jako prostorová věda - se na konci 70. let dostává do krize, z důvodu malé společenské relevance jejího výzkumu. Výzvou pro rurální geografy je zareagovat na nové procesy výrazně měnící venkovský prostor - prudký růst imigrace do venkovských oblastí, později snížení finanční podpory britských farmářů a následný vznik výrazných regionálních rozdílů v ekonomických i sociálních charakteristikách - to vše vyvolává poptávku po kritických rurálních vědách, které by se zabývaly venkovským prostorem nejen ze zemědělského pohledu, ale také z pohledu života obyvatel v něm.

V roce 1972 tak H. D. Clout poprvé publikuje dílo, které se snaží komplexně shrnout poznatky pod vlajkou rurální geografie a které je možno označovat jako první učebnici rurální geografie v celé její historii. V knize *Rural Geography: an Introductory Survey* autor shromáždil témata venkovského výzkumu „nezemědělského“ charakteru zaměřující se na sociální, ekonomické a další aspekty venkovského prostoru. Přitom však autor později uvádí, že:

„Zde neexistuje určitá metodologie, která je váže dohromady. Jediné, co je sjednocuje, je fakt, že se zabývají méně hustě zalidněnými částmi povrchu Země.“

(Clout 1977, cit. podle Cloke 1989, s. 166)²

Nedostatečný metodologický rámec byl základním problémem rurální geografie až do konce 70. let minulého století - po určitém nasycení informacemi o měnícím se venkovském prostoru tak stála z větší části pozitivistická rurální geografie stále před výzvou více politicky relevantního a teoretického výzkumu (Johnston et al. 2000).

Vnímané teoretické nedostatky rurální geografie byly hlavním motorem hledání nových přístupů a konceptů, které by daly rurální geografii teoreticko-metodologický základ. Z teoretického a konceptuálního rozvoje sociálních věd včetně humánní geografie má prospěch i rurální geografie, která se na konci 70. let nechává stále silněji inspirovat neomarxistickými politicko-ekonomickými koncepty a teoriemi. Tyto přístupy k venkovskému prostoru zásadně změnily náhled na něj a částečně pomohly oprostit se od jeho idylického vnímání a k narušení rurálně-urbánní dichotomie (Woods 2005). Do rurální geografie byl integrován pojem třída v souvislosti se silící kontraurbanizací a rostoucími konflikty mezi starousedlíky a přistěhovalci především v příměstských zónách. Politicko-ekonomické přístupy umožnily také napojení transformace venkovské ekonomiky do kontextu změn v národním hospodářství a aplikovaly koncept komodifikace pro popis změn, které postupně měnily funkci venkova od produkční ke konzumní (Woods 2005).

Na stále rostoucí diferenciaci venkovské společnosti a celých venkovských oblastí Spojeného království, ale i na silící postmoderní trendy a kvalitativní výzkum v jiných vědách reagují především britští rurální geografové, kteří na konci 80. let rozpoutali plodnou vědeckou diskuzi vedoucí postupně k přijetí zásad postmoderního výzkumu (viz počátek této diskuze v publikacích Phila (1992) a Murdocha a Pratta (1993)). Britská rurální geografie tak od počátku 90. let prochází kulturním obratem - nové období rurální geografie je charakteristické relativistickými přístupy, pracuje s pojmy identita, reprezentace, diskurz, moc, *others* aj. Definice venkova jako sociální konstrukce přinesla nový impuls pro studium toho, jak je venkov konstruován. Studium sociální konstrukce ruralit se tak stává jedním z hlavních úkolů rurálních

² V anglickém originále: *„No specific methodology binds them together and they are united only by the fact that they are concerned with the less densely occupied sections of the Earth's surface.“*

geografů, při kterém jsou do výzkumu zahrnuty i doposud opomíjené skupiny společnosti.

Rurální geografie tak postupem času od období nástupu politickoekonomických přístupů obohatila svůj teoreticko-metodologický aparát natolik, že se stává etablovanou geografickou disciplínou. Tempo, jakým šla metodologie rurální geografie v posledních dvou dekadách kupředu, přimělo Evanse (2008) k označení rurální geografie jako jedné z nejdynamičtějších disciplín geografie. Rovněž Cloke (1997) je přesvědčen, že na přelomu tisíciletí se rurální studia nachází v jejich nejvíce vzrušujícím období od konce 70. let.

Česká rurální studia a rurální geografie

Rurální sociologie

Jak rurální sociologie, tak i rurální geografie nemají v českých zemích dlouhou tradici. Rozvoj rurální sociologie v meziválečném období, byl utlumen v období nacismu a socialismu vyjma krátkého oživení v 60. letech minulého století, které bylo ukončeno po roce 1968 (Pátek 2004). Studie, které vznikaly v normalizačním období, měly svým charakterem blízko k zemědělské ekonomice (Schimmerling, Majerová 2002) - soustřeďovaly se na potřeby řízení zemědělských podniků a celého zemědělství vůbec (problematika vytváření zemědělských družstev, struktura pracovníků v zemědělství a jejich mobilita). Co se týče dalších, „nezemědělských“ venkovských témat, objem vědeckých publikací je mnohem menší, převážně jde o problematiku životního prostředí na vesnici, sbližování města a vesnice a vůbec životní úrovně a stylu života na vesnici (i pro dnešek významnými studiemi v tomto směru jsou publikace Librové (1987, 1988)). O obecnější sociologickou problematiku tehdy nebyl ze strany státu zájem a výzkumné studie se jen málo zabývaly zemědělskými problémy venkova a z ideologických důvodů zcela postrádaly kritický pohled (Pátek 2004).

Pád socialismu přináší významný zlom v zájmu o venkov jako takový (Schimmerling, Majerová 2002). Česká rurální sociologie, částečně i kvůli poklesu ekonomické i symbolické moci zemědělství v tomto období, ztrácí své dominantní zaměření na zemědělství. Výrazně se rozšiřuje spektrum témat sociologických studií, které se zabývají venkovským prostorem, od metodologických otázek rurální sociologie (např. Majerová 2005) a její pozice v rurálních studiích (Hudečková, Lošťák 2002) k vymezení venkova (např. Maříková 2007), transformaci zemědělství a identity venkova (např. Hudečková 1995), místní správě a její obnově (např. Vajdová, Čermák, Illner 2006; Hudečková, Pitterling 2009), rozvoji venkovských obcí (např.

Bernard 2010, 2012; dále celá řada publikací Sociologické laboratoře při Provozně-ekonomické fakultě České zemědělské univerzity). Další témata jsou zaměřena na kvalitu života a životní styly (Librová 2003, publikace Sociologické laboratoře při Provozně-ekonomické fakultě České zemědělské univerzity) včetně studia migrace na venkov (Librová 1996, 1997) a jejími dopady (Bernard 2006). K sociologickým studiím mají blízko i publikace Blažka (1998, 2004), který se považoval za sociálního ekologa a který jako první v českých odborných kruzích mluví o venkovu jako o sociální konstrukci (1998). Dále také komunitní studie českých vesnic norské etnoložky Haukanes (např. 2004) a etnologa a sociálního antropologa Kanderta (2004).

V období socialismu se tedy česká rurální sociologie dostala do mezinárodní izolace (Majerová 2004), která limituje kvalitu jejího výzkumu dodnes. I přes rozšíření řešených problémů venkova je česká rurální sociologie jako celek stále silně empiricistická a teoreticky chudá (Majerová 2005). Nicméně i v tomto ohledu existuje několik teoreticky dobře informovaných studií, z nichž některé užívají i kvalitativní výzkumné metody (viz výše zmíněné publikace Librové, Bernarda, Hudečkové, Lošťáka či Vajdové).

Rurální geografie

Vývoj české rurální geografie se od české rurální sociologie odlišuje v tom, že v socialistickém období je v geografických studiích kladen větší důraz na studium venkovských sídel či sídelního systému, až poté je to zemědělství, které v té době je záležitostí především zemědělských ekonomů.

Venkov tak spadá do vědeckého zájmu především sídelních geografů či odborníků zabývajících se územním plánováním a rozvojem, resp. modernizací venkovských sídel, které svým charakterem také mají blízko ke geografii. V době socialistické modernizace byla totiž jedním z hlavních úkolů představitelů režimu socialistická přestavba vesnice, s čímž souvisela i snaha o vyrovnaní rozdílů mezi městy a venkovem. Územní rozvoj a modernizace venkovských sídel se tak staly nejčastějším tématem nejen geografů. Tímto úkolem se vědecky zabýval už i Pohl-Doberský (1952), nicméně nejkomplexnější dílo v tomto ohledu přináší Slepíčka (1981, 1989), jehož publikaci *Venkov a/nebo město: lidé/sídla/krajina* z roku 1981 je možno označit za první větší české dílo rurálněgeografických parametrů (nicméně autor se za geografa venkova pravděpodobně neoznačoval - vědecké tituly získal v ekonomii a sociologii). Kromě tohoto a následujícího Slepíčkovy díla *Přeměny venkova: venkov našeho věku* (1989) totiž vzniklo jen málo publikací

geografů se zaměřením na venkov. Např. Lázníčka (1956, 1965) se zabývá typologizací venkovských sídel, Hůrský (1960) tzv. polovenkovskými sídly, Šprincová (1971) funkční přeměnou venkovských sídel, Slepíčka ve své další publikaci plánováním a rozvojem venkova (1971), podobně také Illner (1988), který se zabývá vyrovnáváním rozdílů mezi městem a venkovem.

Geografie zemědělství přispívá ke studiu venkova až později - přibližně od 70. let. Geografie zemědělství měla uspokojit poptávku tehdejšího režimu po možných nástrojích a opatřeních, které by vedly k intenzifikaci a modernizaci zemědělského hospodaření. Za zemědělské geography té doby je možno označit Pytlíčka (1982, 1983, 1988), Götze (např. 1970, 1974, 1977, 1988), Bičíka (např. 1969; Bičík, Häufler, Brinke 1978), Jelečka (díla se zaměřením na zemědělství a jeho historického vývoje 1975, 1985) - poslední tři jmenovaní se také zabývali studiem využití půd, a Věžníka (1985, 1989), jinak byla problematika zemědělství především záležitostí zemědělských ekonomů.

Posun v přístupech k venkovu přináší změna režimu. Od počátku 90. let roste zájem o venkov, vyvstává zde poptávka po komplexním rozvoji venkova (tedy takovou formou rozvoje, který by respektoval svébytnost a identitu venkova a nikoli jen jeho materiální hledisko - viz založení Programu obnovy venkova v roce 1991 či Spolku pro obnovu venkova v roce 1993), nicméně geografové na tuto poptávku reagují pomalu, nejprve se objevují studie zaměřené na transformaci zemědělství (Ptáček 1996; Bičík, Götz 1996; Jančák, Götz 1997; Věžník 2002; Bičík, Jančák 2005).

Až přibližně od přelomu tisíciletí se objevují první významnější geografické publikace reagující na tehdy aktuální problémy venkova. Tento fakt pravděpodobně souvisí se vstupem do Evropské unie, kde rozvoji venkova patří významné postavení mezi rozvojovými politikami. Od této doby se tak spektrum výzkumných témat významně rozšiřuje a opouští dominantní linii studií zaměřených na územní rozvoj venkova, typických pro socialistické období, a na zemědělství. Vznikají tak publikace zaměřené jak na komplexní přeměnu venkova a jeho diferenciaci (Perlín 1999; Bičík, Jančák 2003; Perlín, Kučerová, Kučera 2010; Bičík et al. 2012), tak na jednotlivé transformační procesy, které přeměnu venkova formovaly - transformace zemědělství v souvislosti se vstupem do EU (Kabrda, Jančák 2007; Věžník, Konečný 2011), změny spojené s rostoucí mobilitou obyvatelstva - suburbanizace či kontraurbanizace (např. Šimon 2011, 2012 aj.) a rozvoj rekreace a turismu (např. Bičík 2001; Fialová, Vágner 2009).

Tab. 1: Chronologický vývoj přístupů a témat výzkumu britské a české rurální geografie

Období	Britská rurální geografie		Česká rurální geografie	
	dominantní přístupy ke studiu	dominantní témata studia	dominantní přístupy ke studiu	dominantní témata studia
do 60. let	deskripce	interakce člověka a přírody zemědělství	deskripce	interakce člověka a přírody zemědělství
60. a 70. léta	pozitivismus	sídelní systém a jeho modernizace zemědělství	pozitivismus	sídelní systém a jeho modernizace zemědělství (od 70. let)
80. léta	politickoeconomické přístupy	venkovská restrukturalizace	pozitivismus	sídelní systém a jeho modernizace zemědělství
90. léta	kulturní obrat, postmoderní přístupy politickoeconomické přístupy	sociální konstruovanost venkova, ruralita, "others" aj. venkovská restrukturalizace rozvoj venkova	pozitivismus	postsocialistická transformace zemědělství
2000 a dále	politickoeconomické přístupy postmoderní přístupy	multifunkční zemědělství geografie jídla diverzita aktérů a diskurzů venkova	pozitivismus (+ pronikání postmoderních a politickoeconomických konceptů, kvalitativních metod výzkumu)	strategické plánování venkova rozvoj venkova transformace zemědělství (vzhledem k členství v EU) diferenciace venkova

Zdroj: vlastní zpracování

Kromě „transformačních“ studií se geografové zaměřují na strategické plánování venkova (např. Bičík, Perlín, Šefrna 2001; Perlín 2006; Hruška 2012c) a jeho rozvoj (např. Binek et al. 2009; Svobodová et al. 2011) či na studium krajiny (Kučera 2009; Kučera, Kučerová 2009) a kulturních aspektů venkova (Chromý et al. 2011; Chromý, Skála 2010). Do české rurální geografie především díky mladším geografům postupně prostupují koncepty používané v zahraničí – již zmiňovaná kontraurbanizace (viz výše), multifunkcionalita zemědělství (Hrabák 2012; Konečný 2013) a venkova (Hruška 2012a), venkovská restrukturalizace (Hruška, Konečný 2011; Hruška 2012b) či alternativní potravinové řetězce (Fendrychová 2012).

Závěr

Mezinárodní izolace v období socialismu významně poznamenala česká rurální studia. Zatímco v západních zemích v poslední třetině minulého století dochází v sociologii k výraznému posunu od studií postavených na kvantitativním výzkumu ke studiím poznamenaným kulturním obratem a pluralitou teoretických přístupů (Cassel 1993), v české rurální sociologii, vzhledem k její mezinárodní izolaci, dochází k tomuto posunu velmi pomalu.

V české rurální geografii je situace podobná, základy české rurální geografie se začínají formovat na přelomu tisíciletí, kdy se objevují první významnější publikace s výhradním zaměřením na venkov (viz výše), čímž se postupně obrací taková konstelace, kdy venkov byl vnímán jako „přívěšek“ zemědělství. Nejdříve od této doby, dle názoru autora, je možno mluvit o existující české rurální geografii a rurálních geografech.

Co se týče užívání teorií a konceptů spjatých s rurální geografii a kvalitativních metod, v tomto směru lze zaregistrovat určité zlepšení spojené především s nástupem mladší generace geografů. Nicméně v porovnání s britskou rurální geografii, která svůj teoretický aparát intenzivně rozvíjí od 80. let minulého století, česká rurální geografie evidentně zaostává, což může být demonstrováno také na nových směrech výzkumu v britské rurální geografii (Woods 2009b), které se v české rurální geografii prosazují jen zvolna:

- multifunkcionalita venkova a zemědělství,
- geografie jídla (alternativní vs. globální potravinové řetězce),
- neoliberalizace (komodifikace) přírody,
- přírodní rizika na venkově a jejich prevence, politická ekologie,
- globalizace venkova,
- praktikování venkova a životní styly.

S výjimkou prvních dvou jmenovaných témat, která už do české geografie částečně prorazila, čekají ostatní na své objevení.

Použitá literatura

- BERNARD, J., 2006. Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku. *Sociologický časopis*. Roč. 42, č. 4, s. 741-760. ISSN 0038-0288.
- BERNARD, J., 2011. Endogenní rozvojové potenciály malých venkovských obcí: obtížné hledání a měření jejich vlivu. *Sociologický časopis*. Roč. 47, č. 4, s. 745-775. ISSN 0038-0288.
- BERNARD, J., 2012. Prostorové vzorce rozvinutosti venkovských obcí Česka. *Geografie*. Roč. 117, č. 1, s. 72-94. ISSN 1212-0014.
- BIČÍK, I., 1969. Současné problémy světové produkce a spotřeby potravin. *Acta Universitatis Carolinae. Geographica*. Roč. 4, č. 2, s. 3-19. ISSN 0300-5402.
- BIČÍK, I., V. HÄUFLER a J. BRINKE, 1978. *Stručný terminologický slovník: geografie zemědělství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 119 s.
- BIČÍK, I. a A. GÖTZ, 1996. Regionální aspekty transformace českého zemědělství. In: HAMPL, M., ed. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: DemoArt, s. 239-253. ISBN 80-86746-02-X.
- BIČÍK, I. a V. JANČÁK, 2003. The changes of rural space of Czechia in the period of transformation 1990-2005. *Acta Universitatis Carolinae. Geographica*. Roč. 1, č. 1, s. 11-20. ISSN 0300-5402.
- BIČÍK, I. a V. JANČÁK, 2005. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. 103 s. ISBN 80-86561-19-4.
- BIČÍK, I. et al., 2010. *Vývoj využití ploch v Česku*. Praha: Česká geografická společnost, 250 s. Edice Geographica.
- BLAŽEK, B., 1998. *Venkov, města, média*. Praha: SLON, 362 s. ISBN 80-85850-59-1.
- BLAŽEK, B., 2004. *Venkovy: anamnéza, diagnóza, terapie*. Šlapanice: ERA, 184 s. ISBN 80-86517-90-x.
- CASELL, P., 1993. *The Giddens Reader*. Stanford: Stanford University Press, 356 s. ISBN 80-47220-48.

- CLOKE, P., 1989. Rural geography and political economy. In: PEET, R. a N. THRIFT. *New models of geography: the political-economy perspective*. London: Routledge, s. 164-197. ISBN 00-49101-01-3.
- CLOKE, P., 1985. Whither Rural Studies? *Journal of Rural Studies*. Vol. 1, s. 1-9. ISSN 0743-0167.
- CLOKE, P., 1997. Country backwater to virtual village? Rural studies and 'the cultural turn'. *Journal of Rural Studies*. Vol. 13, s. 367-375. ISSN 0743-0167.
- CLOUT, H., 1972. *Rural Geography: an introductory survey*. Oxford: Pergamon, 204 s. ISBN 00-80170-41-2.
- DVORSKÝ, V., 1909. Závislost lidských sídel na poměrech přírodních. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Roč. 15, s. 236-239.
- DVORSKÝ, V., 1912. Bádání v pásmu salaší. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Roč. 18, s. 181-182.
- EVANS, N., 2008. Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring. Mike Woods (Book Review). *Global Built Environment Review*. Vol. 6, s. 63-65.
- FENDRYCHOVÁ, L., 2012. Farmářské trhy z krize zrozené? In: *Geographical Ph.D. Workshop 2012 Proceedings*. Brno: Institute of Geonics AS CR, s. 14. ISBN 978-80-8607-35-7.
- GÖTZ, A., 1970. Regionální rozdíly v intenzitě zemědělské výroby v roce 1967. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. Roč. 75, č. 4, s. 342-345.
- GÖTZ, A., 1974. *Rostlinná výroba východních Čech: geografická studie o rozmístění zemědělské výroby*. Brno: Geografický ústav ČSAV, 349 s.
- GÖTZ, A., 1977. *Živočišná výroba východních Čech*. Brno: Geografický ústav ČSAV, 397 s.
- GÖTZ, A., 1988. Consequences of Changes in the Intensity of Cattle Breeding in Czechoslovakia from 1918 to 1988. *Historická geografie*. Roč. 1988, č. 27, s. 225-237.
- HAUKANES, H., 2004. *Velká dramata - obyčejné životy: postkomunistická zkušenost na českém venkově*. Praha: SLON, 188 s. ISBN 80-86429-26-1.

- HRUŠKA, V. a O. KONEČNÝ, 2011. Současný venkov v kontextu postproduktivistického přechodu: rozdílné předpoklady konkurenceschopnosti. In: JEŽEK, J. a L. KAŇKA, eds. *Konkurenceschopnost a udržitelný rozvoj malých měst a venkovských regionů v České republice*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 72-80. ISBN 978-80-261-0094-2.
- HRUŠKA, V., 2012a. Diferenciace venkova a proměnlivá rezilience venkovských lokalit. In: *Venkov 2012*.
- HRUŠKA, V., 2012b. *Proces diferenciace venkovského prostoru ČR: konceptuální zázemí*. In: OSMAN, R. a P. DANĚK. *Geografický výzkum v České republice - sborník z workshopu*. Brno: Tribun EU, s. 58-70. ISBN 978-80-263-0246-9.
- HRUŠKA, V., 2012c. Strategic planning of the Czech rural space: the analysis of its failure, improving its image on the example of the Moravskoslezský region. *Europa Regional*. Roč. 18, s. 163-175.
- HUDEČKOVÁ, H., 1995. Privatizace v zemědělství a obnova venkova. *Sociologický časopis*. Roč. 31, s. 449-462. ISSN 0038-0288.
- HUDEČKOVÁ, H. a M. LOŠTÁK, 2002. O rurální sociologii ve výuce a výzkumu na České zemědělské univerzitě v Praze. *Sociologický časopis*. Roč. 38, s. 89-99. ISSN 0038-0288.
- HUDEČKOVÁ, H. a M. PITTLERLING, 2009. Integration and independence in the perspective of rural municipalities. *Agricultural Economics*. Vol. 55, s. 596-604.
- HŮRSKÝ, J., 1960. K otázce polovenkovských sídel. *Statistický obzor*. Roč. 40, č. 8, s. 362-365.
- ILLNER, M., 1988. K vyrovnání podmínek života ve městě a na venkově. *Urbanismus a územní plánování*. Roč. 88, č. 2, s. 90-95.
- JANČÁK, V. a A. GÖTZ, 1997. *Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 81 s.
- JELEČEK, L., 1975. Vývoj československého zemědělství v letech 1945-1975 a literatura k jeho historickogeografickému zpracování. *Historická geografie*. Roč. 1975, č. 13, s. 71-103.
- JELEČEK, L., 1985. *Zemědělství a půdní fond v Čechách ve 2. polovině 19. století*. Praha: Academia, 284 s.

- JOHNSTON, R., D. GREGORY, G. PRATT a M. WATTS, 2000. *The dictionary of human geography*. 4. vyd. Oxford: Blackwell, 958 s. ISBN 0-631-20560-8.
- KABRDA, J. a V. JANČÁK, 2007. Impact of selected political and institutional factors on Czech agriculture and landscape. *Geografie*. Roč. 112, s. 48-60. ISSN 1212-0014. ISSN 1212-0014.
- KANDERT, J., 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum, 260 s. ISBN 8024607824.
- KOLÁČEK, F., 1933. Moravské okrouhlice. *Spisy odboru České společnosti zeměpisné*. Řada B, spis 4, s. 49-64.
- KONEČNÝ, O., 2013. Multifunkcionalita: geografie, venkov, zemědělství. In: *Výroční konference České geografické společnosti: Nové výzvy pro geografii*. Brno: Masarykova univerzita, s. 182-189. ISBN 978-80-210-6110-1.
- KRÁL, J., 1934. Vesnická sídla v Československé republice a zvláště v zemi Slovenské a Podkarpatskoruské. *Zbiór prac poswiecony Eugenjuszowi Romerowi*, 643 s.
- LÁZNIČKA, Z., 1956. *Typy venkovského osídlení v Československu*. Brno: Práce Brněnské základny ČSAV. Roč. 28, č. 3, s. 95-145.
- LÁZNIČKA, Z., 1965. *Funkční klasifikace venkovských sídel*. Brno: Zprávy o vědecké činnosti Geografického ústavu ČSAV. 6, s. 47-61.
- LIBROVÁ, H., 1987. *Sociální potřeba a hodnota krajiny*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 134. s.
- LIBROVÁ, H., 1988. *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 165 s.
- LIBROVÁ, H., 1996. Decentralizace osídlení vize a realita. Část první: vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR. *Sociologický časopis*. Roč. 32, s. 285-296. ISSN 0038-0288.
- LIBROVÁ, H., 1997. Decentralizace osídlení - vize a realita. Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. *Sociologický časopis*. Roč. 33, s. 27-41. ISSN 0038-0288.
- LIBROVÁ, H., 2003. *Vlažní a váhaví: kapitoly o ekologickém luxusu*. Brno: Doplňek, 320 s. ISBN 80-7239-149-6.
- MAJEROVÁ, V., 2004. Výuka rurální sociologie v českých zemích ve 20. století. In: RAŠTICOVÁ, B., ed. *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, s. 213-216.

- MAJEROVÁ, V., 2005. Methodological aspects of the Czech rural areas research after the EU accession. *Agricultural Economics*. Roč. 51, s. 27-31.
- MAŘÍKOVÁ, P., 2007. Countryside in the Czech Republic - determination, criteria, borders. *Agricultural Economics*. Roč. 53, s. 247-255.
- MURDOCH, J. a A. PRATT, 1993. Rural Studies: Modernism, Postmodernism and the 'Post-rural'. *Journal of Rural Studies*. Roč. 9, s. 411-427. ISSN 0743-0167.
- PÁTEK, Z., 2004. Rurální sociologie v období totality: příspěvek do diskuze. *Sociologický časopis*. Roč. 40, s. 665-671. ISSN 0038-0288.
- PERLÍN, R., 1999. Venkov, typologie venkovského prostoru. In: MALÝ, F. a B. VIKTORIOVÁ, eds. *Česká etnoekologie*. Praha: Cargo Publishers, s. 87-104.
- PERLÍN, R., S. KUČEROVÁ, a Z. KUČERA, 2010. Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*. Roč. 115, s. 161-187. ISSN 1212-0014.
- PHILO, C., 1993. Postmodern rural geography? A reply to Murdoch and Pratt. *Journal of Rural Studies*. Vol. 9, s. 429-436. ISSN 0743-0167.
- POHL-DOBERSKÝ, J., 1934-1935. Typy vesnických sídel v Čechách. *Národopisný věstník československý*. Č. 27/28, s. 5-55.
- POHL-DOBERSKÝ, J., 1952. Úkoly zeměpisu ve výstavbě naší nové vesnice. *Spisy Československé společnosti zeměpisné*. 57, s. 82-96.
- PTÁČEK, J., 1996. Czech agriculture in transition. *Geografie*. Roč. 101, s. 110-127. ISSN 1212-0014.
- PYTLIČEK, M., 1982. *Geografie agrokompexu střední Moravy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 200 s.
- PYTLIČEK, M., 1983. Agrokompex střední Moravy. *Sborník Československé geografické společnosti*. Roč. 88, č. 2, s. 115-126.
- PYTLIČEK, M., 1988. Lokální agrokompex Vrbátky a jeho transformace. *Sborník Československé geografické společnosti*. Roč. 93, č. 1, s. 20-30.
- SCHIMMERLING, H. a V. MAJEROVÁ, 2002. Rural sociology in the Czech Republic - a review and future prospects. *Eastern European Countryside*. Vol. 2002, s. 145-157.
- SLEPIČKA, A., 1981. *Venkov a/nebo město: lidé/sídla/krajina*. Praha: Svoboda, 367 s.

- SLEPIČKA, A., 1989. *Přeměny venkova: venkov našeho věku*. Praha: Svoboda, 288 s. ISBN 80-205-0019-7.
- SLEPIČKA, A. a V. ŠTENCEL, 1971. *Zemědělství a venkov z hlediska životního prostředí*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 185 s.
- SVOBODOVÁ, H., O. KONEČNÝ, J. BINEK, I. GALVASOVÁ, K. CHABIČOVSKÁ, J. HOLEČEK, A. VĚŽNÍK a A. HYNEK, 2011. *Synergie ve venkovském prostoru*. Brno: GaREP, 114 s. ISBN 978-80-904308-4-6.
- ŠIMON, M., 2011. Kontraurbanizace: chaotický koncept? *Geografie*. Roč. 116, s. 231-255. ISSN 1212-0014.
- ŠIMON, M., 2012. *Exploring counterurbanisation in a post-socialist context: case of the Czech Republic*. [cit. 2013-02-06]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9523.2012.00576.x/abstract>.
- ŠPRINCOVÁ, S., 1971. The functional changes of rural settlements in the backward regions. *Studia geographica*. Roč. 21, s. 167-176.
- VAJDOVÁ, Z., D. ČERMÁK, M. ILLNER, 2006. *Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 108 s.
- VĚŽNÍK, A., 1985. K problematice příměstského zemědělství na příkladu brněnské aglomerace. *Sborník Československé geografické společnosti*. Roč. 90, č. 2, s. 147-149.
- VĚŽNÍK, A., 1989. K růstu produkce obilovin v ČSSR. *Sborník Československé geografické společnosti*. Roč. 94, č. 2, s. 121-126.
- VĚŽNÍK, A., 2002. Regionale geographische Aspekten der Transformation der Landwirtschaft in der Tschechischen Republik. *Europa Regional*. Roč. 10, s. 177-189.
- VĚŽNÍK, A. a O. KONEČNÝ, 2011. Agriculture of the Czech Republic after accession to the EU: Regional differentiation. *Moravian Geographical reports*. Roč. 19, s. 50-60.
- WOODS, M., 2005. *Rural geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: Sage Publications, 352 s. ISBN 0761947612.
- WOODS, M., 2009a. Exploring the uneven geographies of 'Rural Geography' Commentary on M. Kurtz and V. Craig, 'Constructing Rural Geographies in Publication'. *ACME: An International E-Journal*

for *Critical Geographies*. [cit. 2013-01-28]. Dostupné z:
<http://www.acme-journal.org/vol8/Woods09.pdf>

WOODS, M., 2009b. Rural geography. In: KITCHIN, R. a N. THRIFT, eds. *International encyclopedia of human geography*. Amsterdam: Elsevier, s. 429-441. ISBN 978-0-08-044911-1.

WOODS, M., 2009c. Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human Geography*. Vol. 33, iss. 6, s. 849-858.

WOODS, M., 2010. Performing rurality and practising rural geography. *Progress in Human Geography*. Vol. 34, iss. 6, s. 835-846.

WOODS, M., 2011. *Rural*. London: Routledge, 352 s. ISBN 0415442400.

Využití konstruktivisticky orientované interaktivní hry pro výuku environmentálních témat: protipovodňová opatření v krajině

Interactive game in a constructivist manner as a tool for environmental education: A case of flood control

Jan Husák¹

Abstract:

Flood danger and flood control systems in the landscape are among the most current and thorny environmental topics in the Czech Republic. In the article, first, we sum up the flood danger, second we present some of the didactical approaches to teaching. Finally, the article introduces a new interactive didactical game called "Beware flood!". The game is based on knowledge of natural sciences, summed up in the first part of the article. For good didactical impact of the game, some didactical disciplines, like didactical constructivism and blended learning, were used. It attempts to explain to the general public this complex and difficult environmental issue in a playful and intuitive way.

Keywords: floods, landscape, flood control, e-learning, blended learning, konstruktivism, multimedia, teaching, education forms, education method, teaching aids

Úvod

Velká voda neboli povodeň je situace, kdy koryto řeky nepojme množství protékající vody a řeka se vylévá z břehů. Nejčastějšími příčinami povodní jsou dešťové srážky, obzvláště pak v teplé části roku. Jejich vznik je často vázán na dlouhotrvající regionální deště na větším území, kdy se povodňové vlny setkají a škody způsobí hlavně na středních a dolních tocích, kde se povodňová vlna rozlije do krajiny. Při bouřkách se zase občas stane, že na malé území spadne v krátké chvíli obrovské množství atmosférických srážek, voda nestíhá korytem odtéci a vzniká povodeň, kterou díky rychlosti jejího postupu označujeme jako „bleskovou“. Tento typ povodní ohrožuje převážně horní toky řek.

¹ Muzeum regionu Valašsko, p. o.; Katedra fyzické geografie a geoekologie, Přírodovědecká fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě.

I v zimě a na jaře však mohou přijít povodně, které jsou nejčastěji způsobeny rychlým táním sněhu a ledu. Pokud během oblevy začne pršet, déšť urychlí tání sněhu na zmrzlé zemi, která vláhu není schopna vstřebat a vzniká tak povodeň z tání sněhu. Je-li řeka zamrzlá, může také dojít k ucpání koryta ledovými krami; takovýto typ povodně označujeme jako uzavěrový (Husák 2013).

Pro středoevropskou oblast nejsou povodně ničím neobvyklým; povodně zde byly, jsou a budou. Povodně v letech 1997, 2002, 2006, 2009, 2010 i 2013 jasně ukázaly, že zranitelnost extrémními povodněmi v prostoru střední Evropy vykazuje stále rostoucí tendenci (Hladný 2004). I dnešní mladí lidé, studenti škol, jsou zásobováni mediálními informacemi o katastrofálních dopadech povodní. Z těchto zpráv, však není jasná reálná podstata problému - příčina vzniku povodní ani možná preventivní řešení.

Tento článek se věnuje didaktickému uchopení problematiky povodní a protipovodňových opatření. Jedná se o nelehké téma, které bývá při školní výuce opomíjeno. Přesto, bez pochopení přírodních principů může dnešní mladá generace stále opakovat chyby, kterých se na krajině dopustili naši předkové. Článek si klade za cíl hledat vhodné přístupy pro popularizaci a výuku problematiky, která si žádá propojení s praktickým životem občanů.

Protipovodňová opatření

Povodně jsou přirozenou, neoddělitelnou, prostorově i časově nevyhraněnou součástí hydrologického cyklu. Svými erozními, sedimentačními, transportními a mechanickými účinky představují zákonitý článek vývojových procesů krajiny. Škody vznikají teprve tehdy, když se povodni do cesty postaví člověk a jeho majetek. Proto nejlepší a nejspolehlivější protipovodňovou ochranou je nevyužívat rizikové zátopové oblasti pro ekonomické využití. Ne vždy je však toto možné. V případě, že se v záplavové oblasti nalézají stavby či zemědělské pozemky, je třeba snížit dopady povodně pomocí protipovodňových opatření.

V minulém století bylo dominantním úsilím velkou vodu z území co nejrychleji odvádět (Hladný 2004). Proto se až do osmdesátých let realizovaly úpravy toků, při nichž koryta ztrácela přirozený tvar napřimováním a zkracováním a vlivem zvětšujícího se sklonu hladiny tak docházelo ke zrychlování odtokového procesu. Z celkové délky 60 711 km přirozených vodních toků v České republice bylo zhruba 13 000 km upraveno a celkově došlo ke zkrácení přirozených tratí toků o 4 600 km

(Hladný 2004). Také změna krajinné struktury ve prospěch polních i lesních monokultur, zastavění přírodní krajiny či nevhodná obdělávání zemědělské půdy snižovaly retenční kapacitu krajiny. Častou, dodnes hojnou chybou, je orba polí po svahu, kdy brázdy vedené po spádnicí umožní vodě odtékat jako koryty a s sebou si do řek odnášet cennou půdu.

Díky ničivým povodňovým událostem v posledních letech bylo nutno řešit důkladnou revizi stávajícího systému protipovodňové ochrany. V současnosti je prosazován názor, že velkou vodu je třeba v přírodní krajině co nejdéle zadržet a zpomalit tak její odtokový režim, aby korytem postupně odtékalo menší množství vody. Toho lze dosáhnout uměle, například za pomoci vodních staveb (přehrad, poldrů). Jejich objemová kapacita však musí být před povodní volná - jinak může dojít ke zcela opačnému efektu. Zpomalit odtok a snížit energii vody umožňuje také vhodný tvar říčního koryta, splavy či zákruty řek. Samozřejmostí je velká retenční schopnost lužních lesů v okolí vodních toků, kde rozliv neohrozí hospodářskou činnost a povodňová vlna se v důsledku rozlivu zpomalí. Další možností je využít vhodné krajinné struktury, půdního a vegetačního pokryvu a přirozené schopnosti půdy zadržovat vodu a snížit tak projevy vodní eroze. Nejlepší vlastnosti pro zadržení vody má krajina přirozená, pestrá a různorodá. Tyto zákonitosti jsou v odborných kruzích známy, bylo o nich napsáno mnoho studií i knih (např. Kundzewicz 2005; Brázdil 2011; Langhammer 2007; Popper 2013), jejich veřejná ani soukromá realizace není ani v současnosti ideální. Tento článek si klade za cíl hledat vhodné přístupy pro popularizaci a výuku problematiky, která si žádá propojení s praktickým životem občanů.

Konstruktivistické pojetí environmentální výchovy

Bez průniku znalostí a principů moderní protipovodňové ochrany do veřejné správy a běžného života občanů jsou poznatky vědy zbytečné a chyby minulosti se mohou snadno opakovat. Proto je důležitá jejich názorná a pochopitelná interpretace široké veřejnosti a převážně pak žákům základních a středních škol, jakožto potencionálním aktérům budoucího územního plánování. Jedná se o důležitý úkol pro environmentální vzdělávání, výchovu a osvětu (EVVO). Environmentální témata se tradičně vyznačují velkou provázaností a komplexitou, protože integrují přírodní, sociální i ekonomickou sféru geografického poznání, jakož i vztah jednotlivce k životnímu prostředí. Doporučené výstupy průřezového tématu Environmentální výchova pro základní vzdělávání (Svobodová et al. 2011) kladou mimo jiné důraz na postoje a hodnoty žáků, osobní odpovědnost, vztah k místu a přesvědčení o jejich vlastním vlivu. Nezbytné je také pochopení přírodních zákonitostí a schopnost

řešení problémů pomocí akčních strategií. Tradiční frontální výuka je v tomto smyslu značně omezena, neboť pouhé memorování faktů neumožní vzdělávaným subjektům bližší porozumění a sžití s problematikou.

Pro efektivní environmentální výchovu je podstatná preference vhodných výukových metod, forem a pomůcek, založených především na vlastních zkušenostech, názorech a postojích žáka, pramenících z vlastního pozorování, měření, experimentování a hodnocení informací. K tomu je nejvhodnější právě didaktický konstruktivismus, který na rozdíl od transmisivní a esencialistické pedagogiky klade důraz na zažití a porozumění, nikoliv na fakta. Podle konstruktivistů je učení velmi složitým psychologickým a sociálním procesem, při kterém si žák vytváří vlastní obraz o světě, ostatních lidech i sobě samém. Jeho pojetí světa se konstruuje z individuálních zkušeností, kterých postupně nabývá. Dítě si vytváří tzv. naivní prekoncepty a na vše nové se dívá jejich optikou. Aby došlo k přijetí nových poznatků, musí si jedinec vybudovat nový koncept, respektive starý naivní koncept rekonstruovat. Konstruktivistická výuka je proto založena na získávání nových zkušeností, jejich porovnávání se zkušenostmi starými a na organickém začleňování do vlastních myšlenkových struktur.

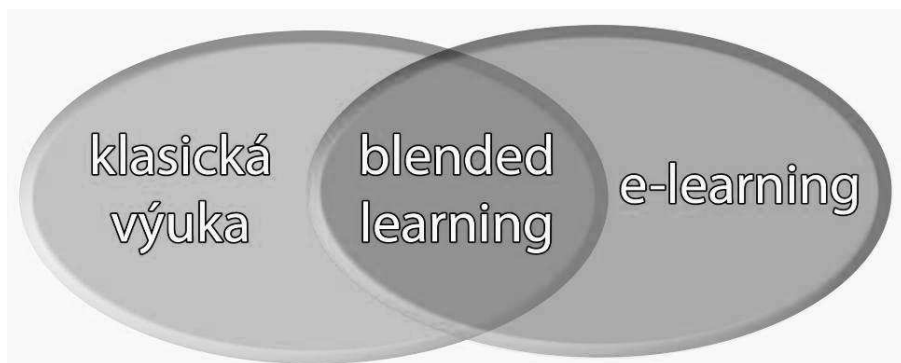
Konstruktivisticky orientovaná výuka oproti klasické výuce také předpokládá zcela odlišnou roli učitele a žáka ve výukovém procesu. Učitel se stává případným rádcem a prostředníkem (tzv. facilitátorem). Mediátorem informace je naučný text, schéma, ale mnohem častěji sofistikovanější multimediální systém - naučný portál či interaktivní hra. Žáci jsou aktivními subjekty výuky, kdy sami informace vyhledávají, získávají, třídí, hodnotí, posuzují a zpracovávají. O svých poznatcích diskutují nejen se spolužáky ale i s učitelem, tříbí své názory a korigují své původní představy (Bílek et al. 2008). Konstruktivistická pedagogika staví studenta do centra vzdělávacího procesu. Velký důraz je kladen i na sociální interakci a diskuzi (Rohlíková 2010).

E-learning a multimédia

E-learning je mladé a dynamicky se rozvíjející odvětví výuky. Jednoduchou definici nalezneme v dokumentech Evropské unie, kde se uvádí, že „e-learning je učení podporované elektronickými technologiemi“ (Bílek et al. 2009). Ve spojení s novými výukovými přístupy (např. výše zmíněným didaktickým konstruktivismem) se jedná o silný a účinný nástroj vzdělávání. Forem e-learningu je velké množství, pro využití didaktické hry je vhodný individuální styl výuky, kdy žák

samostatně pracuje s aplikací na PC či na dotykové obrazovce. Druhou možností je tzv. blended learning (Husák 2012).

Pojem blended learning se objevil relativně nedávno a nemá český ekvivalent. Jde o kombinaci klasické (prezenční) výuky a e-learningu, kdy učitel využívá multimediálního prostředku ve skupinové výuce. Během výuky se žáci nemusí zabývat zápisem poznámek, ale mají možnost se plnohodnotně soustředit, přemýšlet a diskutovat. Učitel je tedy jen moderátorem a facilitátorem v konstruktivistickém slova smyslu. Podle mnoha odborníků je proto blended learning považován za velmi efektivní formu výuky, která eliminuje nedostatky e-learningu, které spočívají v naprosté odkázanosti žáka na informační technologie (Zelíková 2007).

Obr. 1: Schéma blended learningu

Zdroj: upraveno dle Zelíková 2007; vlastní zpracování

Multimediální hra „Pozor, povodeň!“

V rámci projektu Environmentální střediska Muzea regionu Valašsko vznikla multimediální didaktická hra s názvem „Pozor, povodeň!“. Je založená na poznatcích kognitivního myšlení, didaktického konstruktivismu a e-learningu².

Odborný obsah hry byl vytvořen na základě literatury a po konzultaci s odborníky na problematiku povodní z Palackého univerzity v Olomouci, CHKO Beskydy, Povodí Moravy a Magistrátu města Olomouce. Celkem 25 variant protipovodňových opatření (viz Tab. 1) bylo rozčleněno do sedmi kategorií na základě poměru mezi jejich cenou a účinností.

² Interaktivní hry s podobným zaměřením vznikají např. v rámci projektu CENIA - Vítejte na Zemi - dostupné z <http://www.vitejtenazemi.cz/cenia/>.

Z těchto kategorií pak každé kolo³ aplikace vybere náhodný soubor sedmi variant.

Tab. 1: Seznam možných protipovodňových opatření

A výborné	B dobré	C vyhovující	D nevhodné	E zisk financí	F zisk financí	G pasivní
obnova mokřadu	stavba poldru	stavba menších nádrží	regulace řeky	holosečné pokácení lesa	stavba super-marketu	nedělat nic
obnova remízku	Protipovodňové bariéry	výstavba splávků	meliorační kanály	výběrové pokácení lesa	zástavba údolních luk	
zasakovací pásy	zpřírodnění koryta	stavba přehrady	výsadba smrkového lesa		pokácení lužního lesa	
orba po vrstevnici	rekonstrukce mostu	městský park	zorání lučních porostů			
	odstranění šterku ve městě	výsadba smíšeného lesa	vyasfaltování lesních cest			

Zdroj: archiv autora

Uživatel je postaven do role aktéra územního rozvoje⁴, který investuje finanční kapitál do protipovodňových opatření v krajině. Cílem hry je ochránit město v údolí pod horami proti povodňovému riziku. Každý rok může hráč investovat do jedné ze sedmi možností, přičemž v nabídce lze vždy najít vhodné i nevhodné varianty. Proto je nucen kalkulovat mezi cenou a účinností protipovodňového opatření. V nabídce jsou také investiční varianty, které umožňují zisk finanční částky pro další investice. Každé opatření je náležitě vysvětleno a po zakoupení je jeho dopad na protipovodňovou ochranu také okomentován. Samozřejmostí je grafické ztvárnění jednotlivých opatření. Po příchodu povodně je zobrazeno názorné vyhodnocení hry.

Grafický podklad i principy hry vycházejí ze vzhledu a přírodně-kulturních fenoménů valašské krajiny (pastevectví, sesuvy půdy, smrková monokultura), podporuje tak vazbu žáků k regionu.

³ Jedno kolo je ve hře znázorněno uplynutím jednoho roku.

⁴ Např. člena rady kraje pro životní prostředí.

Tab. 2: Příklad datové základny

kategorie	opatření	účinnost PPO	finance v mil. EUR	popis opatření	vysvětlení po investici
A	obnova mokřadu	+15	-3	V zamokřeném území kolem řeky se pšenici nedaří. Uvažujete o obnově původního mokřadu a rákosin, která vyjde na 3 miliony.	Výborná volba! Mokřady mají schopnost přirozeně zadržovat vodu v krajině a tím zpomalit odtok povodňové vlny. Jsou také cenné z přírodního hlediska.
E	holosečné kácení lesa	-15	+20	Holosečné kácení smrku je výnosné. Dřevorubci vykácejí velký pruh smrkového lesa a získané dřevo můžete prodat.	Vykácení pruhů lesa je sice finančně výnosné, ale snižuje přirozenou schopnost lesa zadržet vodu v krajině, zvyšuje erozi a snižuje přírodní a estetickou hodnotu krajiny.

Zdroj: archiv autora

Hra je volně dostupná na internetu⁵, návštěvník Muzea regionu Valašsko se s ní může setkat na dotykových multimediálních kioscích v přírodovědných expozicích. Hlavní cílová skupina - žáci základních a středních škol - se s ní však převážně setkávají v průběhu lektorovaných přírodovědných programů pro školy zaměřených na vodu v krajině. Z toho důvodu je výukový proces prostřednictvím hry třeba rozlišovat na výuku individuální a skupinovou.

Při individuální práci je uživatel nucen rozhodovat se mezi variantami, které mu hra nabízí. Pracuje tak se svými představami o tom, která opatření jsou podle něj pro krajinu nejvhodnější - tedy z hlediska didaktického konstruktivismu se svými naivními prekoncepty. Po zakoupení opatření získá uživatel jednoznačnou informaci o síle a vhodnosti svého kroku, jeho prekoncept je tak buď potvrzen, nebo naopak vyvrácen a uživatel jej musí přehodnotit. Mimovolně tak dochází k fixaci (zapamatování) učební látky na základě vlastní zkušenosti a v ideálním případě dojde i k pochopení a k zvýšení zájmu o problematiku. Rizikem individuální práce se hrou je tendence uživatelů automatizovat volbu odpovědi bez čtení vysvětlujících textových

⁵ Na webové adrese <http://portal.muzeumvalassko.cz/povoden/>.

informací, pouze na základě předchozí pozitivní zkušenosti s daným opatřením.

Obr. 2: Obrazovka v průběhu hry

Zdroj: archiv autora

Naštěstí zde existuje druhá možnost, tedy výuka skupinová, která vychází z principů blended learningu. Od individuální výuky se liší přítomností většího počtu žáků-hráčů a jednoho lektora, moderátora a facilitátora v jedné osobě. Ten hru ovládá a komentuje, hráči se pak na základě vzájemné diskuze rozhodují pro ideální varianty. Výhodou této formy výuky je odbourání „automatizace“ hry se zaměřením na podstatu problému a možnost závěrečné evaluace výsledků hry. Na druhou stranu je vyžadována vysoká didaktická zdatnost lektora, který musí být schopen zohlednit věkové i znalostní specifika žáků, vhodně moderovat diskuzi a podat srozumitelné vysvětlení výsledků hry.

Obr. 3: Příchod povodně a vyhodnocení

Zdroj: archiv autora

Z hlediska Bloomovy taxonomie výukových cílů⁶ je tak při hře vždy dosaženo fáze zapamatování. Pochopení problematiky je úspěšné až při důkladném pročtení informačních textů, aplikace znalostí vyžaduje diskuzi a argumentaci, analýzy je dosaženo při rozhodnutí pro danou variantu. Syntéza a hodnocení jsou možné až na základě závěrečné evaluace s lektorem.

Závěr

Po více než třech měsících aktivního využívání hry „Pozor, povodeň!“ v lektorských programech Muzea regionu Valašsko lze konstatovat, že konstruktivisticky koncipovaná výuka prostřednictvím multimediální hry je pro žáky základních a středních škol mnohem lépe uchopitelná, než kdyby jim bylo stejné učivo předkládáno tradičním způsobem. Zpětná vazba studentů na hru je kladná, tento styl výuky je zábavný a inovativní, proto

⁶ Dostupné z http://wiki.ped.muni.cz/index.php?title=Bloomova_taxonomie_v%C3%BDukov%C3%BDch_c%C3%ADl%C5%AF.

i následné ověření získaných znalostí potvrzuje pozitivní edukační účinek hry.

Hra „Pozor, povodeň!“ si neklade za úkol naprosto exaktně modelovat vliv protipovodňových opatření v krajině, jejím hlavním cílem je zvýšit obecné povědomí o problematice protipovodňové ochrany. Ve hře tak například vůbec není zahrnut rozdíl mezi jednotlivými typy povodní v průběhu roku. Z důvodu srozumitelnosti a názornosti totiž bylo nutné přistoupit k silné generalizaci a aproximaci, neboť toto environmentální téma je natolik komplexní záležitostí, že ani odborné studie nejsou schopny jej zcela obsáhnout. Nabízí se však široké tvůrčí možnosti pro rozšiřování a vylepšování této aplikace, která umožňuje vzdělávání zábavnou a efektivní cestou. Je také inspirací pro další možný rozvoj popularizace environmentálních témat.

Použitá literatura

- BÍLEK, M., P. POULOVÁ a I. ŠIMONOVÁ, 2009. E-learning a multimédia jako předmět výzkumných šetření: Stručný exkurz do metodologie. In: *Sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference Média a vzdělávání 2009*. Praha. 122 s. ISSN 1214-9187.
- BÍLEK, M., J. RYCHTERA a A. SLABÝ, 2008. *Konstruktivismus ve výuce přírodovědných předmětů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 32 s. ISBN 978-80-244-1882-7.
- BRÁZDIL, R. et al., 2011. Fluctuations of floods of the River Morava (Czech Republic) in the 1691-2009 period: interactions of natural and anthropogenic factors. *Hydrological Sciences Journal* [online]. Vol. 56, iss. 3, s. 468-485. DOI 10.1080/02626667.2011.564175
- HLADNÝ, J., 2004. *Fakta a mýty o povodních*. Sborník příspěvků závěrečného semináře Hodnocení vlivu změn přírodního prostředí na vznik a vývoj povodní. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 45 s. ISBN 978-80-86561-86-8.
- HUSÁK, J., 2012. *Multimediální podpora výuky meteorologie a klimatologie na středních školách prostřednictvím internetu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 95 s.
- HUSÁK, J., 2013. Povodně a krajina. *Valašský deník* [online]. 9. 4. 2013. Dostupné z: http://valassky.denik.cz/zpravy_region/i-zivotodarna-voda-muze-byt-nebezpecna-20130409.html
- LANGHAMMER, J., ed., 2007. *Povodně a změny v krajině*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Ministerstvo životního prostředí ČR.

- POPPER, T., 2013. *Project Stories from the CENTRAL EUROPE Programme: Environmental Risk Management and Climate Change*. CENTRAL EUROPE Programme. [online]. [cit. 2013-04-07]. Dostupné z: http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Intranet_PROGRAMME_EVALUATION/Project_Book/ce-projectbook_web_version.pdf
- KUNDZEWICZ, Z. W. et al., 2005. Summer Floods in Central Europe - Climate Change Track? *Natural Hazards*. Vol. 36, iss. 1-2, s. 165-189. ISSN 0921-030X.
- ROHLÍKOVÁ, L., 2010. *Konstruktivismus v praxi* [online]. [cit. 2013-04-10]. Dostupné z: <http://konstruktiv.zcu.cz/menu.php?akce=construct>
- SVOBODOVÁ, J., 2011. *Doporučené očekávané výstupy. Metodická podpora pro výuku průřezových témat v základních školách* [online]. [cit. 2013-06-07]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze. 78 s. Dostupné z: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/07/DOV-ZV1.pdf>
- ZELÍKOVÁ, M., 2007. *E-learning v geografickém vzdělávání*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Brno, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav. 87 s.

Možnosti utváření queer a trans prostorů

Possibilities of creating queer and trans spaces

Dita Jahodová¹

Abstract:

One of the main issues of contemporary queer geography is the investigation of the relationship between gender, race, sexuality, embodiment, and space. This article focuses on queer and trans spaces, and the principles of their creation and maintenance. The first part introduces two ways of forming queer spaces at the international festival Queeruption and queer wagenplatz in Berlin. It outlines their character and mechanisms of functioning. The second part focuses on the possibilities of trans space in the Czech environment. It is concerned with the question of whether it is possible to talk about trans spaces in the Czech environment, what sort of character they have, to whom they are accessible and what the relationship between activism and creation of these spaces is.

Keywords: queer space, trans space, queer, gender, transgender, sexuality, race

Úvod

Queer geografie zkoumá vzájemné utváření prostoru a sexuality a způsoby, jimiž se performance sexuálních identit vpisují do lidských těl a krajiny (Bell, Valentine 1995). Poukazuje na to, že prostor a sexualita nejen formují, ale jsou rovněž formovány dynamikami sociálního života (Knopp 1995). Klade důraz na multiplicitu sexuálních identit a jejich kontextuální vytváření a vyjednávání v čase a prostoru (Bell, Valentine 1995).

Konceptualizaci těla a genderu v rámci queer geografie významným způsobem ovlivnila Judith Butler a její teorie performativity. Podle ní je gender konstruován v čase a ustavován prostřednictvím stylizovaného opakování aktů, které jsou vnitřně diskontinuální (Butler 1988). Stylizace těla má důležitou úlohu při performování genderu. Tělesná gesta a

¹ Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita.

pohyby totiž napomáhají vytvářet iluzi stálého genderového já (Butler 2003). Performování genderu není ničím voluntaristickým, jeho cílem je udržet gender v binárním rámci (Butler 1993). Taktéž pohlaví je v jejím pojetí sociálně konstruované (Butler 1993). Butler je navíc přesvědčena, že kategorie genderu a pohlaví jsou úzce propojeny a propadají se do sebe (Martin 1996, Zábrodská 2009). Butler zpochybňuje biodeterministické přístupy k pohlaví a umožňuje rekonceptualizaci genderu a pohlaví. Zároveň denaturalizací pohlaví a kategorií muž a žena narušuje pilíře heteronormativního uvažování a otevírá nové (queer) možnosti pojmání sexuality.

Butler je považována za jednu z předních představitelk queer teorií, které se objevují koncem 80. a začátkem 90. let 20. století v souvislosti s krizí HIV/AIDS a rozvojem poststrukturalistického myšlení (Richardson 2006). K jejich rozvoji rovněž přispěly vnitřní dynamiky v rámci feministického a gay a lesbického hnutí. Queer teorie vznikají jako kritická reflexe politiky asimilace a normalizace. Charakteristická je pro ně denaturalizace genderových kategorií a kategorií sexuality, narušování binarit homosexuality/heterosexuality, muž/žena a zdůrazňování diversity, fluidity a nestability identit (Richardson 2006). Samotný pojem queer prošel v průběhu 20. století značným vývojem, původně tento pojem označoval „zvláštní, divné nebo dokonce podivínské chování“ (Sokolová 2001, s. 244) a často nabýval negativních konotací. Nový význam získal právě v souvislosti s výše zmíněnou HIV/AIDS krizí a silícím gay a lesbickým aktivismem. Stal se z něj pojem vyjadřující hrdost a kritiku heteronormativity a homonormativity. Je spojován se zpochybněním a narušováním binárního pojmání genderu, pohlaví a norem v sexualitě. Navzdory kritice identitní politiky a kategorizace genderových a sexuálních identit, s níž queer teorie přišly, nabývá pojem queer postupně podobu výlučné kategorie s vlastními hierarchiemi (Bell, Valentine 1995).

I přes rozsáhlou kritiku binární opozice homo/hetero stále přetrvávají podle Catrine J. Nash (2010) v současné queer geografii tendence chápat tuto binární opozici jako klíčovou pro určení prostoru, který bude předmětem zkoumání. Mnohdy se tímto prostorem stává neheterosexuální prostor. Nash poukazuje na to, že tyto tendence „posilují uměle vytvořenou a snadno se rozpadající hranici mezi heterosexuálními a homosexuálními prostory a zahlazují mnohačetné pohyby, které se objevují napříč a mezi takto normativně chápanými prostory“ (Nash 2010, s. 584). Na tuto skutečnost rovněž upozorňuje Oswin (2008). Z jejího pohledu queer geografie „předkládá queer prostor jako gay, lesbický (a méně již jako bisexuální, transsexuální a transgender) prostor, který

nabízí radikální alternativu vůči heterosexuálnímu prostoru“ (Oswin 2008, s. 90). Oswin podotýká, že takováto konceptualizace queer prostoru napomáhá udržovat binární opozici homo/hetero a nereflektuje, že gay a lesbické prostory jsou spíše prodloužením normativního uvažování než jeho zpochybněním. Utváření queer prostoru je podle ní třeba zkoumat v kontextu genderových, třídních a etnických mocenských dynamik.

Ve svém příspěvku budu vycházet z pojetí queer prostoru jako prostoru, v němž dochází k narušování norem spojených s genderem, pohlavím a sexualitou. V tomto pojetí není queer prostor synonymem LGBT prostoru. Budu se zabývat způsoby ustavování queer prostorů v podobě mezinárodního festivalu Queeruption a komunitního projektu Schwarzer Kanal v Berlíně a utvářením trans prostorů v České republice. Zaměřím se na otázky: Jakým způsobem fungují Queeruption a Schwarzer Kanal jako queer prostory? Existují v České republice obdobné queer prostory, na jejichž tvorbě a chodu se významnou měrou podílí trans lidé? Jakou podobu mají trans prostory v České republice?

Metodologie

Sběr dat, z nichž v tomto příspěvku vycházím, byl proveden metodou polostrukturovaných rozhovorů (Flick 2002) a zúčastněného pozorování (Emerson, Fretz, Shaw 1995). V případě Queeruption a Schwarzer Kanalu se jedná o polostrukturované rozhovory s těmi, kteří byli/jsou zapojeni do přípravy a chodu těchto prostorů. Dohromady jsem uskutečnila jedenáct polostrukturovaných rozhovorů s devíti participujícími. Rozhovory probíhaly v anglickém jazyce. V průběhu výzkumu jsem zjistila, že některé osoby, které se v minulosti podílely na přípravě Queeruption, jsou zapojeny do chodu Schwarzer Kanalu. S těmito osobami jsem uskutečnila dva rozhovory, jeden zaměřený na Queeruption a druhý na Schwarzer Kanal. Rozhovory jsem s participujícími dělala osobně v Barceloně, Londýně, Berlíně a Praze. Při výběru participujících jsem použila metodu sněhové koule, která se používá při studiu tzv. skryté populace, kdy je složité pro výběr participujících použít jiné metody (Mack et al. 2005). U trans prostorů pracuji s daty z dvanácti polostrukturovaných rozhovorů s trans lidmi žijícími v České republice a zúčastněného pozorování na skupinách pro trans lidi, které jsou organizovány ze strany lékařů a lékařek. Při výběru participujících jsem použila kombinaci metody sněhové koule a přímého oslovení trans lidí po skupinách. Rozhovory jsem s participujícími uskutečnila na různých místech v České republice osobně.

Při analýze dat jsem se držela přístupu Amandy Coffey a Paula Atkinsona (1996), kdy jsem prostřednictvím kódování nashromážděná data nejdříve

dekontextualizovala a následně rekontextualizovala - rozvinula novým způsobem.

Queer prostor v podobě Queeruption

Festivaly Queeruption, které se uskutečnily v různých zemích světa, představují nekomerční svépomocné queer prostory utvářené na nehierarchických principech². Jedná se o opakované krátkodobé ustavování queer prostoru, jež má určitý lokální i transnacionální rozměr. Charakter jednotlivých Queeruption se utváří v závislosti na lokální sociopolitické situaci a na konkrétním místě, kde se koná³. Queer prostor v podobě Queeruption je prostorem pro setkávání, sdílení zkušeností, navazování přátelství, vytváření sociálních sítí. Transnacionální rozměr queer prostoru spočívá právě ve sdílení zkušeností a vytváření sociálních sítí mezi lidmi z různých zemí. Vzhledem k tomu, že Queeruption funguje na DIY (Do It Yourself) principech, dochází v těchto queer prostorech k rozpouštění hranic mezi těmi, kdo Queeruption organizují, a těmi, kdo se jí účastní. Všichni se podílejí na jejím chodu a vzájemně ho spoluutvářejí. Transnacionální aspekt se tedy promítá i do samotné tvorby a fungování queer prostoru.

Queer prostory v podobě Queeruption jsou prostory subkulturní. Když se na ně podíváme perspektivou vztahu centra a periferie kulturní produkce, bude kultura utvářená v těchto prostorech na periférii. Tuto pozici na periférii můžeme chápat jako určité vysunutí na „okraj“, které do značné míry vychází ze samotné queer subkultury. V kontextu Queeruption nejde ani tak o to, že by majoritní společnost nechtěla akceptovat radikální queer lidi⁴, ale spíše naopak, že radikální queer lidé nechťejí akceptovat principy, na nichž majoritní společnost funguje a sami se určitým způsobem vydělují na „okraj“ společnosti. V rozhovorech s lidmi, kteří organizovali Queeruption, jsem se přímo setkala s názorem:

² S myšlenkou Queeruption přišli v roce 1998 lidé z londýnské anarcho-queer skupiny Anarquist. První Queeruption se uskutečnila ještě téhož roku v Londýně. Následovaly další Queeruption v New Yorku (1999), San Francisku (2001), znovu pak v Londýně (2002), dále v Berlíně (2003), Amsterdamu (2004), Sydney (2005), Barceloně (2005), Tel Avivu (2006) a ve Vancouveru (2007).

³ Může se jednat o prostor ve městě či na venkově, o prostor zasquatovaný (dlouhodobě nevyužívaný prostor, obsazený za účelem bydlení a/či vytváření autonomní kultury) nebo pronajatý.

⁴ Označení radikální queer lidé vychází ze samotné queer subkultury. Přídavné jméno radikální odkazuje ke kritice heteronormativity, homonormativity a komercializace LGBT kultury. Zároveň ovšem reprodukuje normativní kategorizaci a mocenskou dynamiku „my“ - „oni“.

„Queeruption se staví kriticky vůči společnosti a spíše říká: ‚ne, chtěli bychom být mimo tuhle společnost, protože zpochybňujeme základy, na nichž je založena‘.“

Spojení „chtěli bychom být mimo tuhle společnost“ lze číst jako snahu vydělit se z heteronormativní společnosti a zároveň jako uvědomění si, že není možné být zcela „mimo“ heteronormativní společnost, jak o tom hovoří Ki Namaste (1996). Na příkladu comingoutu Namaste ukazuje vzájemnou provázanost pozic „uvnitř“ / „vně“, kdy vystoupení z „closetu“ v sobě implicitně obsahuje vymezení hranice mezi „uvnitř“ (v rámci dominantních norem) a „vně“ (mimo dominantní normy). Jinými slovy, abychom mohli z něčeho vystoupit, musíme toho být nejdříve součástí. V návaznosti na to pak Namaste přichází s tvrzením, že se „nemůžeme považovat za někoho, kdo je naprosto „vně“ heterosexuality či naopak zcela „uvnitř“ heterosexuality, protože oba termíny získávají význam jen ve vzájemném vztahu“ (Namaste 1996, s. 201).

Queeruption lze tedy považovat za queer prostor na „okraji“, za prostor pro kritiku heteronormativní společnosti. Podobným způsobem definuje queer prostor Judith Jack Halberstam, podle něhož queer prostor představuje „nové chápání prostoru umožněné vytvářením queer kontra široká veřejnost“ (Halberstam 2005, s. 8).

S vysunutím na „okraj“ společnosti velmi úzce souvisí otázka otevřenosti a uzavřenosti Queeruption jakožto queer prostoru a zároveň otázka dostupnosti toho queer prostoru. Queeruption jsou často charakterizovány jako setkání radikálních queer lidí. I přes různé snahy o otevřenost⁵ jsou Queeruption adresovány relativně úzké skupině lidí. Zároveň zasquatované prostory s omezenými možnostmi hygieny a recyklovaným jídlem nejsou přitažlivé a mnohdy ani dostupné pro všechny.

⁵ V San Francisku byla Queeruption adresovaná queer lidem a jejich přátelům všech sexualit a genderů. Na pozvánkách se nepracovalo s označením radikální queer lidé ani mainstreamová LGBT kultura. Pozvánka na Queeruption v Amsterdamu zase směřovala k radikálním queer lidem všech barev pleti, věku, velikostí, „schopností“ (abilities), genderů a sexualit. Což lze interpretovat jako snahu ukázat, že Queeruption je prostorem nejen pro mladé bílé radikální queer lidi, ale pro lidi z různých etnik, starší či s postižením. Jiným příkladem byla Queeruption v Tel Avivu, na niž byli zváni lidé všech genderů a sexualit, kteří nemají sexistické, rasistické, homofobní, lesbofobní, transfobní, heterofobní názory, názory diskriminující lidi na základě věku, fyzické nebo mentální kondice či jiné diskriminující názory.

Subkulturní zarámování může znesnadňovat přístup queer lidem z různých etnik. Není náhoda, že Queeruption se účastní především mladí bílí queer lidé ze střední třídy. Na skutečnost, že queer prostory obecně jsou implicitně bílými prostory, poukazuje rovněž Natalie Oswin (2008). V této souvislosti bych ráda udělala odbočku k otázce provázanosti heterosexismu a rasismu. Podle Patricie Hill Collins (2005) nejen heterosexismus, ale i rasismus je postaven na konceptu sexuální deviace: v rámci rasismu „závisí deviace vytvářená *normalizovanou bílou heterosexualitou* na *deviantní černé heterosexualitě*, která jí dává význam“, v rámci heterosexismu „závisí deviace vytvářená stejnou *normalizovanou bílou heterosexualitou* na *deviantní bílé homosexualitě*“ (Collins 2005, s. 97; zvýraznění v originále). „Černí“ lidé jsou stereotypně spojováni s nadměrnou sexuální aktivitou a fertilitou a tím potažmo s reprodukcí. Vzniká tak představa, že „černí“ lidé jsou vůči homosexualitě chráněni „přirozenou“ heterosexualitou. V této souvislosti Collins uvádí, že „toto přesvědčení v naturalizovanou hyperheterosexualitu černých lidí efektivně ‚vybělilo‘ homosexualitu“ (Collins 2005, s. 106).

Neheterosexuální lidé různých etnik tak čelí dvojímu útlaku, rasovému a heterosexistickému. Čelí nejen stigmatizaci spojené s heterosexismem, ale též představě, že neheterosexuální city a touhy jsou otázkou bílých lidí. Etnicita a sexualita zde nefungují pouze jako analogické kategorie, ale vzájemně se utvářejí.

Na Queeruption mají queer lidé různých etnik možnost si vytvořit svůj vlastní prostor, v němž budou sdílet své zkušenosti a diskutovat otázky spojené s genderem a sexualitou a jiná témata ze své pozice. Možnost vytvořit si vlastní prostor ovšem, jak vyplynulo z rozhovorů, není zárukou toho, že se queer lidé různých etnik budou na Queeruption vždy cítit dobře. Nehierarchické principy, na nichž je fungování queer prostoru v podobě Queeruption založeno, nezajišťují, že v rámci těchto prostorů nebude docházet k reprodukování nějakých hierarchií.

Queer prostor v podobě Schwarzer Kanalu

Schwarzer Kanal jakožto „wagenplatz“, kde žijí lidé v marigotkách a obytných dodávkách, se queer prostorem stával postupně v průběhu let. Původně se jednalo o smíšený heterosexuální prostor, z něhož se následně stal ženský a trans prostor, který se postupně proměnil na queer prostor.

Myšlenka ženského a trans prostoru vycházela částečně z radikálního kulturního feminismu a lesbického feminismu druhé vlny a částečně z kritiky biologického determinismu, k němuž měly tyto feministické

směry sklon. V praxi to znamenalo, že Schwarzer Kanal byl určen pouze ženám a trans lidem, muži do něho přístup neměli.

Postupně se na Schwarzer Kanalu vytvořily dvě skupiny, jedna chtěla zachovat podobu ženského a trans prostoru a druhá usilovala o to, aby se z něho stal queer prostor. Po intenzivních diskusích došlo k transformaci ženského a trans prostoru na queer prostor. Tuto proměnu můžeme číst jako kritickou reflexi redukcionistických a separatistických tendencí, s nimiž byl koncept ženského a trans prostoru spojen, a jako snahu otevřít tento prostor všem, kdo nezastávají homofobní, transfobní, sexistické a rasistické názory.

Kritická reflexe redukcionistických a separatistických tendencí, které byly charakteristické pro některé směry druhé vlny feminismu, ovšem nevýústila v to, že by lidé ze Schwarzer Kanalu celkově zavrhnuli feministické myšlenky. Naopak v případě Schwarzer Kanalu můžeme hovořit o propojování queer a feministických myšlenek a to nejen na teoretické úrovni, ale i v praxi. Jak vyplývá z rozhovorů, je zde snaha o genderově nepodmíněnou dělbu práce, sdílení dovedností, zároveň je zde kladen důraz na komunikaci v kolektivu a reflexi genderových stereotypů a stereotypů spojených s rasou a třídou a případných hierarchií vznikajících mezi jednotlivými lidmi v kolektivu.

Schwarzer Kanal představuje prostor pro queer subkulturní produkci (např. kabarety, koncerty, festivaly) a zároveň prostor pro určitý queer komunitní způsob života. Podle Halberstam (2005) queer způsob života umožňuje jiné pojmání času, kdy se čas neodvíjí po klasické linii - narození, svatba, reprodukce, smrt. Halberstam tvrdí, že existuje queer čas a prostor, který se utváří (částečně) v opozici vůči institucím rodiny, heterosexuality a reprodukci. V souvislosti se svým studiem queer subkultur poukazuje Halberstam na specifickou queertemporalitu. Hovoří o tzv. „prodloužené adolescenci“ („stretch-out adolescence“), která „zpochybňuje konvenční binární pojmání životního příběhu, jasně rozděleného na mládí a dospělost“ (Halberstam 2005, s. 153), a zároveň nabourává představu dospělosti jako reproductivní zralosti.

Podobně jako Queeruption je chod Schwarzer Kanalu postaven na nehierarchických principech a svépomoci. Tento queer prostor má charakter politického projektu, na němž se podílejí jak lidé, kteří na Schwarzer Kanalu bydlí, tak lidé „zvenčí“, tedy lidé, kteří na Schwarzer Kanalu sice nebydlí, ale podílejí se na organizaci různých kulturních a politických akcí, které se zde pořádají. Tento queer prostor je na jednu stranu úzce spojen s konkrétním místem „wagenplatzu“, s lidmi, kteří zde

bydlí, a s lokální berlínskou autonomní a radikální queer scénou. Na druhou stranu má určitý transnacionální přesah. Bydlí zde lidé z různých zemí, kteří významnou měrou participují na chodu a podobě tohoto prostoru. Schwarzer Kanal je rovněž známý mezi radikálními queer lidmi a skupinami v různých zemích a má mezinárodní podporu.

Schwarzer Kanal se v mnoha ohledech snaží být otevřeným prostorem. Jsou zde vítáni všichni, kdo nemají homofobní, transfobní, sexistické a rasistické názory. Lidé, kteří se podílejí na chodu tohoto prostoru, spolupracují s různými skupinami a snaží se komunikovat s lidmi v sousedství. Tento přístup lze chápat jako určitou snahu vystoupit ze subkulturního rámce, v němž se Schwarzer Kanal do značné míry pohybuje. Navzdory snahám o otevřenost není v kolektivu Schwarzer Kanalu příliš mnoho queer lidí z různých etnik. Podobně jako v případě Queeruption vyvstává otázka, do jaké míry subkulturní zarámování Schwarzer Kanalu a způsoby, jakými je zde tematizován gender a sexualita, nevytváří bariéry pro lidi z různých etnik.

Schwarzer Kanal jako queer prostor není prostorem, v rámci něhož bydlí či se na něm jiným způsobem podílejí pouze lidé, kteří se identifikují jako queer. Zároveň ti, kteří se označují za queer, nemusí být nutně neheterosexuální nebo trans lidé. V pojetí lidí z kolektivu Schwarzer Kanal může pojem queer označovat jak určitou identitní pozici, tak politickou pozici. Pro některé z nich představuje označení queer propojení jejich sexuální a genderové identity s radikální politickou perspektivou, pro jiné pojem queer znamená spíše vyjádření politické pozice než identity. V tomto kontextu pak označení Schwarzer Kanalu jako queer prostoru funguje jako označení prostoru pro lidi, kteří kriticky reflektují genderový a heteronormativní řád a další strukturální nerovnosti ve společnosti.

(Ne)viditelné trans prostory

Na utváření a chodu queer prostorů v podobě Queeruption a Schwarzer Kanalu se významnou měrou podílejí trans lidé. V těchto queer prostorech dochází ke sdílení zkušeností trans lidí, ke kritické reflexi medicínské konceptualizace transsexuality, k narušování binárního pojmání genderu a pohlaví, k interakcím, které jdou „za“ rámec normativních praktik, a k vytváření sociálních sítí. V České republice neexistuje podobný queer prostor, na němž by se aktivně podílel větší počet trans lidí. Za prostor, kde trans lidé sdílejí své zkušenosti, lze považovat blogy a diskusní fóra na internetu, které jsou trans lidmi navštěvovány zejména tehdy, když se rozhodují, zda vstoupí do procesu přeměny svého těla, a v průběhu tohoto procesu.

Diskusní fóra jsou vytvářena samotnými trans lidmi a jsou též určena především jim. Mnohá z nich jsou přístupná pouze po zaregistrování či na pozvání. Některá fóra jsou též otevřená rodinným příslušníkům a blízkým lidem. Diskusní fóra lze považovat za určité trans prostory, kde se trans lidé setkávají, předávají si informace a zkušenosti, navazují sociální vazby. Zároveň jsou to prostory, kde si mohou sdělovat své pochybnosti spojené s procesem přeměny (např. hledání své identity a její vyjednávání s okolím, operativní zákroky, přístupy lékařů a lékařek). Je otázka, zda a případně jaké tlaky se na diskusních fórech z hlediska utváření a reprezentace genderových identit objevují. V tuto chvíli se nacházím ve fázi výzkumu, kdy na tuto otázku ještě nemohu uspokojivě odpovědět.

Z mého dosavadního výzkumu se ukazuje, že diskusní fóra na internetu představují pro trans lidi bezpečný či bezpečnější prostor, kde mohou otevřeně probírat své názory, kritiku, obavy a touhy. Virtuální trans prostor jim mnohdy umožňuje anonymitu. Jak poukázal jeden participující na výzkumu, člověk může takovýto trans prostor navštěvovat z domova a může z něj kdykoli odejít. V této souvislosti vyvstává otázka, proč trans lidé příliš neutvářejí fyzické trans prostory? Jedním z důvodů je určitá bezpečnost spojená s virtuálním prostorem, dalším faktorem je skutečnost, že zdaleka ne všichni trans lidé se chtějí na veřejnosti prezentovat jako trans lidé, naopak mnozí usilují o začlenění do majoritní společnosti. A identifikaci s transgender či transsexuální pozicí chápou jako vyčleňující.⁶ Zároveň na rozdíl od gay a lesbických prostorů, v nichž se lidé setkávají mimo jiné i za účelem navazování intimních a sexuálních vztahů, trans lidé se mezi sebou z těchto důvodů příliš často nevyhledávají. Navíc trans lidé tvoří velmi heterogenní skupinu lidí, kteří mají odlišné zájmy a potřeby. V současné době v České republice neexistuje trans komunita, která by pořádala různé kulturní a společenské akce. Jedná se o jednotlivce, kteří se zapojují do určitých kulturních aktivit (např. Transgenderme, Mezipatra, Gender Fuckfest, Queer kabinet, Queereye).

Diskusní fóra a blogy podle mnohých participujících mají velký význam pro lidi, kteří jsou „na začátku“, vyjasňují si svou genderovou identitu a zvažují různé modifikace těla. V tomto ohledu mohou diskusní fóra fungovat jako „sít podpory“ či „svépomocná síť“. Podpora od jiných trans lidí může působit motivačně, dodávat odvalu a pocit, že na různá

⁶ Tento postoj je dobrým příkladem reprodukce stigmatizace trans lidí samotnými trans lidmi. Zároveň se nejedná o postoj ojedinělý, což dokládá, že stigmatizace trans lidí je v České republice stále velmi silná.

náročná rozhodnutí a situace není člověk sám. Ovšem vzhledem k tomu, že diskusní fóra nejsou vždy snadno viditelná a dohledatelná, jak se též ukázalo v rozhovorech s participujícími, ne vždy lidé, kteří řeší svou genderovou identitu a případné modifikace těla, o nich vědí. To je též jedním z důvodů, proč se někteří trans lidé žijící v České republice zapojují do mezinárodních diskusních fór.

Pro trans prostory v podobě diskusních fór je charakteristická krátkodobost. Většinou je zakládá někdo, kdo zvažuje či prochází přeměnou. Mnohdy po určité době, co si vyjasní, jakým způsobem chce svou genderovou identitu reprezentovat a případně podstoupí i určitou modifikaci těla, jeho zájem o udržování diskusního fóra klesá. V průběhu svého výzkumu jsem se setkala s reflexí této praxe, kdy osoba, která založila diskusní fórum, má v plánu předat v budoucnu správu fóra někomu dalšímu, pokud by se tomu již nechtěla věnovat. Krátkodobý zájem se ovšem neobjevuje pouze u těch, kteří diskusní fóra zakládají, ale i u těch, kteří je navštěvují. Jak též někteří participující v rozhovorech uvedli, po dokončení přeměny již nemají příliš potřebu diskusní fóra navštěvovat. U mnohých z nich je to spojeno se snahou začlenit se do majoritní společnosti a prezentovat se jako „normální“ žena či muž. Trans prostory v podobě diskusních fór jsou tedy většinou utvářeny specifickou skupinou trans lidí, kteří uvažují o přeměně či jí prochází.

Namísto závěru

Rozdíly queer prostorů v podobě Schwarzer Kanalu a Queeruption a trans prostorů v podobě českých diskusních fór nespočívají pouze v tom, že trans prostory jsou virtuální a méně viditelné. Utváření trans prostorů v českém prostředí není vedeno potřebou kritické reflexe heteronormativního řádu. Tyto prostory nejsou na rozdíl od výše zmíněných queer prostorů navázány na existenci širší trans komunity a aktivismus, které by trans lidi dlouhodobě spojovaly. V tomto ohledu jsou trans prostory v podobě diskusních fór prostory samy pro sebe. Je otázkou, zda v těchto prostorech dochází k nějaké kritice heteronormativního řádu a hledání nových způsobů reprezentace vlastní identity. Do jaké míry v nich označení trans nabývá transgresivního významu a odkazuje k pohybu „za“ a „skrz“ genderové kategorie. A naopak jaké normy se ve vztahu k genderu, pohlaví, sexualitě a etnicitě v nich reprodukují. Zároveň je otázkou, zda a jakým způsobem absence trans aktivismu v České republice souvisí s dominantní pozicí medicínské konceptualizace transsexuality. Tyto otázky jsou předmětem mého dalšího výzkumu.

Ráda bych na tomto místě poděkovala všem participujícím na výzkumu za jejich ochotu, čas a vstřícnost.

Použitá literatura

- BELL, D. a G. VALENTINE, 1995. Introduction: orientation. In: BELL, D. a G. VALENTINE, eds. *Mapping Desire: geographies of sexualities*. London & New York: Routledge, s. 1-27. ISBN 0-415-11163-3.
- BUTLER, J., 1988. Performative Acts and Gender Construction: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*. Vol. 40, iss. 1, s. 401-417.
- BUTLER, J., 1993. *Bodies That Matter: On Discursive Limits of „Sex“*. New York: Routledge. 288 s. ISBN 0-415-90366-1.
- BUTLER, J., 2003. *Trampoty s rodom. Feminismus a podryvovanie identity*. Bratislava: Aspekt. 222 s. ISBN 80-85549-41-7.
- COFFEY, A. a P. ATKINSON, 1996. *Making sense of qualitative data: complementary research strategies*. Thousand Oaks: Sage Publications. 206 s. ISBN 0-8039-7052-8.
- COLLINS, P. H., 2005. *Black Sexual Politics: African Americans, Gender and the New Racism*. London & New York: Routledge. 374 s. ISBN 0-415-95150-X.
- EMERSON, M. R., R. I. FRETZ a L. L. SHAW, 1995. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: The University of Chicago Press. 254 s. ISBN 0-226-20681-3.
- FLICK, U., 2002. *An introduction to qualitative research*. 2nd ed. London: Sage Publications. 310 s. ISBN 0-7619-7435-0.
- HALBERSTAM, J., 1998. *Female Masculinity*. London: Duke University Press. 329 s. ISBN 0-8223-2243-9.
- HALBERSTAM, J., 2005. *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press. 213 s. ISBN 978-0-8147-3585-5.
- KNOPP, L., 1995. Sexuality and urbanspace: a framework for analysis. In: BELL, D. a G. VALENTINE, eds. *Mapping Desire: geographies of sexualities*. London & New York: Routledge, s. 136-146. ISBN 0-415-11163-3.
- MARTIN, B., 1996. *Femininity Played Straight: The Significance of Being Lesbian*. New York: Routledge. 252 s. ISBN 0-415-91680-1.

- MACK, N., C. WOODSONG, K. M. MACQUEEN et al., 2005. *Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide*. Nairobi: Family Health International.
- NAMASTE, K., 1996. The Politics of Inside/Out: Queer Theory, Poststructuralism, and a Sociological Approach to Sexuality. In: SEIDMAN, S., ed. *Queer Theory/Sociology*. Oxford: Blackwell Publishers, s. 194-212. ISBN 1-55786-740-2.
- NASH, J. C., 2010. Trans geographies, embodiment and experience. *Gender, Place and Culture*. Vol. 17, iss. 5, s. 579-595. ISSN 0966-369X.
- OSWIN, N., 2008. Critical geographies and the uses of sexuality: deconstructing queer space. *Progress in Human Geography*. Vol. 32, iss. 1, s. 89-103.
- RICHARDSON, D., 2006. Bordering Theory. In: MCLAUGHLIN, J., M. E. CASEY a D. RICHARDSON, eds. *Intersections Between Feminist a Queer Theory*. New York: Palgrave Macmillan, s. 19-37. ISBN 1-4039-4531-4.
- SOKOLOVÁ, V., 2001. Slovník pojmů. In: RUPP, L. J. *Vytoužená minulost: dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů až po současnost*. Praha: One Woman Press, s. 229-251. ISBN 80-86356-11-6.
- ZÁBRODSKÁ, K., 2009. *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia. 197 s. ISBN 978-80-200-1752-9.

Homomonumenty

Homomonuments

Lukáš Kaufman¹

Abstract:

This article focuses on objects present in space only very uniquely – we explore monuments, more precisely, such monuments which are closely linked to lives of sexual minorities. These objects can be named as homomonuments and to date there is no such an object within the boundaries of the Czech Republic. The text discusses and interprets their profound symbolic meanings, and describes the most known examples, including their spatial and temporal contexts in which they are geographically situated. Their common characteristics will be discussed together with respect to their socio-cultural backgrounds.

Keywords: homomonuments, homosexual, monuments

Úvod

V tomto článku se budu zabývat památníky, které jsou věnovány homosexuálům či jiným sexuálním menšinám, jakožto nepříliš známými a studovanými prvky městského prostoru. Těmto monumentům se dle pojmenování nejznámějšího z nich říká Homomonumenty (Koymasky et al. 2013).

Během studia literatury, dostupné k tomuto tématu, jsem zjistil, že je to téma zcela neprobádané, ačkoliv ho považuji za soudobé a velmi zajímavé. Kromě článku Christophera Reeda (Reed 1996) existuje pouze jedna práce C. Á. Hernández (2010), a ta se navíc zabývá jen jedním z památníků. Cílem mého příspěvku je tedy představení celé této skupiny monumentů, popis jejich typologie a tvarosloví² a analýza kontextů v jejich blízkém i širším okolí. Dále se pokusím zodpovědět několik otázek, které mě z pozice architekta a urbanisty zajímají nejvíce:

¹ Contractis, s.r.o.

² Tvarosloví - nauka o formách, tvarech a jejich vývoji a vzniku.

Sdílí takovéto monumenty pouze věnování, či jsou si podobné i symbolikou, umístěním vůči „centru“ města a obecně svou fyzickou podobou?

Je takovýto monument a jeho případné vztyčení aktuální i pro náš region?

V textu vás nejprve postupně seznámím s nejvýznamnějšími a nejzajímavějšími zástupci homomonumentů, budu hledat jejich společné rysy a na závěr se pokusím zodpovědět otázky, jež jsem si zde položil, a poskytnu několik myšlenek k možnému českému zástupci.

Samotný sběr informací začal vlastní návštěvou berlínského památníku a pokračoval rešerší akademických textů a internetových zdrojů. Mohla tak vzniknout mapa reprezentující rozmístění monumentů po světě a jejich základní seznam. Při dalším studiu jsem si vytvořil určité pořadí, dané zejména obecnou známostí toho či onoho monumentu, jeho lokalitou nebo nějakou jeho zajímavou vlastností, a podle něj budou památníky v tomto textu rozkrývány. S obsahovou analýzou mi po celou dobu pomáhaly internetové zdroje, mapy, texty, ale i má schopnost architekta vcítit se do nezasevěného turistu v dané lokalitě a vnímat podněty, které skrze fotografie dané místo poskytuje.

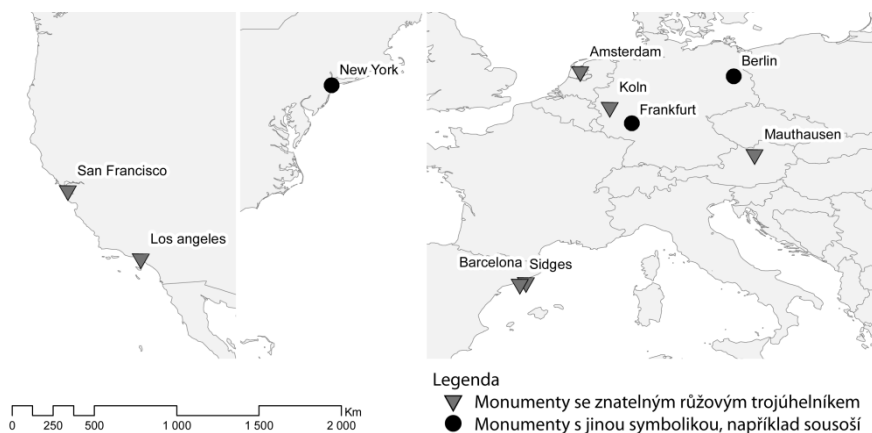
Jednotlivé homomonumenty ve světě

V této kapitole Vás provedu po těch nejzajímavějších památnících, nejprve bych ale měl popsat jejich rozložení po světě. Jak je vidět z mapy níže, nejvíce památníků se nachází na území Evropy a několik leží v USA. Dále (již není na mapě) stojí jeden památník v Sydney (Austrálie) a ve městě Montevideo (Uruguay).

Pravděpodobně jeden z nejdůležitějších a nejznámějších památníků věnovaných homosexuálním menšinám je umístěn v Amsterdamu a nazývá se ve zkratce Homomonument. Zároveň je to památník, který dal všem svým „kolegům“ pojmenování (Koymasky et al. 2013). Oficiálně je to památník „na památku gayům a lesbám, jež byli obtěžováni, pronásledováni či zabiti za druhé světové války“³ (Goldman 2012). Slavnostně byl odhalen v roce 1987 (Wielinga 2012) na křižení ulic Westermarkt a Keizersgracht, na břehu jednoho z Amsterdamských kanálů. Tato lokalita je od centra města (náměstí Dam Square) vzdálena

³ Z anglického originálu „memorial of the lesbians and gay men who were harassed, imprisoned, or executed during World War II“.

asi 8 min chůze (700 m) a není krom muzea v okolí příliš turisticky přitažlivá.

Obr. 1: Mapa rozmištění památníků na území USA a Evropy

Zdroj: vlastní zpracování

Památník je na první pohled velmi „neviditelný“ a nezřetelný. Tento dojem mezi návštěvníky na místě převládá i podle studie provedené Hernándezem (2010). Hernández na místě na základě rozhovorů s několika osobami a páry zjistil, že většina z nich měla problém místo vůbec najít. Po příchodu dotazovaní obvykle hledali informační tabuli nebo jiný zdroj informací, který by jim v této situaci pomohl. Jediné, co se ale na místě nachází, je malý nápis „Homomonument“, pověšený na zábradlí, a jakýsi obchod se suvenýry.

Samotný památník je v podstatě seskupením tří trojúhelníků (10 × 10 m) umístěných napříč ulicí, jež svými důmyslnými rozestupy tvoří jeden velký (rovnostanný) trojúhelník z růžového granitu. Jak uvidíme dále, růžové zbarvení jinak poměrně běžného materiálu je zde viditelně symbolické (Wielinga 2012). Právě tyto tři rohy (cípy) jsou základem celé symboliky monumetu. První z nich značí minulost (Reed 1996) a v podobě čtveřice schodů klesá z ulice Keizersgracht k hladině Amsterdamského kanálu. Druhý cíp směřující do ulice Westermarkt představuje přítomnost a je položen ve výškové úrovni ulice, je tedy rozpoznatelný, pouze pokud si kolemjdoucí povšimnou změny materiálu z běžného dláždění na vyleštěný růžový granit. Třetí cíp památníku vystupuje 60 cm nad povrch ulice, čímž znázorňuje budoucnost. Dle Reeda je právě díky této skromnosti ve vertikálních dimenzích celý památník na „prahu viditelnosti, čímž vytváří prostor, který není na první pohled rozpoznatelný, avšak při prozření

ohromuje svou velikostí“⁴ (Reed 1996, s. 65) poté, co si jej návštěvník uvědomí. Krom onoho nápisu na zábradlí se památník ale nijak viditelně nepojí s jinakostí, ke které se hlásí svým věnováním. Těžko spatřitelné růžové trojúhelníky, jejichž viditelnost je navíc velmi závislá na počasí a čistotě ulice, nejsou dostatečně výmluvné a konkrétní, aby z místa památníku vytvářely prostor, jež by nějakým způsobem nabourával tu vše obklopující heterosexuální normu veřejného prostoru - heteronormativitu (Pitoňák 2011, 2013).

Obr. 2: Památník v Amsterdamu

Zdroj: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Homomonument-overview2.jpg>

Dalším významným „homomonumentem“ je berlínský monument, který se svým tvarem jako jeden z mála od ostatních liší, nijak totiž symboliku růžového trojúhelníku nepřipomíná. Nalezneme ho na okraji parku Tiergarten, kam byl možná umístěn pro svou funkci jako „cruising spot“⁵ (Bedford et al. 2013), či pro svou blízkost ke známému židovskému památníku⁶, s kterým je tematicky velmi úzce propojen a i na první pohled vypadá architektonicky velice podobně (Gay 2003).

⁴ Volný překlad z angličtiny: „... makes the whole sculpture hover on the border of invisibility, creating a zone not immediately recognizable but then suddenly overwhelming in its scale“.

⁵ Cruising spot je anglický název pro Holandu, tedy místo, kde se homosexuální muži a ženy setkávají za účelem seznámení.

⁶ Vlastní památník Židů je složen z 2 700 betonových kvádrů, vysokých jeden až čtyři metry, rozestoupených devadesát centimetrů od sebe, na ploše více než 20 tisíc čtverečních metrů (Gay 2003).

Nalezneme ho na okraji parku Tiergarten, kam byl možná umístěn pro svou funkci jako „cruising spot“⁷ (Bedford et al. 2013), či pro svou blízkost ke známému židovskému památníku⁸, s kterým je tematicky velmi úzce propojen a i na první pohled vypadá architektonicky velice podobně (Gay 2003).

Obr. 3: Památník v Berlíně

Zdroj: <http://www.memorialmuseums.org/>

„Zatoulaný“ berlínský památník homosexuálů byl navržený duem Michaellem Elmgreenem a Ingaem Dragsetem, kteří jeho realizaci vyhráli ve veřejné soutěži. Jeho oficiální jméno je „Berlínský památník homosexuálům pronásledovaným nacisty“⁹. Vypadá skutečně jako pouhý betonový hranol trčící lehce našikmo z okolního písku. Teprve po přiblížení na několik metrů lze spatřit malé okénko, které dává tušit určité tajemství. Je ale třeba přijít až ke sklu, aby bylo tajemství památníku schované za těžkým a tlustým sklem odhaleno (Zinn 2010). Po nahlédnutí dovnitř návštěvníci uvidí na malé obrazovce neustále se přehrávající smyčku videa, kde se dva muži drží za ruce a občas se políbí. Nahrávka nepůsobí nijak sexuálním či obtěžujícím dojmem, zvláště pokud si uvědomíme, že je líbání heterosexuálů na veřejnosti velmi běžné a jakákoliv vnímaná „nenormálnost“ je jen projevem jinak „heteronormativní“ společnosti (Pitoňák 2011). Monument tak neobtěžuje, ale prostě tak akorát nabourává své okolí určitým napětím, při sofistikovaně promyšlené práci se vzdáleností v rámci jeho okolí.

⁷ Cruising spot je anglický název pro Holandu, tedy místo, kde se homosexuální muži a ženy setkávají za účelem seznámení.

⁸ Vlastní památník Židů je složen z 2 700 betonových kvádrů, vysokých jeden až čtyři metry, rozestoupených devadesát centimetrů od sebe, na ploše více než 20 tisíc čtverečních metrů (Gay 2003).

⁹ Překlad z německého „Homosexuellen-Denkmal“, oficiální stránky památníku.

Feministický časopis EMMA se ovšem ohradil proti výhradnímu zobrazení gayů na videosekvenci a upozornil na to, že lesby v historii také trpěly útlakem nacistů, i když v jiné míře. Časopis EMMA tak dosáhl změny videa a v okénku památníku každé dva roky spatříme i lesbickou dvojici (Ulrich 2007; The New York Times 2008).

Vcelku zajímavé byly reakce na památník u kolemjdoucích, jež jsem zpozoroval při vlastní návštěvě památníku. Kromě vcelku očekávaných stejnopohlavních párů se totiž k okénku nahýbali i lidé ve středním věku, rodiče s dětmi v kočárcích, které následně také vyzvedávali do výše, aby jim ukázali, co se v okénku odehrává.

První památník na území amerického kontinentu je umístěn ve městě San Francisco a nazývá se „Park růžových trojúhelníků“¹⁰. Je složen z 15 trojúhelníkových sloupků z šedého granitu, kdy každý z nich je shora zakončen vsazeným trojúhelníkem z růžového granitu.

Obr. 4: Památník Pink Triangle Park v San Francisco, USA

Zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pink_Triangle_6.jpg

Autoři Susan Martin a Robert Bruce zvolili tento počet na základě odhadovaného počtu zemřelých homosexuálů za nacistického režimu, který byl stanoven na 15 000 osob. Takto tedy každý sloupek slouží na památku tisíci umučených homosexuálů (Ford 2003). Ani v tomto případě se nedá mluvit o nějakém sebe prezentování památníku, jež by vyzařovalo do jeho okolí a dávalo tak najevo, ve srozumitelné řeči sochařského tvarosloví, čemu je monument zasvěcen, aniž by bylo třeba číst štítky a informační tabule. Růžové trojúhelníky jsou srozumitelné pouze historicky vzdělaným osobám a bez takového vzdělání vám i tento památník odkryje svou pravou podstatu až po tom, co o něj projevíte zájem přečtením informační tabule.

¹⁰ Z anglického „Pink Triangle Park“.

Další památník na území USA leží v parku „Osvobození gayů“¹¹ ve městě New York. Byl vytvořen umělcem Georgem Segalem v roce 1992. Konkrétně je v ulici Christopher Street, v těsné blízkosti místa, kde se udály tzv. „Stonewallské demonstrace“¹² (NYC Department of Parks & Recreation 2012). Za tímto pojmenováním se skrývají události z léta roku 1966, které se odehrály v okolí klubu „Stonewall Inn“. Proběhly zde demonstrace za zlegalizování gay barů v New Yorku, jež se nyní označují za první známky boje za práva gayů v USA. Tyto demonstrace byly vyvolány nájezdem policistů na uvedený klub za použití nepřiměřeného násilí a neúměrného zatýkání v noci 28. 6. 1966. (NYC Department of Parks & Recreation 2012).

Obr. 5: Památník ve městě New York, USA

Zdroj: <http://www.nycgovparks.org/parks/christopherpark/monuments/575>

Samotný památník z bíle natřené bronzy je vlastně sousoším dvou stejnopohlavních párů, které si, na první pohled viditelně, navzájem vyjadřují lehkou náklonnost. Je to tedy další ukázka z malého množství památníků, které na sebe nevzaly symboliku růžové barvy, ani trojúhelníků. Toto sousoší je ale prvním z našeho výčtu, které na sebe upozorňuje stejně, jako jezdecké sochy upozorňují na sochu vojevůdce či

¹¹ Z anglického „Gay Liberation“, slovo gay zde značí jak gaye, tak lesby.

¹² Z anglického „Stonewall riots“.

státníka, jako sochy vlajek upozorňují na památku nějakého pro daný stát důležitého momentu. Je totiž svou podobou velmi výmluvné a dává i kolemjdoucím s jen nepatrným zájmem o toto sousolí tušit, o čem asi motiv vypovídá. Zároveň bych zde rád pochválil autorovo citění v jemnosti tohoto náznaku, kdy se na cestě za výmluvností a konkrétní zprávou, kterou má pomník vysílat, nesáhlo po nevkusných či vulgárních formách. Tak by totiž monument mohl spolu s poučnou zprávou (ono věnování památníku) vysílat i negativní, stereotypy posilující impulsy do svého okolí.

Španělsko, jakožto země považovaná za velmi svobodnou vůči sexuálním minoritám, má na svém území památníky věnované homosexuálům rovnou dva. První z nich se nachází v Barceloně, na okraji Citadela parku¹³, který leží na půli cesty mezi centrem města a městskou pláží. V tomto parku se ovšem nachází i budova parlamentu a městská zoo a jde tedy o turisticky velmi atraktivní místo. V Barceloně byl takový památník dlouho organizacemi a homosexuály požadován, ale až roku 2011 byl odhalen.

Obr. 6: Památník v Barceloně, Španělsko

Zdroj: <http://www.pridesource.com/article.html?article=46241>

Jedná se o na zemi položený, více než 4 m vysoký trojúhelník z růžového mramoru, jenž na sobě nese věnování všem gayům, lesbám a transsexuálům, kteří za druhé světové války trpěli (Baena et al. 2011). Tento památník se tak hlásí i k další menšině, persekované na základě své genderové non-konformity, transsexuály.

Druhý španělský památník byl postaven v roce 2006 na pláži u města Sitges (je tedy historicky prvním španělským památníkem tohoto zaměření). Jedná se o plechový trojúhelník postavený na špičku, původně natřený na výrazně růžovou barvu. Z historického kontextu je důležité zmínit, že se po roce 1980 město Sitges začalo stávat více a více populárním turistickým letoviskem pro gaye a lesby. V květnu 1996 ovšem silně pravicové vedení města požadovalo záznamy a jména gayů a leseb

¹³ Ze španělského „Parque de la Ciudadela“.

cestujících do Sitges, které pak dokonce město zveřejňovalo. V září 1996 po útoku neonacistů na jednoho pracovníka gay baru začala sílit vlna demonstrací, která nakonec způsobila odvolání vedení města. Město díky tomuto incidentu bylo rovněž několik let zahraničními turisty odmítáno jako gay letovisko. Otázky spojené s postojem měst ke gayům a lesbám tak mohou nabývat konkrétních ekonomických obrysů.

Obr. 7: Památník na pláži města Sidges, Španělsko

Zdroj: <http://www.gaysitges.com/sitges-pink-triangle.html>

Zmíněný památník byl věnován homosexuálům jako symbol konce tohoto nechvalného období. Jeho plaketa nese větu „Sitges proti homofobii / Už nikdy“¹⁴. Aktuálně je ale bohužel ve špatném stavu a původní zářivá barva se z něj téměř kompletně sloupala. Dřívější sytě růžovou tak dnes připomíná pouze rez (Periodisme social 2011).

Pro některé se následující památník nachází možná v neočekávaném místě, ve městě Montevideo, které leží na Uruguayském pobřeží. Odhalen byl již v únoru roku 2005 na „náměstí diverzit“ a stal se tak prvním a zatím jediným památníkem tohoto typu ležícím v Jižní Americe. Ač zde mluvíme spíše o památnících jako o samostatně stojících fyzických objektech, tento památník je výjimkou a představuje celé náměstí, sice nevelké, zato celé věnované všem diverzitám, převážně pak těm sexuálním (Carro 2005).

¹⁴ Ze španělského „Sitges contra la homofobia / Mai Més“.

Obr. 8: *Náměstí diverzit, Montevideo*

Zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plaza_y_monolito_de_la_diversidad_sexual.jpg

Jako architekt vítám zdejší oproštění se od původní (a dosti omezené) představy, že památník musí být jakýsi předmět, vylézající (či zanořující se) z prostoru svého okolí, jako například trojúhelník, vystupující z chodníku. Zde se totiž celé náměstíčko věnovalo danému poslání, a ačkoliv dříve uprostřed stávala malá soška, dneska je tím uměleckým prvkem spíše „galerie street artu“ na okolních stěnách, kde jedna malba přes druhou vykřikují svobodná a „pro-jinakostní“ hesla. Celý tento prostor Vás nadchne a prostoupí svou barevností a alternativností.

Obr. 9: *Památník v Sydney, Austrálie*

Zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pink_Triangle_Sydney.jpg

Pravděpodobně geograficky nejvzdálenějším památníkem od všech nacistických činů je památník umístěný v australském Sydney. Autor se zde opět inspiroval tvarem i barvou nám již známého růžového trojúhelníku, zde v nakloněném a lesklém provedení. Na svém povrchu má různými odstíny růžové barvy vyobrazené vězně v koncentračních táborech stojící v zástupu, všichni s trojúhelníkem na klopě. V této kombinaci růžové barvy a zřetelných postav (s viditelným utrpením ve tvářích) vidím velmi povedený způsob, jak s použitím symbolu

trojúhelníku dodat památníku danou vážnost. Zároveň tyto dvě, pro laika téměř protikladná poselství („veselá“ růžová barva a fotografie koncentračního tábora) způsobují potřebu jít blíže a zajímat se.

Mimo památníky, které jsme již zmínili, se objevují také podstatně skromnější a méně viditelné památníky věnované konkrétním osobám s veřejně známou homosexuální orientací, které byly za svého života ostrakizovány a nakonec byly zabity za okolností s jasným homofobním podtextem, jako například památník Charlieho Howarda umístěný ve městě Bangor amerického státu Maine (Gagnon 2007).

Růžový trojúhelník jako symbol homosexuality

Jak jste se již dočetli, symbol růžového trojúhelníku je důležitý pro většinu památníků zmíněných výše. Proč se tímto symbolem autoři vlastně inspirovali? V nacistických táborech se symbol růžového trojúhelníku¹⁵ používal pro označení osob držených pod tzv. § 175 trestního zákoníku, ve zkratce se jednalo o gaye¹⁶ (United States Holocaust Memorial Museum 2012). Protože je většina památníků věnována především obětem nacistických aktů, je touha po symbolickém odkazu k této době a činům poměrně logická. Po osvobození spojeneckými silami už takového označení nebylo zapotřebí, zůstalo ale jako připomínka utrpení, a postupem času se z tohoto symbolu útlaku stal symbol hrdosti a boje za práva homosexuálů. Nejprve tomu tak bylo v samotném Německu, kde vzniklo nakladatelství Růžový trojúhelník¹⁷, vydávající knihy s homosexuální tematikou, poté v USA, jako symbol soucitu s těmi, kteří označení tímto symbolem museli trpět.

Jako inspirace pro památníky se však poprvé trojúhelník objevil na pamětní desce na stěně bývalého koncentračního tábora Mauthausen (1984), poté obdobně v Dachau (1985) a Neuengamme (Koymasky et al. 2013). Deska visící na stěně tábora v Mauthausenu na sobě nese slova v němčině „*Totgeschlagen Totgeschwiegen*“, což lze volně přeložit jako „zabit umlčen“. Následoval již zmíněný památník v Amsterdamu z roku 1987 a pak památník v Berlíně.

¹⁵ Z němčiny: „Rosa Winkel“ = růžový trojúhelník. Používaný byl otočený základnou nahoru, vrcholem dolů.

¹⁶ Lesby tímto paragrafem postiženy nebyly, byly ale perzekvovány pod jinými zákony a záminkami.

¹⁷ Z němčiny „Verlag Rosa Winkel“.

Obr. 10: Pamětní deska z bývalého tábora v Mauthausenu

Zdroj: www.hosilinz.at

Podobnosti a porovnání

První a asi nejzřetelnější podobností je symbolika vzešlá z růžového trojúhelníku, symbolu nacistické oprese a sounáležitosti s těmi, kteří pod jejím vlivem trpěli. To samozřejmě vyplývá také z věnování, které památníku jeho tvůrci dali a pod kterým ho zveřejnili. Většina z monumentů totiž reaguje, či se omlouvá za činy, spáchané nacistickými jednotkami na homosexuálech. Ale na příkladu Berlína a New Yorku je vidět, že trojúhelník není jediná možná forma, kterou na sebe může monument vzít a neztratit nic ze své výmluvnosti (někdy spíše naopak).

Druhým bodem, který se opakuje skrze všechny homomonumenty, je právě jejich věnování. Až na památník v Barceloně totiž všechny památníky mluví o homosexuálech (či o gayích a lesbách) jako o adresátech jejich poselství a kompletně tak zapominají na ostatní ne-heterosexuální osoby, které zažily (zažívají) příkoří v nezmenšeném měřítku. Zde jsou příklady z již jmenovaných památníků:

„Das Berliner Denkmal für die im Nationalsozialismus verfolgten Homosexuellen“ (Zinn 2010) - z němčiny: *Berlínský památník homosexuálům pronásledovaným nacisty.*

„Gay and lesbian Memorial“ (Einfeld 2001) - z angličtiny: *Památník gayům a lesbám.*

Oproti tomu památník v Barceloně pamatuje i na transsexuální osoby:

„En memòria dels gais, lesbianes, i les persones transexuals que han patit persecució i repressió al llarg de la història“ (Baena et al. 2011) - ze španělštiny: *V upomínku na všechny gaye,*

lesbické a transsexuální osoby, jež v historii trpěly pronásledováním a útlakem.

Všechny památníky tohoto charakteru jsou umístěny vždy v městském prostoru, nejsou tedy na vesnicích či mimo urbanizované území jednotlivých měst. Nejsou ale nikdy umístěny ani přímo v turisticky nejvíce vytižených či pulzujících oblastech, kterými jsou daná města často zapsána v povědomí turistů. Berlínský památník je zřejmě ze všech těchto památníků nejbližší takovému turistickému bodu, nachází se totiž jen „přes ulici“ od slavného památníku Židů zavražděných v Evropě (Gay 2003).

Dalším, poměrně častým jevem je nevýraznost (ukrytost) místa, kde se památník odehrává, ať už je to na okraji „lesa“ (Berlín), nebo v ulicích podél nekonečných Amsterdamských kanálů, či schované v malých bočních uličkách města Montevideo.

Jako poslední společný bod, který památníky pojí, je jejich funkce a projekce diversity ve svém okolí. Obvyklá naučná funkce památníku jakožto připomínky na věci minulé, z nichž se společnost již ponaučila (omluvila se, vzpamatovala, ale nezapomněla), není u homomonumentů jediná. Stejně důležitá je i funkce památníku jako majáku s viditelnou LGBTIQ symbolikou, který ve svém okolí ruší tu všudypřítomnou heterosexuální normu prostoru, heteronormativitu (Pitoňák 2011, 2013). Je ovšem otázkou, do jaké míry jsou památníky schopny tuto funkci plnit, není-li jejich symbolika srozumitelná široké veřejnosti. Existenci sexuální jinakosti tak bohužel častěji než zmíněné umělecké památníky (snad kromě sousoší v New Yorku) zprostředkovávají obchody či podniky zaměřené na neheterosexuální klientelu, popřípadě celé „gay čtvrti“ velkých měst, jež však reprezentují zcela jiné hodnoty.

Závěr

Jak jsme procházeli jednotlivými památníky po světě, mohli jsme spatřit vcelku výrazné pojítko, jímž byl růžový trojúhelník, tedy symbol, který byl pro většinu osob, které ho musely nosit na klopě, označením smrti, ponížením, tvrdými pracovními úkoly a hroznými životními podmínkami, v podstatě byl obdobou známější žluté hvězdy. Nyní je tento symbol užíván jako odkaz na dobu, o níž jsme doufali, že je dávno za námi, avšak realita tohoto roku (a ruské zákony, které během něj byly prosazeny) nám onu iluzi boří a probouzí nás opět z pozice odpočívajících po boji do pozice štvaných. Období, o němž jsme doufali, že již přešlo, byla doba

nacistických hrůz. Ale i dnes (i mimo Rusko¹⁸) se neheterosexuálové setkávají s nepohodlím, opresí a diskriminací, která je v naší společnosti heterosexuálům cizí. Je to právě již zmíněná heteronormativita, která činí životy těchto osob dennodenně náročnějšími a leckdy končícími ublížením na vlastním zdraví až sebevraždou. Je to ta tvář, kterou od Vás okolí očekává, a Vy jste rádi za každý prostor, kde tomu tak není. Zde právě vidím jisté okno možností pro navržení českého homomonumentu.

Navrhuji k diskuzi památník, který by byl věnován všem osobám sexuálních či gender-nonkonformních menšin, jež trpěly (a do nynějška stále trpí) útlakem a diskriminací. Myslím tím tedy věnování stejnou měrou i osobám, jež stále žijí a musejí čelit nespravedlnostem, které nejsou již tak očividné jako za nacistické či socialistické nadvlády, ale o to více jsou přítomné a každodenně zraňující. Svou symbolikou by tedy měl na první pohled vyjadřovat svou příslušnost a poselství a tak vytvářet časově stálé okno v okolním heteronormativním prostoru. Zvolená symbolika a tvarosloví bude v detailech odpovídat volbě autora. Ten by měl ovšem důkladně zvážit, zdali je růžový trojúhelník ve světle tohoto článku tím pravým vzkazem pro kolemjdoucí, pro ty, kteří již netrpí s růžovým trojúhelníkem na klopě, ale potýkají se s každodenními problémy, jež společnost vytváří při nerespektování diverzit života, zdali jim tuto symboliku citlivě připomene, nebo se vydá jiným směrem.

Ačkoliv by Terezín byl výborným místem pro památník věnovaný homosexuálům trpícím za druhé světové války, já bych raději volil místo jiné. Raději bych hledal místo, jež je každodenním dějištěm životů českých homosexuálů, tedy ulice měst, parky či stanice tramvají. Konkrétně bych rozvinul diskuzi o jeho umístění do oblasti pražských Vinohrad, kde se nachází nejvíce pražských gay podniků a dá se tedy předpokládat i největší koncentrace homosexuálů samotných (Bedford et al. 2013).

Použitá literatura

BAENA, Rodríguez a Pere FRANCESCH, 2011. Barcelona unveiled the first monument to repressed gay and lesbian people. In: *CNA: Catalan news agency* [online]. 04. 04. 2011 [cit. 2013-05-11]. Dostupné z: <http://www.catalannewsagency.com/news/society-science/barcelona-unveiled-first-monument-repressed-gay-and-lesbian-people>

¹⁸ V mnoha zemích světa jsou homosexuálové stále např. trestáni smrtí.

- BEDFORD, Briand et al., 2013. *Spartacus 2012*. Berlin: Bruno Gmünder Verlag. ISBN 978-3-86787-360-4.
- CARRO, Hugo, 2005. Uruguay pionero con “plaza gay”. In: *BBC* [online]. 02. 02. 2005 [cit. 2013-05-27]. Dostupné z: http://news.bbc.co.uk/hi/spanish/latin_america/newsid_4230000/4230843.stm
- EINFELD, J. Marcus, 2001. Feature articles on civil liberties issues. In: *New South Wales for civil liberties* [online]. 27. 02. 2001 [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: <http://www.nswccl.org.au/publications/articles.php>
- FORD, Dave. Park honors gay, lesbian Holocaust victims. In: *San Francisco Chronicle* [online]. 27. 06. 2003 [cit. 2013-05-25]. Dostupné z: <http://www.sfgate.com/bayarea/article/Park-honors-gay-lesbian-Holocaust-victims-2567573.php>
- GAGNON, Down. Bangor monument to mark Charlie Howard's death. In: *Bangor daily news* [online]. Now 16, 2007 [cit. 2013-05-11]. Dostupné z: <http://news.google.com/newspapers?id=rqRJAAAAIBAJ&sjid=jA0NAAAAIBAJ&pg=5350%2C90482>
- GAY, Caroline, 2003. The politics of cultural remembrance: the holocaust monument in berlin. *International Journal of Cultural Policy*. 2003, s. 153-166.
- GOLDMAN, Jason, 2002. Homomonument. In: *GLBTQ: An Encyclopedia of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender, and Queer Culture* [online]. 23. 10. 2012 [cit. 2013-04-25]. Dostupné z: www.glbtq.com/arts/homomonument.html
- HERNÁNDEZ, Carlos Álvarez, 2010. *The Homomonument: A Public Space of Transgression*. Costa Rica. Diplomová práce. Universidad de Costa Rica.
- HUNTINGTON, Samuel P., 2001. *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 80-86182-49-5.
- REED, Christopher, 1996. Imminent Domain: Queer Space in the Built Environment. *Art Journal*. Vol. 55, iss. 4, s. 64-70.
- KOYMASKY, Matt a Andrej KOYMASKY, 2013. Memorials of the Gay Holocaust. In: *The memorial hall* [online]. 05. 02. 2013 [cit. 2013-05-02]. Dostupné z: <http://andrejkoymasky.com/mem/holocaust/ho08.html>

- NYC DEPARTMENT OF PARKS & RECREATION. Christopher Park. In: *NYC Parks* [online]. 15. 04. 2012 [cit. 2013-05-25]. Dostupné z: <http://www.nycgovparks.org/parks/christopherpark/monuments/57#>
- PERIODISME SOCIAL. Sitges: el nacimiento de un destino turístico gay. In: *Periodisme social* [online]. 10. 06. 2011 [cit. 2013-05-25]. Dostupné z: <http://periodismesocial.wordpress.com/2011/07/10/sitges-el-nacimiento-de-un-destino-turistico-gay-1980-2008/>
- PITOŇÁK, Michal, 2011. Queer geografie Česka: heteronormativita prostoru. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- PITOŇÁK, Michal, 2013. Spatiality of Heteronormativity in Czechia: Queer Places and Spaces. In: FRASER, V. *Queer Sexualities: Diversifying Queer, Queering Diversity*. Oxford, UK: Inter-Disciplinary Press, s. 93-108. ISBN 978-1-84888-218-8.
- THE NEW YORK TIMES, 2008. Germany unveils memorial to gay victims of Holocaust. In: *The New York Times* [online]. 27. 05. 2008 [cit. 2013-05-25] Dostupné z: http://www.nytimes.com/2008/05/27/world/europe/27iht-berlin.4.13254697.html?_r=0
- ULRICH, Stempel, 2007. Archiv bundesregierung.de. In: *Bundesregierung.de* [online]. 04. 06. 2007 [cit. 2013-05-25]. Dostupné z: <http://archiv.bundesregierung.de/Content/DE/Archiv16/Pressemitteilungen/BPA/2007/06/2007-06-04-bkm-denkmal.html>
- UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM, 2012. Classification system in nazi concentration camps. In: *Holocaust encyclopedia* [online]. 11. 05. 2012 [cit. 2013-04-25]. Dostupné z: <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005378>
- WIELINGA, G. J., 2012. Geschiedenis. In: *Homomonument.nl*. [online]. 10. 10. 2012 [cit. 2013-04-25]. Dostupné z: <http://www.homomonument.nl/sinds1987/geschiedenis.php>
- ZINN, Alexander, 2010. Denkmal. In: *Homosexuellen-Denkmal* [online]. 27. 01. 2010 [cit. 2013-05-02]. Dostupné z: <http://www.homo-denkmal.de/>

Český Springfield: velká firma na malém městě

Czech Springfield: large company in a small town

Robert Osman¹, Ondřej Šerý²

Abstract:

The paper deals with the relationship between a large company and a small town, specifically, the influence an important economic subject imposes on the social climate of a municipality. The study responds to excessive economic orientation of hitherto regional development research within which social and cultural issues are addressed only marginally or not addressed at all. We examine the case of EDP Ltd. (European Data Project), who has localized its manufacturing facilities in Rousínov and Komořany near Vyškov, and attempt at answering the question of what sorts of meanings this company obtained for local residents. After having analyzed the local press and relevant websites, non-participating observation and semi-structured interviews with local residents and employees of the company became the main research methods. From the very beginning a didactic goal accompanied the research as the research was implemented in a university course which focuses on the use of qualitative methods in geography.

Key words: community, company EDP, Rousínov, Komořany, meaning, social development, cultural development, qualitative research

Úvod

Príspevek reaguje na výzkumné praktiky v rámci oboru regionálně rozvojových studií v České republice. Jeho hlavní ambicí je upozornit na výhradně ekonomickou orientaci regionálně rozvojových výzkumů a současně na vyhýbání se souvisejícím otázkám sociálním či kulturním. Príspevek se na příkladu působení velké firmy na malém městě zaměřuje na studium ovlivňování sociálního klimatu obce tímto podnikem. Konkrétně byl vybrán co do počtu zaměstnanců třetí největší průmyslový podnik Jihomoravského kraje - společnost EDP, s.r.o. (European Data Project), která má své výrobní závody na katastrech obcí Komořany a

¹ Oddělení environmentální geografie, Ústav geoniky AV ČR, v.v.i.

² Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.

Rousínov. Otázky, které si autoři na počátku výzkumu kladli, směřovaly k tomu, jakými způsoby může společnost ovlivňovat sociální klima obce, jakými způsoby probíhá její komunikace s občany, jaké role firma v obci zastává či jakými způsoby je vyjednáván její význam. Z důvodu omezeného rozsahu tohoto příspěvku jsou zde prezentovány pouze výsledky analýzy významu EDP pro občany obou obcí, které ovšem odrážejí vliv firmy na sociální klima v obci. Výzkumná otázka tak byla formulována takto: „Jakých významů nabývá společnost EDP pro obyvatele Komořan a Rousínova?“ Příspěvek má klasickou strukturu odborného textu, po rešerši literatury a popisu metodického postupu jsou nejdříve prezentovány výsledky předvýzkumu a následně výsledky celého výzkumu, jež jsou stručně shrnuty v závěru.

Rešerše: firma jako regionální aktér

Tématem vlivu konkrétní firmy (či skupiny firem) na rozvoj regionu, příp. obce se po roce 1989 zabývalo několik českých geografů. Téměř bez výjimky to bylo vždy v souvislosti s působením přímých zahraničních investic. To dokládá i Pavlínek (2004), který se zabývá regionálními vlivy zahraničních investorů ve střední Evropě. Kromě řady pozitiv (pracovní místa, zvýšení produktivity a kvalifikace nebo příležitosti pro místní firmy zapojit se do dodavatelských řetězců zahraničních společností) však upozorňuje i na možná rizika, jež nejsou na první pohled tak zřetelná (vnější kontrola místní ekonomiky, deskilling, pracovní náročné výroby s nízkou přidanou hodnotou atp.).

Na nižší řádovostní úrovni se pak pražské pracoviště soustředí na společnost Škoda Auto a její dodavatele (Pavlínek, Janák 2007), brněňští geografové zase na jihlavskou firmu Bosch Diesel (Kunc 2006; Novák 2007). Ve všech případech se ale jedná o kvantitativní analýzu působení zmíněných ekonomických subjektů nezohledňující dopad na místní komunitu, popřípadě sociální klima lokality. Pavlínek s Janákem (2007) se věnují zejména síti dodavatelů přední české automobilky (tj. jejich prostorovému rozložení a klasifikaci). Kunc (2006) a Novák (2007) se sice soustředí přímo na vliv strojírenského podniku Bosch Diesel na kraj Vysočinu, ale spíše prostřednictvím vývoje investovaných financí, nárůstu počtu zaměstnanců (jejich strukturou dle věku a vzdělání), dojížděky za prací a popisem některých aktivit společnosti (podpora místního školství a zdravotnictví, investice do dopravní infrastruktury a příspěvky na kulturní akce) než prostřednictvím významových posunů v příslušném regionu.

Pohled na působení významné firmy na region přináší i Uhlíř (1998), který analyzoval vliv společnosti AVX Corporation na Lanškrounsko, kde za socialismu sídlil podnik Tesla Lanškroun. Někteří jeho bývalí zaměstnanci

založili nové malé firmy a stali se úspěšnými dodavateli společnosti AVX. Uhlíř se však více zaměřuje na sociální a symbolický kapitál regionu než na místní komunitu na Lanškrounsku.

Pochopitelně i zahraniční literatura řeší otázku vlivu firem na region, lokalitu či jejich komunity. Opět ale dominují témata zaměřená na ekonomické ovlivnění nad vlivy sociálními či kulturními. Publikované práce tak zcela abstrahují od studia významu firmy pro místní obyvatelstvo, jeho vnímání či interpretace chování určitého ekonomického subjektu v regionu (resp. přínosu tohoto subjektu pro ně samotné). Lieshout et al. (2011) upozorňují pouze na aspekt měřítka (velikosti podniku) a důsledků z toho plynoucích. Podle nich se při vytváření jakékoliv politiky rozvoje jedná o řadu soubojů a jednání mezi jednotlivými aktéry a institucemi, přičemž je klíčové uchopení moci a ustavení autority. Role soukromého sektoru v rámci územního plánování a rozvoje je tématem i pro Morrisona, Wilsona a Bella (2012), což demonstrují na případě těžařských společností a jejich zapojení do regionální správy (regional governance). Dimitratos, Liouka a Young (2009) zkoumají ekonomický přínos nově lokalizovaných poboček nadnárodních společností. Obecně lze ale konstatovat, že tematika vlivu velkých firem na sociální či kulturní klima lokality, v němž sídlí, není rozhodně dostatečně probádána, ba dokonce lze tvrdit, že je poměrně okrajová.

Přesto je možné uvést několik teorií a konceptů, resp. teoretických východisek, jejichž optikou je možné na vazby mezi firmou (ekonomickým subjektem) a místní komunitou, konkrétně na sociální a kulturní aspekty těchto vazeb, nahlížet. Mezi ně lze zařadit tzv. levicové, resp. strukturalistické přístupy. V jejich optice jsou klíčovými hráči velké (velmi často nadnárodní) společnosti, které v ekonomice ať už na lokální, či národní úrovni dominují a nezřídka (zne)užívají levné pracovní síly (např. Holland 1976).

Vztah místní komunity a firmy (firem) v daném regionu řeší i Bagnasco (1977, cit. podle Blažek a Uhlíř 2011), podle něhož nečekaný poválečný hospodářský růst v regionech tzv. „třetí Itálie“ měl základ v pospolitosti místních komunit, pocitu sounáležitosti s místní kulturou a tradičními hodnotami místních obyvatel. Obdobně je nutné brát v potaz i vliv místní politické elity a organizace politického života (Muscarà 1994 a Tarrow 1977, cit. podle Blažek a Uhlíř 2011). Tato teorie však vznikla na přelomu 70. a 80. let 20. století. Od té doby se objevily názory, že se jedná o velmi specifický příklad, který vyžaduje neopakovatelné a nepřenosné podmínky (Amin 1989), či že dochází ke stále většímu zaměstnávání

imigrantů (tedy nikoli zástupců místní komunity), případně vlivem sociokulturních změn ke ztrátě konkurenceschopnosti (Hadjimichalis 2006). V širším pojetí se touto problematikou zabývá i koncept klastrů, protože úspěch firem nezávisí jen na firmách samotných, ale i na prostředí, v němž působí.

S vlivem určité firmy na sociální či kulturní (ne-ekonomický) „rozvoj“ regionu úzce souvisí koncept „zakořenění“ (embeddedness), který pracuje se sítí osobních vztahů (vazeb) mezi lidmi, firmami a místy. Výsledná podoba „regionálního rozvoje“ je tak utvářena úrovní zakořenění ekonomických aktérů v sociálních, kulturních a politických institucích (Aoyama, Murphy a Hanson 2011). Jako jeden z mála se „místním rozvojem“ a prostorovou zakořeněností velkých firem zabýval Bellandi (2001), který označuje především kontakt mezi firmami a úřady v dané lokalitě za těžiště úspěšného a dlouhodobého působení zahraničních firem v hostitelském prostředí. Pavlínek a Smith (1998) se zaměřili na nerovnoměrnost zapojení zahraničních investorů ve střední Evropě, kterou demonstrují mimo jiné na příkladu Volkswagenu v ČR a na Slovensku, kdy český případ považují za „úspěšnější“, ovšem opět v ryze ekonomickém smyslu. Otázky sítě kontaktů, regionálního „zakořenění“ a moci rozebírají i Blažek a Uhlíř (2011), jejich pohled je však pohledem z pozice firem (tj. ne jak je sociální a kulturní prostředí obce či regionu ovlivňováno ekonomickými subjekty, ale jak toto prostředí nastavit, aby se zvýšila konkurenceschopnost firem a tím i konkurenceschopnost obce či regionu).

Přestože si autoři příspěvku uvědomují, že tento krátký exkurz do odborné literatury týkající se vztahu firmy k regionu, v němž sídlí, zdaleka není úplný, umožňuje zhlédnout skutečnost, že se geografické publikace s touto tematikou omezují výhradně na vlivy ekonomické, a to i v případě konceptu zakořenění, který se takovému užití vyloženě vzpírá. Tuto situaci lze interpretovat prostřednictvím zaužívané metodologie. Zatímco sociální a kulturní rozměry zakořenění vyžadují spíše kvalitativní přístup, ekonomické jsou historicky svázány s přístupem kvantitativním. A jelikož je regionální rozvoj tradičně vystaven v logice kvantitativního myšlení, není pro něj upřednostňování ekonomických vlivů nad ostatními překvapivé. Je tedy nutné pojetí o kvalitativním založení práce s patřičnou podrobností.

Metodika výzkumu

Design celého výzkumu sleduje od samotného počátku dva odlišné cíle: výzkumný a didaktický. Výzkumným cílem bylo studium vyjednávání vzájemného vztahu velké firmy s obcí, v níž sídlí. Z didaktického hlediska

se jednalo o realizaci zkušenostní výuky metodami nezúčastněného pozorování a semistrukturovaného rozhovoru v rámci předmětu Kvalitativní metody sociálně geografického výzkumu realizovaného v jarním semestru na Geografickém ústavu PřF MU³. Tato skutečnost logicky vstupovala do celé řady metodologických rozhodnutí od výběru konkrétní lokality (aby byla dostupná pro studenty hromadnou dopravou z Brna) přes zařazení fáze předvýzkumu (aby se vyučující osobně seznámili s povahou studovaného terénu) až po způsob výběru komunikačních partnerů (aby měl každý student právě jednoho komunikačního partnera). Z důvodu relativně dobré dostupnosti z Brna, zahraničního kapitálu a kontroverzního produktu (výherní automaty) byla vybrána společnost EDP sídlící na katastrech obcí Komořany a Rousínov.

Etapizace výzkumu byla plně podřízena didaktickému cíli a lze ji rozdělit do pěti období. V průběhu ledna 2013 (i) byla provedena analýza místního tisku. K analýze tisku a dalších textových veřejně dostupných zdrojů byly vybrány webové stránky města Rousínov⁴ (především dvouměsíčník Informační zpravodaj města Rousínova, který je na nich od lednového čísla z roku 2006 umístěn⁵) a obce Komořany⁶, webové stránky společnosti EDP⁷ a regionální tisk (Vyškovský deník⁸, regionální příloha Mladé fronty DNES⁹ a portálu iDNES.cz¹⁰). V případě posledních tří jmenovaných zdrojů byly prohledávány celé elektronické archivy, které sahají k roku 2000. Při vyhledání bylo vždy použito klíčové slovo „EDP“ jakožto jasný identifikátor zkoumaného podniku. Mimo informace z webových stránek tak bylo shromážděno 39 článků (textů), které byly podrobeny další analýze. V průběhu února 2013 (ii) byly uskutečněny tři pilotní semistrukturované rozhovory s obyvateli Rousínova (jeden komunikační partner zastává funkci zastupitele města). Při realizaci jednoho z rozhovorů byla uskutečněna i prohlídka zájmového území, tj. města Rousínov a obce Komořany, při níž byla pořízena fotodokumentace. První dvě fáze výzkumu představovaly prvotní vstup do území. V jejich rámci došlo k identifikaci základních kategorií používaných při výpovědích

³ Předmět vznikl za finanční podpory Fondu rozvoje vysokých škol Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, FRVS/2387/2011/F5/b, Kvalitativní metody sociálně geografického výzkumu. Podrobné informace o předmětu lze nalézt zde: <https://is.muni.cz/predmet/sci/jaro2013/Z4011>.

⁴ <http://www.rousinov.cz/>

⁵ <http://www.rousinov.cz/zpravodaj.php?id=25>

⁶ <http://www.komorany.eu/>

⁷ <http://www.edpsro.cz/>

⁸ <http://vyskovsky.denik.cz/>

⁹ <http://epaper.mfdnes.cz/archiv>

¹⁰ <http://brno.idnes.cz/>

o významu EDP v obci, byly navrženy základní tematické osy tohoto fenoménu a na jejich základě revidována předběžná struktura rozhovoru.

V rámci jarního semestru bylo v průběhu března a dubna 2013 (iii) proškolen celkem 26 studentů. Tato fáze zahrnovala osvojení metod nezúčastněného pozorování a semistrukturovaných rozhovorů, seznámení s výsledky předvýzkumu, rozbor potenciálních témat rozhovoru a čtvrtý pilotní rozhovor, který se uskutečnil před studenty jako praktická ukázka. Po jeho skončení měli navíc studenti prostor klást komunikačnímu partnerovi vlastní otázky. V průběhu května 2013 (iv) každý student provedl jeden semistrukturovaný rozhovor s obyvatelem Rousínova či Komořan, přepsal jej pomocí programu F4 a okódoval pomocí programu Atlas.ti. V této fázi tak bylo získáno 26 rozhovorů, přičemž 25 jich bylo s informovaným souhlasem zaznamenáno na diktafon a následně doslovně přepsáno, v jednom případě bylo pořízení záznamu odmítnuto a rozhovor byl zaznamenán prostřednictvím terénních poznámek.

V poslední fázi výzkumu v průběhu měsíce června 2013 (v) bylo autory příspěvku provedeno kódování a tematická analýza všech získaných rozhovorů pomocí programu Atlas.ti a sepsán předkládaný příspěvek¹¹. V konečném součtu tak bylo získáno 30 rozhovorů s obyvateli Rousínova a Komořan, mezi nimiž byli jak zaměstnanci společnosti EDP, tak představitelé samosprávy a veřejné správy vybraných obcí, a to i v politických funkcích. Z nich bylo 28 zaznamenáno na diktafon a doslovně přepsáno, pouze ve dvou případech bylo nadále pracováno s terénními poznámkami pořízenými při rozhovoru. Celkem tak bylo získáno 19 hodin a 42 minut záznamu, což znamená, že při 28 nahrávkách je průměrná délka jednoho záznamu 42 minut. Jako rámec celého výzkumného procesu byla zvolena zakotvená teorie (Strauss, Corbinová 1999), která díky nelineární logice hermeneutického kruhu (Hendl 2008) umožňovala postupné zpřesňování výzkumné otázky, tematické struktury či výběru komunikačních partnerů mezi jednotlivými etapami výzkumu. Základní výzkumná otázka, se kterou se vstupovalo do území, byla formulována takto: „Jak se ustavuje vzájemný vztah mezi firmou EDP a obcemi Rousínov a Komořany?“ V průběhu výzkumného procesu se však ukázalo, že je v této podobě stále ještě příliš široká a současně že je pro studenty obtížné dostat její konstruktivistické formulaci. Proto byla především na základě předvýzkumu, resp. na základě povahy nasbíraných dat před analytickou fází (v) významově zúžena do této podoby: „Jakých

¹¹ Práce studentů sloužily jak didaktickému, tak i výzkumnému cíli až do fáze pořízení transkriptů, jejich další práce (kódování transkriptů) již sledovala pouze didaktický cíl. V rámci zpětné vazby byly všechny přepisy znovu okódovány autory příspěvku a následná analýza vychází z kódování autorů.

významů nabývá společnost EDP pro obyvatele Komořan a Rousínova?“ Přestože je i tato výzkumná otázka pro účely tohoto příspěvku značně široká, její zodpovězení bylo zvoleno jako hlavní cíl článku.

Výsledky výzkumu

Předvýzkum: analýza tisku a pilotní rozhovory

Město Rousínov mělo na začátku roku 2013 zhruba 5 500 obyvatel, obec Komořany pak necelých 700 obyvatel (ČSÚ 2013). Obě sídla leží v okrese Vyškov v těsné blízkosti dálnice D1 Praha-Brno-Ostrava. Podle vlastních webových stránek byla společnost EDP založena v roce 1996 jako výrobně-montážní závod zaměřený na produkci výherních hracích přístrojů a zábavní techniky. O dva roky později přišlo EDP do Komořan, kde má nyní sídlo, a v roce 2002 se rozšířilo i do Rousínova. V prvních letech zaměstnávala firma několik set osob. Poté však zaznamenala znatelný nárůst a v roce 2012 se už jednalo o největšího zaměstnavatele v okrese Vyškov, resp. třetí největší průmyslový podnik v celém Jihomoravském kraji, který dával práci přibližně 1 200 lidem. Množství ročně vyrobených automatů bylo na vrcholu v roce 2008, kdy se jednalo o téměř 100 000 kusů.

Obr. 1: Poloha Rousínova a Komořan mezi Brnem a Vyškovem

Zdroj: <http://www.mapy.cz>

Pro region však neznamena přítomnost EDP existenci prvního velkého zaměstnavatele. Již za socialismu zde fungoval podnik UP Rousínov¹², který se zabýval výrobou nábytku. V roce 1987 v něm pracovalo zhruba 1 400 osob (CRR MU). V průběhu transformace české ekonomiky však společnost zkrachovala a zůstal po ní částečně chátrající a nedostatečně využívaný rozlehlý areál. V současnosti v něm sídlí několik menších firem a hudební klub U-Beach. Z rozhovoru s jedním z komunikačních partnerů vyplynulo, že EDP tohoto místa nevyužila k lokalizaci svého závodu z důvodu nejasných majetkových vztahů, špatnému dopravnímu napojení a rovněž kvůli nevstřícnému postoji tehdejšího rousínovského starosty. Proto také nakonec EDP vybudovalo továrnu na zelené louce.

Naopak další velký bývalý zaměstnavatel v Rousínově je přímo spojený s EDP, a to strojírenský podnik Rostroj (místními často označován jako „Karosa“ podle oficiálního názvu z přelomu 40. a 50. let 20. století). Ještě v roce 1987 v něm pracovalo kolem 550 osob (CRR MU). V 90. letech se však dostal do ekonomických potíží a na počátku 21. století zkrachoval. Areál odkoupilo EDP a neustále jej rozšiřuje. Na podzim 2012 například Vyškovský deník informoval o tom, že začala výstavba parkoviště, které by mělo mít 400 míst (Zavřel 2012).

Kromě parkoviště proběhla i výstavba dvou kruhových objezdů - jednoho před komořanským závodem a druhého před rousínovskou pobočkou. První kruhová křižovatka vznikla v Komořanech. Někteří komunikační partneři poukazovali na její nesmyslné umístění na rovném úseku silnice. Podobně vyznívající názory místních publikoval i Vyškovský deník, který současně poukázal na rozcházející se informace o tom, kdo je iniciátorem této stavby a kdo a jakou částí finančních prostředků přispěl (Hašková 2008). Zástupci EDP a obce Komořany uvádějí mezi hlavními důvody bezpečnost chodců, resp. zpomalení přijíždějících vozidel a vhodné dopravní napojení areálu firmy a příjezdové komunikace k místním rodinným domům (Vyškovský deník 2008). Rousínovský kruhový objezd umožnil firmám EDP a Ferobet připojení jejich areálů na dálnici mimo zatížené komunikace v obytné části města. Na stavbu finančně přispělo EDP. Podle starosty Rousínova přijalo město na akci dotaci od firem kolem EDP ve výši 12 mil. Kč, vybudování okružní křižovatky stálo asi 4 mil. Kč, uspořené prostředky budou použity v městském rozpočtu (Havíř 2012).

Společně s kruhovými objezdy je v tisku dále tematizováno umístění soch Svobody firmou EDP v jejich středu. Místo plamene drží sochy v ruce znak holdingu, pozvolna se otáčejí a v nočních hodinách jsou nasvíceny. EDP má vnitřní části rondelů od obcí pronajaty k reklamním účelům. Sochy

¹² Zkratka UP odkazuje na podnik Spojené uměleckoprůmyslové závody Brno.

vyvolávaly u komunikačních partnerů rozporuplné reakce. O názorech místních obyvatel se zmiňuje i Vyškovský deník. Jedněmi jsou hodnoceny jako „kýč“ a „odraz mocenské pozice firmy“, jiní je berou jako atraktivitu (Dubská 2008). Tisk taktéž neopomíná zdůraznit, že jedna ze soch byla dříve umístěna v Rakousku, odkud však byla při přestavbě tamějšího závodu převezena (Vaculová 2008).

Obr. 2: Oficiální symbol EDP (vlevo) a jeho improvizovaná karikatura při výstavbě (vpravo)

Zdroj: archiv autorů

Dalším v tisku často vzpomínaným tématem jsou příspěvky společnosti EDP do rozpočtu obou obcí, resp. přímo na některé projekty. Sponzorsky se tak dle informačního zpravodaje města firma v Rousínově podílela na výstavbě Domu chráněného bydlení (Havíř 2006), na rekonstrukci tzv. židovské čtvrti (Havíř 2010b), na výstavbě autobusového terminálu (Havíř 2010a) a největší částkou pak na dostavbě sportovní haly, která je využívána jako školní tělocvična i sportoviště pro veřejnost. V posledním případě lze ze zpravodaje zjistit i konkrétní částku, když výše příspěvku od firem kolem EDP dosáhla 18 mil. Kč. Havíř (2011) přímo píše: „[částka představovala] rozhodující podporu, díky níž bylo město schopné provést i výstavbu druhé etapy“. Obec Komořany použila finance od EDP na opravu fary, zdi kolem kostela a chodníky s osvětlením. Příspěvky od EDP však dostávají i obce v okolí, např. Drnovice, Habrovany, Olšany, Podbřežice a Tučapy (MF DNES 2010, Vaculová 2011).

Činnost firmy EDP však přímo vyvolává i negativní reakce. Podle Odboru výstavby a životního prostředí Městského úřadu Rousínov (2012) má být

vybudováním přístupové komunikace do rousínovského závodu a parkoviště před ním dotčen biokoridor kolem říčky Rakovce. V rámci této akce podala EDP žádost o částečné vykácení břehových porostů. Následně však média informovala o vzniku petice občanů proti rozsahu kácení a rada města označila projekt za neadekvátní. Objevily se i názory, že EDP vše činí z důvodu, aby bylo vidět na logo společnosti z dálnice (Zavřel 2012). Na jednání mezi městem Rousínov a EDP bylo dohodnuto, že projekt bude upraven, kácení bude provedeno jen probírkou a poté bude dosázena zeleň v pásu biokoridoru (Odbor VŽP MěÚ Rousínov 2012).

Terčem kritiky některých obyvatel a zaměstnanců EDP je i úroveň pracovních podmínek. Předmětem stížností jsou podle článku ve Vyškovském deníku rostoucí normy, stagnující plat či špatné zacházení se zaměstnanci. Vedení firmy tuto skutečnost popírá s tím, že se ožívají jedinci, kteří sami nepodávají kvalitní pracovní výkon (Dědičová 2008). Komunikační partneři také uváděli, že EDP často nabírá a propouští zaměstnance ve vlnách. To znamená, že pokud jsou zrovna zakázky, získá práci najednou i několik set lidí, ale pokud zakázky nejsou, tak o práci podobné množství osob přichází.

Zásadním tématem, které zmiňovali partneři, jsou vztahy mezi firmou EDP (potažmo jejím vedením) a zastupiteli obou obcí (resp. čelnými představiteli). Posouzení symetrie vztahů neboli podřízenosti/nadřazenosti je samozřejmě značně subjektivní a individuální. To dokládají i pilotní rozhovory, které upozornily na názorovou nejednotu. Na jedné straně pomyslné škály lze nalézt stanovisko, že má EDP výraznou moc, její zástupci se objevují na spoustě veřejných akcí, firma je ze strany města nekriticky chválena, „kupuje si vliv“ a v podstatě až rozhoduje. Na druhé straně pak stojí názor, že vzájemná spolupráce je prospěšná jak pro region, tak pro EDP. Přítomnost podniku znamená příliv finančních prostředků (a následnou realizaci velkého množství akcí), které by jinak Rousínov a Komořany nezískaly a je pouhou slušností za ně poděkovat.

Význam EDP pro Komořany a Rousínov

Zatímco v případě analýzy tisku bylo možné popsat veskrze všechny mediálně tematizované významy společnosti EDP, v případě analýzy rozhovorů to již možné není. Tematická různorodost sebraných dat a rozsah tohoto textu neumožňuje vyčerpávající popis v celé tematické šíři ani detailu významových nuancí. Přesto, že by bylo zajisté zajímavé do největšího detailu popsat jeden ze způsobů ustavování určitého rozměru významu společnosti EDP, autoři se v souladu s formulovaným cílem příspěvku a skutečností, že se jedná o první výstup z tohoto výzkumu,

rozhodli představit pouze přehled hlavních os, v jejichž rámci se význam EDP v obcích ustavuje.

Primárním principem, který se objevoval ve všech rozhovorech bez výjimky, je princip asymetrie. Tato asymetrie se objevovala v celé řadě nejrůznějších významů. Nejsilněji artikulovaným významem byla asymetrie velké firmy a malého města. Ten byl zvýznamňován především počtem obyvatel Rousínova (cca 5 500), Komořan (cca 700) a počtem pracovních míst ve společnosti EDP (cca 1 200), když se opakovaně objevovala tvrzení: „*dává lidem práci*“, „*pracuje v EDP, no jako každé*“, „*všechny cesty vedou do EDP*“, „*ono je to poměrně těžký znepráčetel si takového zaměstnavatele*“, „*živí celé rodiny, když zaměstnává 1 500 lidí, tak to znamená blaho minimálně pro 3 000 obyvatel*“. V těchto a celé řadě jim podobných výpovědích se objevuje tematizace asymetrického převisu nabídky pracovních míst a „nedostatku“ pracovní síly. Řada komunikačních partnerů odmítala možnost, že by takovou práci byla ochotná někdy dělat, zároveň však připouštěli, že to řeší situaci těch, kteří by jinde práci hledali jen obtížně. V rámci tohoto kontextu se zároveň objevovala zajímavá interpretace spojená s akceptací, respektive požadavkem na tento rozměr asymetrického vztahu. Tyto výpovědi zdůvodňovaly pozitivní hodnocení dominantního postavení společnosti EDP na lokálním trhu práce na základě zkušenosti s přítomností velkého zaměstnavatele v minulosti.

„No, tím, že skončilo UP, tak v podstatě skončil největší zaměstnavatel, který měl zase zhruba tak těch 2 000 zaměstnanců původně, ono už ke konci to bylo pod tisícovku a stejně to bylo pořád dost vysoký číslo a ti lidé tam zpravidla pracovali celý život. To znamená, nebyli zvyklí si hledat práci jinde. Takže EDP v tomhle směru mělo velkou výhodu, protože vědělo, že ty lidi tam zase přijdou. Takže v podstatě dost velká část zaměstnanců dneska jsou ti bývalí nábytkáři.“

Dalším významem, v němž byla komunikačními partnery akcentována asymetrie, byly finanční vztahy mezi firmou a obcemi. Obce, na jejichž katastru se nemovitosti firmy nachází, jsou příjemci daně z těchto nemovitostí¹³. Tento druh příjmu však nebyl vzpomínán ani jedním komunikačním partnerem. Dalším finančním příjmem obcí mohla být do konce roku 2011 část výtěžku z loterijní činnosti, kterou společnost EDP

¹³ Zákon č. 243/2000 Sb., o rozpočtovém určení výnosů některých daní územním samosprávným celkům a některým státním fondům (zákon o rozpočtovém určení daní) ve znění pozdějších předpisů.

taktéž provozuje prostřednictvím sítě kasin Admiral¹⁴. Zákon těmto provozovatelům nabízel možnost platit daně přímo státu, nebo jejich část vydávat na veřejně prospěšný účel dle vlastního uvážení¹⁵. Společnost EDP si vybírala tuto druhou možnost. Z výpovědí však bylo zřejmé, že je komunikačním partnerům tato legislativní úprava neznámá, a zároveň lze z veřejně dostupných informací obtížně rozlišit, které finance EDP investovalo do obce na základě loterijního zákona a které nad jeho rámec. Tato otázka však není pro účely příspěvku relevantní, naším primárním zájmem jsou interpretace této skutečnosti samotnými obyvateli Rousínova a Komořan. Komunikační partneři shodně o všech financích uvolněných do veřejných projektů hovoří jako o „darech“ a zaměřují se přitom především na tvrdé infrastrukturní projekty, jako je výstavba nového autobusového nádraží, sportovní haly, kruhových objezdů či oprava židovské čtvrti. Určité povědomí je i o podpoře mysliveckého spolku, ale s informovaností o podpoře stavebních projektů to nelze srovnávat. EDP je z této pozice nahlížena jako štědrý donor, který to dělá nad rámec svých povinností téměř až z altruistických důvodů. Na druhou stranu však byl v určitých kontextech připouštěn i význam „darů“ jako nástroje prosazování vlastních zájmů. Pro tyto případy se v průběhu analýzy nejvhodnějšími ukázaly kódy jako „korupce“, „nátlak“, „výhrůžky“, „pomsta“, „revanšování“ či „vstřícnost“. Ty nejčastěji kodovaly výroky artikulující závislost obce na firmě, respektive zpochybňující její mocenskou suverenitu, a to právě prostřednictvím institutu „darů“. Jako ilustraci lze uvést například tento výrok.

„Já nevím, jak na ruku. Ale jakoby jsem slyšel, že jim dal podmínku, že když si postaví na kruhovém objezdu sochu Svobody, protože von to má nějak ve firemním logu, tak když to dá, když mu to povolí, tak že doplatí jakoby tu halu. A co vím, tak dal patnáct milionů.“

Obava ze zpochybňování politické suverenity obcí prostřednictvím finančních darů firmy se ukázala jako analyticky velice nosná a v případě dalšího pokračování výzkumu se nabízí jako jedno z témat, které by si zasloužilo hlubší rozbor. Řada komunikačních partnerů na toto téma vůbec nechtěla hovořit, nemalá část konzistentně opakovala, že o tom nic

¹⁴ Pro účely tohoto příspěvku není nezbytně nutné vysvětlení poměrně komplikované konstrukce výpočtu části výtěžku odváděné na veřejně prospěšné účely z loterijní činnosti. V případě zájmu je uvedena v původním zákoně č. 202/1990 Sb., o loteriích a jiných podobných hrách (respektive v jeho znění před novelizací k 1. 1. 2012).

¹⁵ Od novelizace 1. 1. 2012 již tato možnost dále neexistuje.

neví, nikdy neslyšela a nemají k tomu co říct. Ovšem v případě několika rozhovorů se naopak toto téma stalo jeho samotným jádrem. Jako analyticky zajímavá se ukázala interpretace případů, kdy představitelé obcí dokázali odmítnout požadavek EDP a neustoupili jejich zájmu. V sebraných materiálech se objevily dva takové případy, a to nepovolení výstavby drtičky odpadu a nepovolení vykácení stromů podél říčky Rakovce (v obou případech městem Rousínov). Ani jeden z těchto případů nebyl interpretován jako důkaz suverénního postavení obce, dokonce ani jako posílení pozice obce vůči EDP. Naopak to pro komunikační partnery spíše představovalo jenom další potvrzení podřízenosti vedení obce, která se mocensky silnějšímu partnerovi dokáže vzepřít pouze při masovém odporu veřejnosti.

„Ono to není přímo tak, že by někdo řekl: ‚My zaplatíme tohleto a vy uděláte tohleto.‘ Ale spíš, potom máš jako větší vyděračskej potenciál, což se ostatně ukázalo i teď při tom kácení, kdy ten tlak byl asi na to město hodně silnej. A to, že tomu nepodlehlo, v podstatě způsobili víceméně asi jenom občaní, jo, jinak by to, jinak by to prostě dopadlo jinak.“

Ve výpovědích spojených s financováním se nezřídka objevoval předpoklad nutné podřízenosti obce, degradace její pozice pouze do role jakéhosi asistenta, vykonavače zájmů někoho druhého, jakoby vztah velké firmy s malým městem už z podstaty nikdy nemohl být symetrický, korektní a transparentní. To se výrazně pojí s třetím významem, v němž se objevuje téma asymetrického vztahu, a to je kontext veřejného vystupování představitelů města a představitelů firmy, konkrétně tedy hlavně starosty Rousínova Františka Havíře a ředitele společnosti EDP Aloise Slezáčka. Z rozhovorů vyplývá, že obyvatelé v obcích vnímají dvě samostatná mocenská centra, která jsou stavěna do vzájemného konfliktu prostřednictvím významové duality veřejného a soukromého zájmu. Zatímco starosta Rousínova je v pozici představitele veřejné moci vnímán jako „schopný“, „slušný“, „politicky zdatný“, „kompromisu schopný“, že s panem Slezáčkem to nemá jednoduché, že je těžké s ním vyjít, že by byl starosta dokonce radši, kdyby tady EDP nebylo, že ty peníze za to nestojí, ale že to tak musí brát a snažit se z toho vytěžit maximum, tak pan Slezáček je naopak spojován s mocí soukromou a ve výpovědích je líčen téměř jako mytická postava. Nejčastější asociace spojené s jeho jménem byly „nikdy jsem ho osobně neviděl“, „jedna paní povídala“, „jmenuje se Alois, ale to je tak všechno“, „hodně lidí zná spíš jeho auto, tuším, že jezdí v černém BMW s tónovanými skly“, „prý je pěkně vyžranej“. A obdobně jako nejsou veřejně dostupné informace o jeho vzhledu, existují pouze dohady o jeho soukromém životě: „ted' tam stavi

podzemní garáže a tam má veterány“, „postavil si tam své osobní muzeum“, „snad se tam má dělat i přístávací plocha pro vrtulník“. Jediná informace, která je v jeho případě veřejně sdílená, je přísnost vůči zaměstnancům. Zcela běžně se objevovaly analogické obrazy, v nichž Alois Slezáček figuruje jako krutý despota, který je schopný v podstatě všeho a na nikoho nebere ohled.

„Udělejte to pořádně, udělejte to pořádně, aby to neviděl Alois, nebo nás všechny vyháže.“ Všichni jsou z toho úplně hotoví, že dojde Alois a všeci kmitaj. Nebyla práce, tak jsme jezdili s mopem v lakovně tam a zpátky 12 hodin, všichni úplně posrani z toho. Už bych to nechtěl zažít asi.“

Toto vše se podílí na jeho obrazu jako nekompromisního kapitalisty, který si jde „tvrdě za svým“. Z kontextuálního pohledu je analyticky zajímavé, že tato asertivita, někdy též označovaná jako agresivita, choleričnost, tvrdost, neústupnost, je na jedné straně konotována čistě negativně jako výrazná nevýhoda práce pro společnost EDP, na druhé straně je však v kontextu vztahu se starostou města Rousínova používána ve významu dravosti a progresivity. Osobnost Aloise Slezáčka tak představovala jednu z klíčových vrstev významu EDP, a to hned ze dvou důvodů. Za prvé komunikační partneři velmi často zaměňovali pocit či názor na společnost EDP s pocitem či názorem na osobu Aloise Slezáčka. Za druhé pak těmito interpretacemi potvrzovali asymetrii mocenského vztahu mezi obcí a firmou ve smyslu asymetrie mezi veřejně voleným a korektně jednajícím starostou a nikomu se nezodpovídajícím a asertivním ředitelem EDP.

„No, o tom právě... to si myslím, že má docela... tady ty jeho povahový rysy... vliv i na to vnímání té společnosti veřejnosti, protože právě, co říkala máma z vlastní zkušenosti, tak pan Slezáček, když má zrovna den a vtrhne tam a špatně se vyspí, tak je schopný třeba 10 lidí z fleku vyhodit. A jako lidi nabere vždycky, že... V dnešní době, kdy spousta lidí hledá práci, takže to je právě ten problém i třeba, že to EDP je vnímáno... ehm... negativně i díky těm jeho výbuchům a náladám.“

Tyto hlavní významy asymetrického vztahu mezi obcemi a firmou (počet obyvatel versus počet pracovních míst, finanční „dary“ plynoucí jednosměrně pouze z firmy do obce, chování motivované znovuzvolením versus chování motivované prosperitou) určovaly základní kontury hodnocení společnosti EDP občany Komořan a Rousínova. Pozitivní hodnocení byla vždy spojena s pragmatickými postoji zdůrazňujícími pracovní místa a finance pro obec, často formulovaná způsoby jako kdyby

na ničem jiném nezáleželo. Negativní hodnocení se pak objevovala u těch komunikačních partnerů, kteří zdůrazňovali význam etických, estetických a sociálních tematik. Za hlavní negativum přítomnosti společnosti EDP komunikační partneři označovali proměnu sociálního klimatu v obcích a podporu určité „kultury strachu“. Nejprůléhavějšími kódy rozsáhlého množství výroků se staly kódy „buzerace“, „je mi to jedno“, „mlčení“, „pasivní odpor“, „remcání“, „strach“ nebo „tabu“. Opakovaně se v rozhovorech ukazoval strach z možné perzekuce za vyjádření otevřené kritiky společnosti.

„... nevím úplně, čím to je, ale možná je to právě tím, že, že jakoby ty lidi nechcou být spojovaní s nějakým svým názorem. Protože to zase je něco, co sem jen zaslechla, ale že jakoby si nemůžeš úplně stěžovat asi zřejmě. Protože... zase není to něco jakoby potvrzeného, ale už zřejmě pár lidí vyhodili, protože si na tu firmu stěžovali. Ale říkám, nevím, nevím prostě, jestli je to pravda a i prostě ty lidi zřejmě prostě sou rádi, že ty peníze mají, že mají tu práci a radši nic neříkají.“

Obyvatelé obou obcí se tak jeví rozdělení do dvou táborů - tábor jedněch využívá „ekonomistický diskurz“, vyzdvihuje práci a peníze nad ostatní hodnoty a jakýkoliv diskusní prostor uzavírá hned v úvodu sebevědomou reinterpetací protiargumentů jako „nevědčnosti“, „remcání“, „házení klacků pod nohy“ či „závisti“; tábor druhých naopak reprodukuje onen „diskurz strachu“, když se bojí mluvit z obavy ze ztráty zaměstnání nebo z pranýřování druhým táborem.

„Ať si lidi uvědomí to, že jednak je to firma, která dává lidem práci, a jednak je to firma, která nemálo podporuje i ostatní regiony, ostatní vesnice, že lidi sice na jednu stranu hání - i samotný obyvatelé v Komořanech, tak prostě se jim to nezdá, ale ať si uvědomí, kde dneska posílají děti do školy, kam je posílají do školky, jaký maj kulturní zařízení, jaký mají chodníky, jaký mají další věci, které díky EDP tam právě postavený jsou.“

Strach tak není vytvářen samotným ředitelem EDP, toho až na výjimky nikdy nikdo neviděl, strach je předáván narativně v příbězích o tom, jak chodí po EDP, křičí na lidi, bez mrknutí oka je propouští, jezdí ve svém autě s tónovanými skly, staví si přistávací plochu pro vrtulník atp. Současně i diskurz strachu není vytvářen samotnou firmou, ale způsobem argumentace jednoho tábora obyvatel, kterým zajisté pomáhá celospolečensky uplatňovaný ekonomistický diskurz, výběr a forma mediálních sdělení, a to i v případě regionálního tisku, či vyšší míra

srozumitelnosti jejich argumentů. Mezi komunikačními partnery nejde tedy o strach z nějakého konkrétního ohrožení panem Slezáčkem, většinou ani firmou EDP, „kultura strachu“ se projevuje v prohlubující míře nedůvěry v obecní zastupitelstva, v suverenitu politických reprezentací, v transparentnost jakýchkoliv dohod, pocitu bezmocnosti a někdy až marnosti, která ústí do strategie rezignace dokládané výroky jako „je mi to jedno“, „sousedí brblají“, „já se zajímám o to, co se mě přímo dotýká“, „vím, že když jsme seděli v hospodě u piva, tak že se to řekne“. Na závěr je uvedena citace, která byla pronesena se značnou mírou nadsázky, přesto však velice trefně pojmenovává způsob, jakým přítomnost EDP v obcích ovlivňuje tamní „sociální klima“.

„A já kdybych měl říct, jak si ho představuju, tak já EDP mám hodně spojeno třeba s... já vždycky jsem si představoval celý ten podnik jako třeba továrnu pana Burnse z populárního seriálu Simpsonovi (smích). A právě... že právě taky v tom seriálu ten podnik zaměstnává každého, celý Springfield, tak stejně tak právě tady EDP zaměstnává celý Rousínov a právě v jedné epizodě to bylo tak, že Homer Simpson šel žádat vlastně o... On napřed odešel z té továrny pana Burnse a pak tam šel žádat zase o práci a oni měli jeden vchod pro lidi, kteří tam jdou žádat prvně o práci a pak tam měli takový menší vchod pro ty, kteří se tam vrací do té firmy, aby se museli plazit po kolenou. A já právě tady vždycky takhle mám zafixované to EDP a právě možná i tady podle toho si představuju pana Slezáčka trochu jako pana Burnse.“

Závěr

Příspěvek reaguje na aktuální způsoby interpretace vlivů ekonomického subjektu na vývoj regionu. Dle autorů příspěvku jsou tyto způsoby v našem prostředí zaměřeny pouze na hodnocení ekonomických vlivů, čímž přispívají k marginalizaci vlivů jiných - myšleno například sociálních či kulturních. Dokonce by bylo možné tvrdit, že omezením pouze na tento segment vlivů se samy příspěvky podílí na reprodukci „ekonomistického diskurzu“, který bylo možné nalézt ve výpovědích komunikačních partnerů. Příspěvek tak zkoumá možnosti studia neekonomických vlivů ekonomického subjektu na vývoj regionu. Vedle didaktického cíle, který byl naplněn prostým sepsáním příspěvku a jeho distribucí studentům, si autoři v úvodu stanovili i výzkumnou otázku, která byla formulována takto: „Jakých významů nabývá společnost EDP pro obyvatele Komořan a Rousínova?“ Na tuto otázku se autoři snažili odpovědět pomocí obecnějšího rámce asymetrie, která zvýznamňovala EDP jako „mocenské centrum obcí“, „toho druhého“, „toho silnějšího“, „dárce“, „donora“,

„zaměstnavatele“, „toho, kdo si umí obce zavázat“, „kdo si je zavazuje“ „tvrdého a nekompromisního hráče“, „asertivního“, „bezohledného“ až „agresivního“, ale zároveň „úspěšného“ a „progresivního“ partnera. Autoři cítí potřebu zdůraznit, že v příspěvku v žádném případě nejde o hodnocení společnosti EDP, ale o hodnocení výpovědí obyvatel Komořan a Rousínova o EDP. Pokud jde autorům o nějaké hodnocení, pak pouze ve vztahu ke způsobům „dělání“ regionálního rozvoje, který se soustředí výhradně na počet pracovních míst, platovou úroveň či velikost investic. Pokud lidé mají práci, ale přesto dlouhodobě žijí ve stresu či dokonce strachu, vznikají otázky, jaká je kvalita jejich životů a komu slouží takový lokální či regionální rozvoj?

Velké poděkování si zaslouží všichni studenti, kteří v jarním semestru roku 2013 úspěšně ukončili předmět Z4011 Kvalitativní metody sociálně geografického výzkumu vyučovaný na Geografickém ústavu PŘF MU za angažovanost, nasazení a kvalitní práci, bez níž by tento příspěvek nebyl možný.

Jmenovitě to jsou: Mgr. Ján Babej, Daniel Bárta, Miloslav Cigoš, Tomáš Černák, Mgr. Lukáš Dolák, Jana Dolejší, Lucie Dvouletá, Veronika Hájková, Anna Haymannová, Mgr. Jakub Jaňura, Mgr. Kamila Klemešová, Bc. Daniel Klimeš, Jan Kopřiva, Ondřej Krejčí, Jozef Lopuch, Jakub Losík, Václav Lukeš, Mgr. Jiří Malý, Martin Pazdera, Jana Petráková, Alice Sandlerová, Petr Svoboda, Vendula Svobodová, Róbert Ťaptík, Mgr. Marie Zlámalová a Mgr. Pavlína Zrůstová.

Tento příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu „Globální environmentální změny v krajinné sféře Země a jejich dopady“, který je financovaný Masarykovou univerzitou (MUNI/A/0902/2012) a současně v rámci projektu OPVK „Energetika v krajině: inovace, dynamizace a internacionalizace výzkumu“ (CZ.1.07/2.3.00/20.0025).

Použitá literatura

- AMIN, A., 1989. Flexible Specialization and Small Firms in Italy: Myths and Realities. *Antipode*. Vol. 21, iss. 1, s. 13-34. ISSN 0066-4812.
- AOYAMA, Y., J. T. MURPHY a S. HANSON, 2011. *Key Concepts in Economic Geography*. London: Sage. 278 s. ISBN 978-1-84787-895-3.
- BELLANDI, M., 2001. Local Development and Embedded Large Firms. *Entrepreneurship and Regional Development*. Vol. 13, s. 189-210. ISSN 1464-5114.

- BLAŽEK, J. a D. UHLÍŘ, 2011. *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. 2. přeprac. a rozšířené vyd. Praha: Karolinum. 342 s. ISBN 978-80-2461974-3.
- DIMITRATOS, P., I. LIOUKA a S. YOUNG, 2009. Regional Location of Multinational Corporation Subsidiaries and Economic Development Contribution: Evidence from the UK. *Journal of World Business*. Vol. 44, s. 180-191. ISSN 1090-9516.
- HADJIMICHALIS, C., 2006. The End of the Third Italy As We Knew it? *Antipode*. Vol. 38, iss. 2, s. 82-106. ISSN 0066-4812.
- HENDL, J., 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2. vyd. Praha: Portál. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HOLLAND, S., 1976. *Capital versus the Regions*. London: Macmillan. 328 s. ISBN 978-0333182192.
- KUNC, J., 2006. Bosch Diesel - Not Only an Industrial Phenomenon in the Vysočina Region (Czech Republic). *Moravian Geographical Reports*. Vol. 14, iss. 1, s. 29-37. ISSN 1210-8812.
- LIESHOUT, M. van, A. DEWULF, N. AARTS a C. TERMEER, 2011. Do Scale Frames Matter? Scale Frame Mismatches in the Decision Making Process of a „Mega Farm“ in a Small Dutch Village. *Ecology and Society*. Vol. 16, iss. 1. ISSN 1708-3087.
- MORRISON, T. H., C. WILSON a M. BELL, 2012. The Role of Private Corporations in Regional Planning and Development: Opportunities and Challenges for the Governance of Housing and Land Use. *Journal of Rural Studies*. Vol. 28, s. 478-489. ISSN 0743-0167.
- NOVÁK, V., 2007. Bosch Diesel - nejvýznamnější zaměstnavatel v kraji Vysočina. In: KLÍMOVÁ, V. *X. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, s. 95-102. ISBN 978-80-210-4325-1.
- PAVLÍNEK, P., 2004. Regional Development Implications of Foreign Direct Investment in Central Europe. *European Urban and Regional Studies*. Vol. 11, iss. 1, s. 47-70. ISSN 0969-7764.
- PAVLÍNEK, P. a A. SMITH, 1998. Internationalization and Embeddedness in East-Central European Transition: The Contrasting Geographies of Inward Investment in the Czech and Slovak Republics. *Regional Studies*. Vol. 32, iss. 1, s. 619-638. ISSN 0034-3404.
- PAVLÍNEK, P. a L. JANÁK, 2007. Regional Restructuring of the Škoda Auto Supplier Network in the Czech Republic. *European Urban and Regional Studies*. Vol. 14, iss. 2, s. 133-155. ISSN 0969-7764.

STRAUSS, A. a J. CORBINOVÁ, 1999. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Vyd. 1. Boskovice: Albert. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.

UHLÍŘ, D., 1998. Internationalization, and Institutional and Regional Change: Restructuring Post-communist Networks in the Region of Lanškroun, Czech Republic. *Regional Studies*. Vol. 32, iss. 1, s. 6-10. ISSN 0034-3404.

Zákon č. 202/1990 Sb., o loteriích a jiných podobných hrách ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 243/2000 Sb., o rozpočtovém určení výnosů některých daní územním samosprávným celkům a některým státním fondům (zákon o rozpočtovém určení daní) ve znění pozdějších předpisů.

Zdroje dat

CENTRUM PRO REGIONÁLNÍ ROZVOJ MASARYKOVY UNIVERZITY. *Průmysl 1987*. [interní databáze].

ČSÚ, 2013. *Počet obyvatel v obcích k 1. 1. 2013*. Praha: Český statistický úřad. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/publ/1301-13-r_2013

DĚDIČOVÁ, A., 2008. Dělníci: Normy rostou, platy ne. *Vyškovský deník* [online]. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://vyskovsky.denik.cz/zpravy_region/delnici-normy-rostou-platy-ne20080718.html

DUBSKÁ, Š., 2008. Socha Svobody v Komořanech vzbuzuje rozpaky. *Vyškovský deník* [online]. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://vyskovsky.denik.cz/zpravy_region/svobody-v-komoranech-vzbuzuje-rozpaky20081010.html

HAŠKOVÁ, M., 2008. Celá řada podivných nejasností provází stavbu kruhového objezdu v Komořanech. *Vyškovský deník* [online]. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://vyskovsky.denik.cz/zpravy_region/cela-rada-podivnych-nejasnosti-provazi-stavbu-kruh.html

HAVÍŘ, F., 2006. Investice za 50 milionů Kč v provozu. *Informační zpravodaj města Rousínova*. Č. 3 - srpen 2006, s. 1-2.

HAVÍŘ, F., 2010a. Autobusové nádraží v provozu. *Informační zpravodaj města Rousínova*. Č. 1 - únor 2010, s. 1.

HAVÍŘ, F., 2010b. Slavnostní předání Židovské čtvrti. *Informační zpravodaj města Rousínova*. Č. 5 - říjen 2010, s. 1 a 3.

- HAVÍŘ, F., 2011. Nová sportovní hala otevřena! *Informační zpravodaj města Rousínova*. Č. 5 - říjen 2011, s. 1-2.
- HAVÍŘ, F., 2012. Rousínov v roce 2011. *Informační zpravodaj města Rousínova*. Č. 1 - únor 2012, s. 1 a 3.
- MLADÁ FRONTA DNES, 2004. *Rostroj našel kupce, je zachráněn*. Roč. 15, č. 291. ISSN 1210-1168.
- MLADÁ FRONTA DNES, 2010. *Automaty zaplatily faru*. Roč. 21, č. 265. ISSN 1210-1168.
- ODBOR VÝSTAVBY A ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ MĚSTSKÉHO ÚŘADU ROUSÍNOV, 2012. Biokoridor kolem Rakovce. *Informační zpravodaj města Rousínova*. Č. 2 - duben 2012, s. 1.
- OFICIÁLNÍ WEBOVÉ STRÁNKY SPOLEČNOSTI EDP (NOVOMATIC GROUP OF COMPANIES), 2013. [cit. 2013-05-10]. Dostupné z: <http://www.edpsro.cz>
- VACULOVÁ, H., 2008. Rakouská socha Svobody se usadila v Komořanech na Vyškovsku. *iDNES.cz* [online]. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://brno.idnes.cz/rakouska-socha-svobody-se-usadila-vkomoranec-h-na-vyskovsku-prd-/brnozpravy.aspx?c=A081013_182909_brno_dmk
- VACULOVÁ, H., 2011. Nová rozhledna vyrostla na Chocholíku. Drnovickým ale vadí. *iDNES.cz* [online]. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://brno.idnes.cz/nova-rozhledna-vyrostla-na-chocholiku-drnovickym-ale-vadi-pn8-/brno-zpravy.aspx?c=A110110_1512066_brno-zpravy_kol
- Objezd zpomalí auta v obci. *Vyškovský deník* [online], 2008. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://vyskovsky.denik.cz/zpravy_region/rondel_komorany20080109.html
- ZAVŘEL, M., 2012. EDP plánuje rozšířit parkoviště. Na čtyři sta míst. *Vyškovský deník* [online]. [cit. 2013-05-12]. Dostupné z: http://vyskovsky.denik.cz/zpravy_region/edp-planuje-rozsirit-parkoviste-na-ctyri-sta-mist-20120913.html

Participativní mapování a participativní GIS jako nástroje občanské angažovanosti

Participatory mapping and Participatory GIS as tools for community engagement

Jiří Pánek, Beata Čmielová¹

Abstract:

Participation can be understood as active engagement and refers to different mechanisms for the public to express opinions. Maps were historically a tool of technological dominance and control by those with power. Geographic Information Systems (GIS) inherited the very same burden as maps used to have. The paper outlines the methodologies of participatory mapping as well Ushahidi platform used during the cycle-parking-stands mapping activity in Olomouc, Czech Republic. Secondly, the paper will share best practices of physical mapping and will suggest possible improvements in methodology. Thirdly, it will demonstrate how mapping can be used in the process of community building and its bottom-up development.

Keywords: participatory mapping, Participatory GIS, Ushahidi, Olomouc

Úvod

Participaci lze jinými slovy chápat jako aktivní účast či aktivní podíl cílové skupiny na rozvojových intervencích, zejména pak na stanovování jejich cílů a realizace. Rozvoj dále chápeme jako pozitivní změnu společnosti, která je záměrně podnícena či způsobena zevnitř či zvenčí komunity (Dušková et al. 2011). Participace je také jedním z klíčových pojmů, pokud se jedná o participativní mapování a participativní GIS (PGIS), jejichž cílem je většinou zapojit místní komunity do tvorby a následného využívání prostorových informací v rozhodovacím procesu, který se jich přímo týká. Důležité je však nejdříve definovat, co je myšleno participací a kdo je veřejnost (angl. „public“ - Public Participation GIS) (Schlossberg a Shuford 2005). Aarhuská konvence²

¹ Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.

² Česká republika ji podepsala 25. června 1998 a ratifikovala 6. července 2004.

(1998) definuje veřejnost jako „jednu nebo více fyzických nebo právnických osob a - v souladu s vnitrostátní legislativou nebo praxí - jejich sdružení, organizace nebo skupiny“, avšak nedefinuje participaci, ani její minimální míru.

Autoři v této práci rozumí veřejností či komunitou skupinu lidí, kteří se aktivně podílejí na tvorbě, sběru či vizualizaci prostorových a atributových dat. Tento proces pak nazývají participací. Existuje mnoho modelů participace, tzv. žebříků participace (Sherry 1969; Connor 2007), které mohou určit míru participace.

Mapy byly historicky používány jako nástroje správy měst, států a národů k podpoře koloniálních projektů či vojenských operací (Pickles 2004). Lidé jsou již zvyklí používat mapy, ale až do nedávna jen v omezených případech jako jejich aktivní autoři (Perkins 2007). Přesto je zřejmé, že lidé jsou schopni mapy sami tvořit (Blaut et al. 2003).

V posledních třech desetiletích došlo k obrovskému pokroku v oblasti technologií, který měl vliv nejen na demokratizaci kartografie (Rød et al. 2001), ale i GIS (Butler 2006). S demokratizací těchto dvou hlavních prvků nastupuje nový přístup k mapování v podobě kritické a participativní kartografie (Crampton a Krygier 2005; Crampton 2011). Empowerment společnosti, který dříve reprezentovala informatizace či zavedení elektrického proudu, probíhá nyní ve formě aktivní možnosti mapy nejen tvořit, ale také je využívat pro svůj vlastní prospěch a pro nárokování svých práv, která jsou lidem dána zákonem.

Představený projekt je výsledkem semestrální práce v předmětu Participativní GIS na Katedře rozvojových studií Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Cílem předmětu je poskytnout studentům základní přehled využití mapování a nástrojů GIS v participativním výzkumu se zaměřením nejen na rozvojové země.

Cíle

Cílem tohoto výzkumu je využít metodologii participativního mapování a participativního GIS jako nástrojů občanské angažovanosti na případové studii mapování cyklistických stojanů v Olomouci. V textu jsou prezentovány poznatky z participativního mapování, z online mapovací platformy Ushahidi a terénního výzkumu (verifikace dat). Vedlejším cílem projektu bylo zpestření výuky a zapojení nových participativních metod geografického výzkumu v rámci předmětu Participativní GIS.

Příspěvek se zaměřuje na rostoucí fenomén cyklistické dopravy v Olomouci a navazuje na práci pracovní skupiny pro cyklistickou dopravu v Olomouci a dalších skupin zabývajících se cyklistikou (Jedličková 2013). Momentálně se pracovní skupina chystá zahájit práce na nové Cyklostrategii města Olomouce, která naváže na Národní strategii rozvoje cyklistické dopravy v České republice 2013-2020 (Ministerstvo dopravy 2012).

V rámci projektu bylo vybráno jen jedno téma, a to neexistence cyklostojanů ve městě s ohledem na rostoucí počet cyklistů v Olomouci, zejména těch cyklistů, kteří používají kolo jako dopravní prostředek k cestě do práce, školy, na úřady apod. Úkolem bylo zmapovat lokality, kde chybí stojany na kola nebo je jejich kapacita nedostatečná s ohledem na počet aktivních cyklistů v dané oblasti.

Metodologie a logický rámec projektu (Logical framework)

Autoři práce vycházejí z projektového logického rámce, tzv. *Logical framework*, kde jsou vytyčeny obecné a specifické cíle, stejně tak jako výsledky a jednotlivé aktivity. Logický rámec zobrazuje tabulka č. 1.

V prvním sloupci je popsán projekt jednotlivými cíli, výstupy a aktivitami. Druhý sloupec popisuje indikátory cílů a výstupů, které musí být splněny. Třetí sloupec vyznačuje zdroj verifikace, aby bylo možné zjistit, zda cíl byl naplněn. Poslední sloupec navrhuje nutné předpoklady, které je potřeba splnit, aby bylo dosaženo jednotlivé úrovně projektu.

Pokud budou splněny všechny aktivity za předpokladů, že nebudou chybět žádné prostředky a nedojde k selhání techniky, naplní se výsledky projektu. Pokud bude splněn předpoklad ochoty komunity se zapojit do projektu, bude splněn specifický cíl projektu a budou zmapovány chybějící stojany na kola. Pokud se splní předpoklad zapojení pracovní skupiny pro cyklostrategii v Olomouci a ochoty sdílet výsledky a implementovat je, naplní se obecný cíl projektu a dojde ke zlepšení cyklistické infrastruktury v Olomouci.

Tab. 1: Logický rámec projektu

Popis projektu	Indikátory	Verifikace	Předpoklady
Obecný cíl: Zlepšení cyklistické infrastruktury v Olomouci	Plánování a realizace cyklostrategie v Olomouci	Předání výsledků komunitě a pracovní skupině pro cyklostrategii	Ochota pracovní skupiny pro cyklostrategii a dalších organizací sdílet výsledky a implementovat je
Specifický cíl: Vyznačení/zmapování chybějících stojanů na kola	Vyznačení všech stojanů, které veřejnost označí za chybějící nebo potřebné.	Fotodokumentace, zveřejněná výsledná mapa	Ochota zapojení komunity
Výsledky: Online mapa Usmáhlí Analogové mapy Webová mapa s výsledky	Zveřejnění online mapy minimálně na třech online místech Vyvěšení map na dvou lokalitách a propagace Zveřejnění výsledků online	Fotografie, screenshots	Dostatek prostředků a fungující technika
Aktivty: 1 Vytvoření online mapy 1.1 Výběr metody 1.2 Výběr mapové aplikace 1.3 Příprava mapové aplikace 1.4 Testování mapové aplikace 1.5 Oprava chyb a korekce 1.6 Zveřejnění mapy (propagace) 1.7 Kontrola v průběhu a verifikace 2 Vytvoření analogové mapy 2.1 Výběr metody 2.2 Příprava analogové mapy 2.3 Výběr lokality na umístění a zveřejnění 3 Vytvoření webové mapy s výsledky 3.1 Ověření výsledku v terénu / terénní práce 3.2 Digitalizace analogových map 3.3 Tvorba internetové mapy s výsledky 3.4 Propagace výsledků			

Zdroj: vlastní zpracování

Před samotným mapováním bylo nutné vybrat vhodné participativní metody. Důležitým faktorem bylo, aby vybranou metodou bylo osloveno co nejvíce respondentů a zároveň aby byli osloveni účastníci, kterých se daná problematika týká. Z toho předpokladu vyplývá, že všechny metody, které používají přímou konfrontaci s komunitou (dotazníkové šetření, rozhovory aj.), nejsou příliš vhodné a to především proto, že se velmi těžko uchopuje komunita lidí, která není jednoznačně vymezena. Proto byly vybrány takové metody, aby se postupem času různí aktéři sami zapojili do projektu podle toho, zda se jich téma cykloopravy v Olomouci týká či nikoliv. Za vhodnou metodu byla vybrána metoda online mapování a tzv. scale-mapping, tedy vyznačování zájmových míst na již existující mapu v daném měřítku (Corbett et al. 2010).

Obr. 1: Mapy byly umístěny na místech dostupných cílovou skupinou

Zdroj: archiv autorů

Metoda scale-mappingu

Scale-mapping (Rambaldi et al. 2006) je metoda kreslení do již existujících základních map území, které slouží pouze jako podkladové informace. Místní prostorové znalosti mohou být sbírány skrze konverzace a zaznamenány na mapu či jsou zaznamenávány přímo účastníky výzkumu do mapy. Nevýhodou této metody může být složitější přístup k základním mapám v určitých oblastech, především však v rozvojových zemích. Za hlavní výhody této metody autoři považují její jednoduchost a nenáročnost na čas a materiální zabezpečení. Zároveň výzkumník získává data, která jsou již georeferencovaná, díky využití mapového podkladu.

Jako podkladové mapy byly využity základní datové sady z portálu OpenStreetMap v měřítku 1 : 6 000 na formátu A1. Dvě mapy byly umístěny v oblasti vysokoškolské menzy na ulici 17. listopadu a v 1. patře hlavní budovy Přírodovědecké fakulty v Olomouci. Obě mapy cílily primárně na studenty Univerzity Palackého v Olomouci, čemuž také odpovídalo jejich umístění.

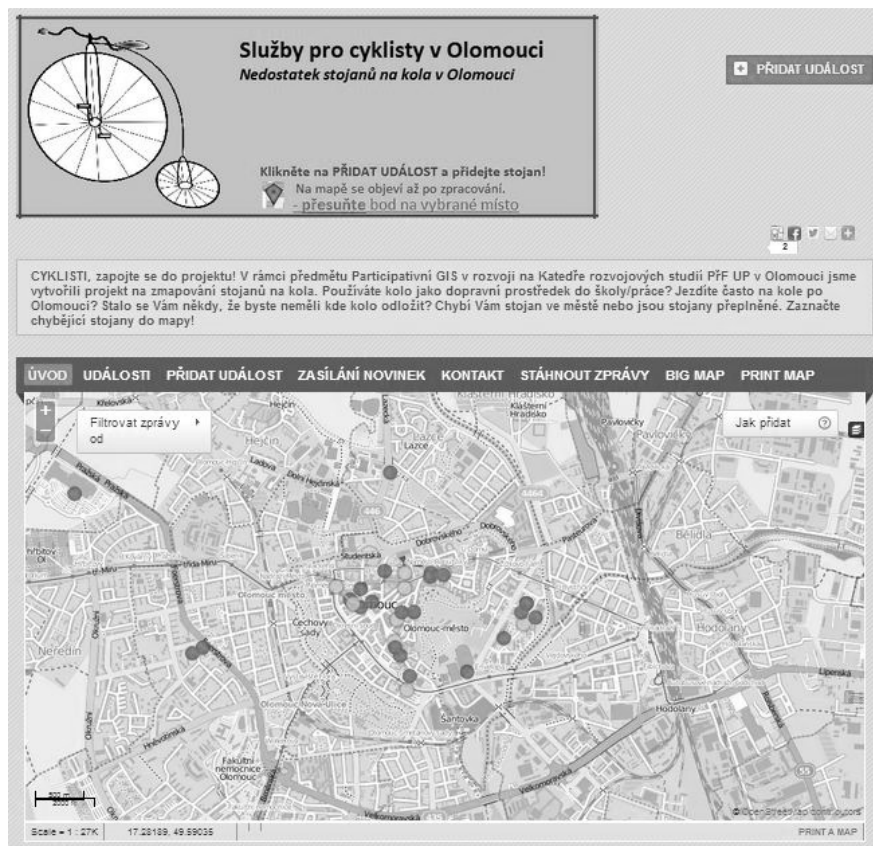
Metoda online mapování

Metoda online mapování spočívá v zanašování bodů do digitální mapy v prostředí internetu. Nejdůležitějším krokem bylo vybrání vhodné mapové aplikace. Základní podmínkou bylo, aby existovala možnost přidání bodů uživatelem, bez znalosti mapovacích technik a geografických informačních systémů. Další podmínkou byl výběr mapovacího rozhraní, aby bylo uživatelsky příjemné, srozumitelné a také pro autory/tvůrce aplikace dostatečně flexibilní s možnostmi dodatečného nastavení. Do užšího výběru patřily následující aplikace: GIS Cloud, iMap Builder-crowdmap a platforma Ushahidi.

Z komparace jednotlivých produktů byla nejlépe hodnocena a vybrána platforma Ushahidi, která je známá svými výhodami v metodě mapování, která zapojuje mnoho uživatelů do tvorby mapy, tzv. crowdsourcing. Ushahidi (svahilsky „svědectví“) vzniklo v Keni v roce 2007 jako reakce na povolební násilí, které v zemi propuklo, a původně sloužilo jako nástroj pro občanské reportování jednotlivých nepokojů (Ushahidi 2013). Krátce poté byla platforma zpřístupněna ke stažení široké veřejnosti (Okolloh 2009). Ushahidi tým založil neziskovou společnost a dále se zabývá vývojem platformy (Warren 2010). K dnešnímu dni je Ushahidi používáno na všech pěti kontinentech pro krizové mapování, ale také pro čistě komunitní projekty (Achi 2012).

Ushahidi má mnoho výhod, mezi které nesporně patří možnost vlastního nastavení rozhraní a možnost adaptace volného open-source kódu, což

může sloužit k naprogramování aplikace podle vlastních požadavků. Další výhodou je nastavení více administrátorů nebo způsob verifikace zmapovaných dat. Nesporným kladem je také přiložení formuláře, z kterého je možné zjistit informace a statistiky o komunitě, která na projektu participovala. V tomto projektu se volitelně vyplňovaly informace o pohlaví, věku a profesi. Po vytvoření a připravení aplikace byla spuštěna testovací verze, pomocí níž byly zjištěny nedostatky aplikace. Tyto chyby byly opraveny a následně došlo ke zveřejnění a propagaci mapy³.

Obr. 2: Online mapování v prostředí Ushahidi

Zdroj: archiv autorů

³ Mapy se nachází na adrese: <https://cyklistikaol.crowdmap.com/>.

Sloučení analogové a digitální mapy

Informace z analogové mapy byly digitalizovány a spojeny s informacemi z mapy digitální. V této fázi bylo nutné všechna data o chybějících stojanech v Olomouci uložit do databáze na jedno místo. V prostředí ArcMap 10.1 byla vytvořena tabulka s atributem, na které mapě byl vyznačen neexistující stojan. Data z webové mapy byla jednoduše převedena pomocí převodu ze souboru .kml do souboru .shp a do této vrstvy byly digitalizovány body z analogových map.

Dalším krokem v procesu participativního mapování je verifikace dat. Pokud mají být informace hodnotné, je nutné všechna data ověřit. Z tohoto důvodu proběhly terénní práce a fotodokumentace. Všechny body, které byly označeny na jednotlivých mapách, byly ověřeny v terénu, zda opravdu na tomto místě stojan chybí a zda se v okolí 10 metrů žádný další stojan nenachází. K většině existujících stojanů byla pořízena fotografie. Do výsledné bodové vrstvy se nedigitalizovaly body, u kterých bylo při procesu verifikace zjištěno, že se na daném místě stojan nachází. V takovém případě byl bod hodnocen jako existující stojan a k němu byla nahrána fotografie.

Mapa vzniklá sloučením výsledků z jednotlivých kroků mapování byla vizualizována v prostředí ArcGIS Online⁴. Tato mapa byla opět zveřejněna a propagována na stejných místech jako mapa sloužící k mapování komunitou. Hlavním důvodem bylo, aby výsledky byly předány zpátky komunitě a mohly se případně dále šířit a využívat. Podle Chamberse (2006) je totiž zpětné předání výsledků komunitě klíčovým prvkem při aplikaci participativních metod mapování a vizualizace prostorových dat.

Výsledky a hodnocení projektu

Na všech mapách, tedy dvou analogových a Ushahidi digitální mapě, bylo celkově za tři týdny mapování vyznačeno 69 problematických bodů, které zapojení uživatelé označili za místa, kde chybí stojany. Z toho 25 bodů bylo vyznačeno na webové mapě Ushahidi, 8 bodů na papírové mapě v budově Přírodovědecké fakulty a 36 bodů na papírové mapě ve VŠ menze.

Zajímavá je skutečnost, že na papírových mapách bylo mnohem více bodů než na mapě webové, z toho lze vyvodit závěr, že pro projekt tohoto typu byla vhodnější metoda scale-mappingu než webová mapa. Tuto skutečnost lze připsat tomu, že okolo analogových map denně procházelo mnoho lidí a někteří ji po dobu třech týdnů vidali několikrát. Nevýhodou

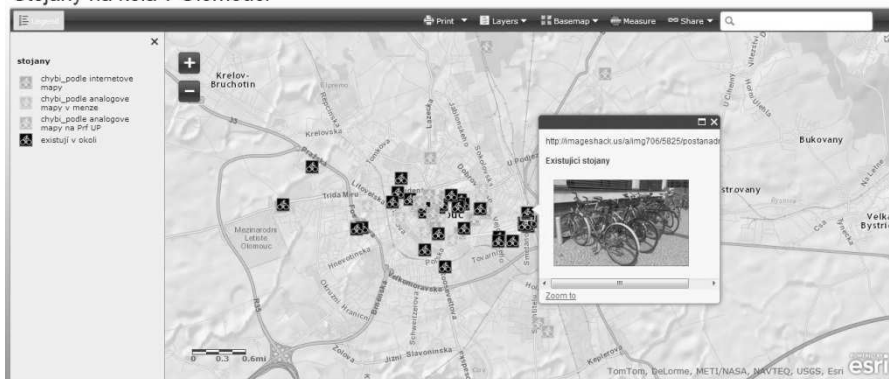
⁴ Dostupné z: <http://goo.gl/9Quer>.

analogových map je homogenita cílové skupiny, kterou tvořili převážně jen studenti a pracovníci univerzity, a nutnost výsledná data digitalizovat pro jejich další analýzy.

Webová mapa se na druhou stranu dotkla jen těch, kterým byla mapa zaslána nebo mají účet na sociálních sítích či navštívili jakoukoliv stránku, kde byl projekt zveřejněn. Většina těchto uživatelů mapovou aplikaci otevřela jednou, maximálně dvakrát a už víckrát se jim sama nenabízela. Nutno podotknout, že v den vyhodnocení stále body přibývaly. Na webové mapě přibýlo asi 10 bodů.

V okolí vyznačených míst bylo celkově nalezeno 31 stojanů, k většině byly pořízeny fotografie. Z výsledků vyplývá, že na mnoha místech, která uživatelé označili za problematická z důvodu nedostatku stojanů na kola, stojany existovaly. Bohužel stále veliký nedostatek je v centru Olomouce okolo Horního a Dolního náměstí a v ulicích vedoucích směrem od centra. Pro cyklisty využívající kolo jako dopravní prostředek se jedná o velké omezení.

Stojany na kola v Olomouci

Obr. 3: Výsledná webová mapa v prostředí ArcGIS Online

Zdroj: archiv autorů

Výsledky projektu byly zaslány Magistrátu města Olomouce a očekává se zapojení těchto výsledků do další práce na cyklostrategii města Olomouce.

Diskuze

Participativní mapování cyklostanů v Olomouci probíhalo po dobu tří týdnů a bylo získáno velké množství relevantních dat. Důležité je však brát ohled také na validitu dat, kdy v téměř polovině případů (31 z 69 bodů) byl v okolí deseti metrů nalezen stojan na kola. Přestože bylo více bodů získáno z analogové mapy, dosáhla digitální mapa více než dvou tisíc zobrazení za měsíc. Tato čísla určitě naznačují potenciál využití obou metod - scale-mappingu i online mapování - pro participativní projekty.

Tato studie může sloužit jako ukázka, jakým směrem by se využívání participativních metod průzkumu a sběru prostorových dat mohlo ubírat a které otevřené nástroje a platformy je možno využívat.

Vytváření vlastní mapy a její následné využití v prostorových analýzách, které se přímo týkají jejích tvůrců, má silný efekt empowermentu. Členové komunity mají možnost nejen myslet v prostorových souvislostech, ale také nově vnímat jejich komunitu v jiném světle a doslova umístit jejich problém na mapu. Proces tvorby dat a jejich analýzy zintenzivňují pocity příslušnosti ke komunitě, zvyšují pocit sounáležitosti a zapojení do celého procesu. Tímto způsobem lze docílit udržitelného rozvoje komunity, který bude řízen a iniciován zespolu⁵ (Vlok a Pánek 2012).

Závěr

Článek představuje využití metod participativního mapování a participativního GIS jako nástrojů občanské angažovanosti na příkladu mapování a rozmístění cyklostanů v Olomouci. V době psaní článku nebylo dosaženo aktivního využití výsledků výzkumu zástupci místní samosprávy v procesu plánování cyklostrategie města.

Chambers (2003) definuje místní samosprávu jako jednoho z důležitých stakeholderů při úspěšné implementaci a realizaci participativních rozvojových projektů. Na příkladu mapování cyklostanů je viditelné, že přestože evidentně došlo k participaci místních obyvatel v procesu sběru a vizualizace dat, nemusí mít tento fakt žádný vliv na reálnou změnu situace bez aktivní participace místní samosprávy. Autoři výzkumu předali výsledky, včetně mapy, zástupcům místní samosprávy a pokoušeli se navázat hlubší spolupráci v oblasti cyklostrategie města. Tyto kroky však v době psaní článku nebyly ze strany města opětovány.

⁵ Z anglického termínu bottom-up development nebo také community driven development.

Využití participativních technik sběru a záznamu prostorových informací má široký potenciál, nejen na úrovni místní samosprávy, a skrze technologie webu 2.0 se může jednat o další krok v občanské angažovanosti. Příkladem celorepublikového nasazení může být projekt KrizovaMapa.cz, který realizuje Česká televize.

Použitá literatura

- AARHUS CONVENTION, 1998. *The UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters* [online]. 1998. Dostupné z: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43czech.pdf>
- ACHI, Fiona Gedeon, 2012. *Behind the map: crises and crisis collectives in high-tech actions*. [B. m.]: The University of Chicago.
- BLAUT, James M., David STEA, Christopher SPENCER a Mark BLADES, 2003. Mapping as a cultural and cognitive universal. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 93, iss. 1, s. 165-185. ISSN 0004-5608.
- BUTLER, Declan, 2006. *The web-wide world Home page*. Vol. 439, February.
- CHAMBERS, Robert, 2003. *Whose reality counts? Putting the first last*. London: ITDG Publ. ISBN 185339386X.
- CHAMBERS, Robert, 2006. Participatory Mapping and Geographic Information Systems: Whose Map? Who is Empowered and Who Disempowered? Who Gains and Who Loses? *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*. Vol. 25, iss. 2, s. 1-11. ISSN 1681-4835.
- CONNOR, Desmond M., 2007. A new ladder of citizen participation. *National Civic Review*. Vol. 77, iss. 3, s. 249-257. ISSN 0027-9013.
- CORBETT, Jon, Kasondra WHITE a Giacomo RAMBALDI, 2010. Selecting a Mapping Method to Suit a Given Purpose. In: *Training Kit on Participatory Spatial Information Management and Communication*. [B. m.]: CTA, The Netherlands and IFAD, Italy, s. 1-28.
- CRAMPTON, Jeremy, 2011. *Mapping: a critical introduction to cartography and GIS*. [B. m.]: Wiley-Blackwell. ISBN 9781405121736.
- CRAMPTON, Jeremy a John KRYGIER, 2005. An introduction to critical cartography. *ACME: an International E-journal for Critical Geographies*. Vol. 4, iss. 1, s. 11-33.

- DUŠKOVÁ, Lenka, Jaromír HARMÁČEK, Petra KRYLOVÁ, Zdeněk OPRŠAL, Miroslav SYROVÁTKA a Simona ŠAFAŘÍKOVÁ, 2011. *Encyklopedie rozvojových studií*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2984-9.
- JEDLIČKOVÁ, Lenka, 2013. Olomouci na kole? Letos to půjde zase o něco snadněji. *Radniční listy*. Roč. 15, č. 3, s. 10-13.
- MINISTERSTVO DOPRAVY, 2012. *Národní strategie rozvoje cyklistické dopravy ČR pro léta 2013-2020* [online]. 2012. Dostupné z: <http://www.cyklodoprava.cz/file/strategie-politika-cr-zakladni-prehled-priorit-a-cilu-narodni-strategie-rozvoje-cyklisticke-dopravy-cr-pro-leta-2013-2020/>
- OKOLLOH, O., 2009. Ushahidi, or ‘testimony’: Web 2.0 tools for crowdsourcing crisis information. *Participatory Learning and Action*. Vol. 59, iss. 1, s. 65-70. ISSN 1357-938X.
- PERKINS, Chris, 2007. Community mapping. *The Cartographic Journal*, [online]. 2007-05-01. Vol. 44, iss. 2, s. 127-137. ISSN 00087041. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1179/000870407X213440>
- PICKLES, John, 2004. *A History of Spaces: cartographic reason, mapping and the geo-coded World*. London: Routledge. ISBN 0415144973.
- RAMBALDI, Giacomo, Daniel WEINER, Michael K. MCCALL a Peter KYEM, 2006. Participatory spatial information management and communication in developing countries. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries* [online]. [cit. 2013-01-31]. Vol. 25, iss. 1, s. 1-9. Dostupné z: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3669496&orden=299866&info=link>
- RØD, Jan Ketil, Ferjan ORMELING a Corné VAN ELZAKKER, 2001. An agenda for democratising cartographic visualisation. *Norsk Geografisk Tidsskrift*. Vol. 55, iss. 1, s. 38-41. ISSN 0029 1951.
- SCHLOSSBERG, M a E SHUFORD, 2005. Delineating “Public” and “Participation” in PPGIS. *Urisa Journal*. Vol. 16, iss. 2, s. 15-26.
- SHERRY, Arnstein, 1969. A ladder of citizen participation. *Journal of the American Planning Association*. Vol. 35, iss. 4, s. 216-224.
- USHAHIDI, 2013. *About Us, Ushahidi* [online]. [cit. 2013-02-12]. Dostupné z: <http://www.ushahidi.com/about-us>
- VLOK, Chris a Jiří PÁNEK, 2012. CAMP for change in the Bojanala Region of North West Province. In: *GISSA Ukubuzana 2012 Conference Proceedings*.

WARREN, Jeffrey Yoo, 2010. *Grassroots Mapping: tools for participatory and activist cartography*. [B. m.]: Massachusetts Institute of Technology.

Geografie sexualit, bílé místo v prostoru české geografie?

Geographies of sexualities, blank space in Czech geographical academia?

Michal Pitoňák¹

Abstract:

Studies of sexualities in geography challenge some of the profound omissions of issues connected with difference as part of the human experience. Research in this field began three decades ago in the Anglo-American geographic academy and I feel that it is time we started to consider such sensitivity to difference in Czech geography as well. The cultural turn in geography and spatial turn in sociology, anthropology, gender studies and many other social or human sciences have intensified circulation of knowledge and most importantly, with respect to this article, have facilitated the production of knowledge based on the perspective of sexual difference. This paper reacts to the current state of Czech geography and aims to raise awareness of various phenomena such as heteronormativity or queer subjectivity which are yet to be understood in Czech socio-spatial contexts.

Keywords: geographies of sexualities, queer geography, heteronormativity

Úvod

Studium sexuality jako jedné z více os lidské difference (Ferguson 2013, s. 1) a společensko-zkušennostní kategorie, vyžaduje interdisciplinární či transdisciplinární přístup, zvláště pak v době, kdy v geografii již nelze přehlížet kulturní obrat a v ostatních společenských oborech obrat prostorový. V tomto příspěvku mohu jen nastínit některé aspekty geografie, která vznikla počátkem 90. let v anglo-americkém prostředí a s prodlevou expandovala dále. Tento příspěvek je především výzvou pro českou geografii, aby udržela krok s dalšími zeměmi, ve kterých výzkumníci na tento disciplinární posun již reagovali (Kulpa a Mizielinska 2011).

¹ Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze.

V české geografii se prozatím nemůžeme dočíst mnoho o aktuálních legislativních změnách, které na úrovni celých států upravují zacházení s lidmi na základě jejich sexuální orientace. Jen málokomu mohou například uniknout informace o rostoucích nepokojích v Rusku, které zde vyvolávají nové kontroverzní zákony zakazující „propagaci homosexuality“. Není potřeba se zákonem polemizovat k tomu, abychom si uvědomili, že tyto zákony upravují to, jakým lidem budou které prostory ve kterých časech přístupné. Další příkladem mohou být nejrůznější legislativy v evropských zemích, jež nejrůznějším způsobem zákonně upravují stejnopohlavní soužití a stejnopohlavní rodičovství. Francie např. v nedávné době, za velké mediální pozornosti, zrovnoprávnila stejno- i různopohlavní manželství, čímž v podstatě upravila práva těch občanů, jež doposud považovala za podřadné. V geografii se v tomto ohledu pojí obecná problematika tzv. sexuálního občanství, nejintenzivněji se jí věnuje pak geografie britská (Bell a Binnie 2000). Geografie se k těmto aktuálním společenským fenoménům, tak jak je vidět v zahraničí, může kompetentně vyjadřovat a není třeba o těchto tématech určitě mlčet.

Studia sexualit v geografii však vyžadují širokou teoretickou a metodologickou bázi, která je základem diskuse, již spouští. Do geografii sexualit (plurál) patří mnoho přístupů a zčásti je lze jako projekt připodobnit k feministickým geografiím, kterými se koncem 80. let inspirovaly a se kterými dodnes poměrně úzce spolupracují. Namísto pozice žen či genderů jako sociálních identit je v geografiích sexualit ale kladen důraz především na sexuální identity subjektů a důležitost nepřehlížení pozic či perspektiv sexuálních menšin. Geografie sexualit neopomíjejí komplexní otázky spojené s mocenskými vztahy subjektů, především pak otázky spojené s heteronormativitou, patriarchátem, kapitalismem, rasismem, ageismem, ableismem atd. K teoretickému uchopení této problematiky geografie sexualit využívají kritickou i širší sociální či interdisciplinární teorii, významně ovšem svými poznatky k jejich rozvoji i přispívá.

Ve svém příspěvku nejdříve přiblížím esencialisticko-konstruktivistický konflikt, který studium sexuality provází, a představím příklad rámce, na základě kterého lze v geografii sexuality studovat. Dále se pozastavím nad sociální a prostorovou konstruovaností (sexuálních) identit a přiblížím pohled, v rámci kterého jsou lidské identity konceptualizovány jako proměnlivé a kontextuálně ustavované. Zde se již přiblížím perspektivě blízké queer teorii a problematizuji jeden z klasických geografických dualismů, veřejný a soukromý prostor. V závěru se krátce pozastavím nad

problematikou mocenských vztahů, které ne-heterosexuálové každodenně vyjednávají nejen ve veřejných prostorech, ale i v prostorech svých domovů. Kriticky se zaměřím na procesy naturalizace heterosexuality ve veřejném prostoru a s ní související konstrukci heteronormativity. Zajisté zde více otázek položím, nežli zodpovím.

Konstrukce sexuality a vymezení rámce geografie

Stejnopohlavní intimní chování, při kterém se jedinci stejného pohlaví vzájemně sdružují, vytvářejí (často jen neformální) svazky, sexuálně se uspokojují nebo spolu interagují způsoby, které mnohdy považujeme za homoerotické (méně vhodně za homosexuální), jsou v přírodě běžné. Jen literatura postihující tuto problematiku vzniká teprve v posledních letech, například kniha *Biological Exuberance* upozorňuje na běžnost homosexuálního chování v přírodě (Bagemihl 1999). V současnosti je známo nejméně 300 druhů obratlovců, u kterých je homosexualita prokázána (Balcombe 2006, s. 109). Jinými slovy „přirozenost“ stejnopohlavních svazků se do lidského diskurzu skrze jazyk dostává teprve v posledních letech. Do druhé poloviny 20. století ve své podstatě neexistoval diskurz, který by stejnopohlavní svazky považoval za normální či přirozené.

Problematiku proměňujících se diskurzů sexuality a jejich „vynalezení“ výstižně popisuje francouzský filozof Michel Foucault (1978, 2000). Foucaultovo dílo je pro geografie sexualit klíčové (Bell a Valentine 1995; Duncan 1996; Valentine 1996), doznání v geografii jako celku se však dočkal až po smrti v knize *Space, Knowledge and Power - Foucault and Geography* (Crampton a Elden 2007), jež se věnuje jeho dílu a mnoha prozatím nepublikovaným textům. Soja o Foucaultovi dokonce hovoří jako o postmoderním geografovi (Soja 1989, s. 16). Chápeme-li sexualitu jako Foucault, pak:

„Sexualita není přirozený rys nebo skutečnost lidského života, ale vykonstruovaná zkušenostní kategorie, která má historický, sociální a kulturní původ, spíše než původ biologický.“

(Spargo 2001, s. 17)

Foucault biologickou dimenzi sexuality nevylučoval, jen při jejím formování zdůrazňoval zásadní roli institucí a diskurzů, shodně k problematice přistupují i Berger s Luckmannem (1999). V tomto smyslu je pak „*homosexuální identita*“, jak ji známe, pouze produktem společenské klasifikace, jejímž hlavním cílem byla regulace a kontrola. „Pojmenovat znamenalo zaškatulkovat“ (Banditerová 2005, s. 103).

Banditerová užívá přirovnání R. Brannona, který přirovnává homosexualitu k leváctví.

„Původ a příčiny obojího chování zůstávají neznámé. Levák i homosexuál patří k menšině, která existuje v každé lidské společnosti, a tvrdit, že homosexualita odporuje přírodě, je stejně neodůvodněné jako to tvrdit o výhradním používání levé ruky.“

(Banditerová 2005, s. 151)

Jaký je rámec, v němž se geografie jako sociálněvědní disciplína zabývá sexualitou? Prvně se jedná o více než o studium sexuální touhy a chování jednotlivců v prostoru. Sexualitu nelze celostně pojímat v rámci jednoho z typických dualistických přístupů, esencialismu či sociálního konstruktivismu, jež jsou ontologicky a epistemologicky obtížně slučitelné (Delamater a Hyde 1998). Je třeba rozlišovat mezi sexuální orientací, chováním a identitou, pak lze částečně tento dualismus překonat.

Sexuální orientace (ne preference²) je pravděpodobně podmíněna biologicky (esenciálně), přesné mechanismy však stále nejsou známy (Jenkins 2010, s. 288) a geografie se touto potenciálně neetickou oblastí výzkumu (hledáním příčiny „homosexuality“) nezabývá. Homosexuální sexuální orientace je v Česku, podobně jako ve většině vyspělých zemí světa, legitimní variantou lidské sexuality (Weiss 2003). Sexuální chování je již nejen esenciálně podmíněno (stimul v sex. orientaci), ale i sociálně konstruováno (musí existovat možnost ho projevit). V nejrůznějších kulturních (ale i historických/časových) regionech je sexualita konstruována odlišně a má odlišnou úlohu v dané společnosti. V „moderních“ společnostech se heterosexuality a její institucionalizace (nukleární rodina) stala primární jednotkou reprodukce (pracovních sil), ne-heterosexuality pak teprve s růstem postmateriálních hodnot ve společnostech získávala legitimitu (Inglehart a Welzen 2005). Ve vzdálenějších kulturách pro sexuální chování byly vykonstruovány mnohdy zcela jiné významy, např. v kmeni Sambia na Nové Guineji má organizované homosexuální chování specifické postavení v rituálech, jež „aktivují“ dospělost (DeLamater a Hyde 1998, s. 15). Dalším příkladem je sexuální chování ve věznicích, v mladistvých kolektivech atd., které je často „homosexuální“, nemusí ale nutně odpovídat sexuální orientaci, ale pouze reagovat na časoprostorový kontext. Obráceně pak lze chápat, proč se homosexuálně orientovaní jedinci svého sexuálního chování „vzdávají“, není-li legitimizováno či jsou-li takovým chováním ohroženi na životě,

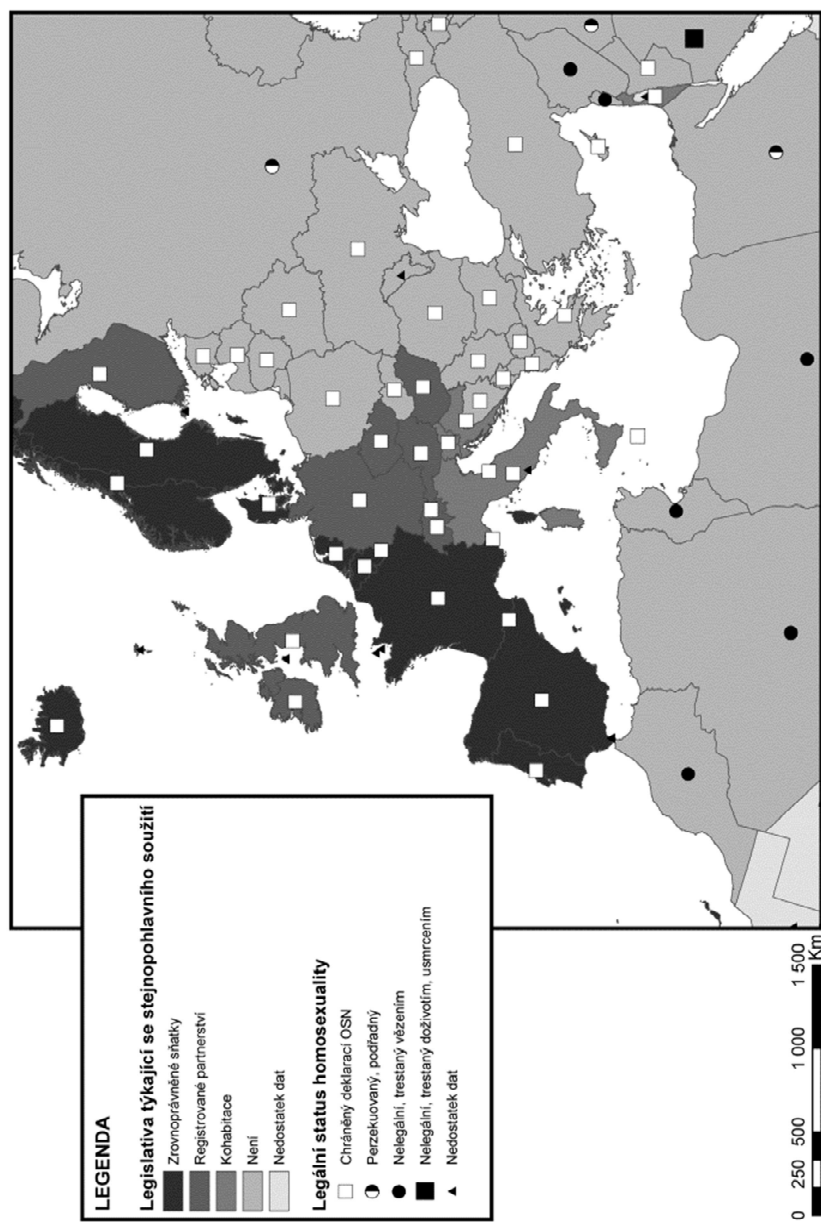
² Lidé si ji nevolí - není možné ji tedy preferovat (American Psychological Association 1991).

tato situace odpovídá například mnohým zemím v oblasti arabského světa, kde je homosexuální chování zakázané a trestané smrtí. Regionálně je tedy sexualita člověka legislativně, ale i kulturně a společensky velmi rozmanitými mechanismy upravována. Rozdíly lze zřetelně pozorovat nejen v rámci vlastního makroregionu Evropy, ale rovněž mezi celou Evropou a přilehlými regiony, tyto kontrasty zachycuje obrázek č. 1.

Sexuální chování je tedy jednoznačně prostorem a časem strukturované, a to nejen na prostorové makroúrovni celých kulturních regionů, ale rovněž v časových či historických epochách. Podobně je tomu i na mezoúrovni (urbánní a rurální oblasti) či mikroúrovni, kdy i jednotlivé části měst mohou být liberálnější než jiné, to stejné platí i o časové dimenzi, kdy denní doba např. ovlivňuje možnosti našeho sexuálního chování (den-noc). Do těchto časoprostorových konstelací se vždy promítají především kulturní a politické vlivy, jež manifestují diskurzy, ve zkratce, mocenské vztahy.

Dalším pojmem jsou rozmanité sexuální identity (gay, lesba, bisexuál, asexuál, heterák apod.), jež jsou především kvůli tzv. queer teorii a rostoucímu vlivu postpřístupů stále častěji problematizovány, především pak z toho důvodu, že jsou sociálně konstruovány. Je-li jazyk³ prostředkem, který dává našim zážitkům a pocitům významy, pak identifikace s nimi či jejich odmítnutí vede k formování určitého typu identity, která je založena na kultuře a je jí podmíněna (DeLamater a Hyde 1998). Studium měnící se vazby identity na prostor, ve kterém dochází k ustanovení identit, je jistě geografickou záležitostí. Jaký vliv má anonymita prostředí, velikost sídel, typ zástavby, přítomnost nejrozdílnějších hranic, nejrozdílnější infrastruktura, vzdělanost a mnoho dalších prostorově strukturovaných fenoménů na konstrukci sexuálních identit? Proč jsou při výzkumných šetřeních v rozdílných státech zjištěny různé podíly sexuálně menšinově identifikujících se osob, proč v určitých státech světa nevědí, co je to gay, lesba nebo homosexuál? Tyto a mnohé další otázky jsou předmětem studia geografie.

³ Pro poststrukturalistické chápání jazyka je třeba diskutovat alespoň díla J. L. Austina (lingvistická teorie mluvních aktů), L. Althussera (ustavování subjektu tzv. interpelace), J. Butler (teorie performativity, rozpracování psychoanalytických argumentů Freuda a Lacana), J. Derridy (dekonstrukce, nepevnost významů).

Obr. 1: Právní status homosexuality ve vybraných státech světa

Zdroj: ILGA-Europe 2013, Itaborahy, Zhu 2013, Amnesty International 2008

Tab. 1: Sexualita⁴ a její rámec studia v geografii

	Sexuální orientace	Sexuální chování	Sexuální identita
Esencialistická rovina	<i>Vrozená, pravděp. biologicky/geneticky podmíněná</i>	<i>Minimální, osobnostní předpoklady, nižší kontrola svého chování</i>	<i>Neprokázaná</i>
(Sociálně) konstruktivistická rovina	<i>Je prokázáno, že výchova neovlivňuje sexuální orientaci a nelze ji změnit, sexuální orientace jako zkušenostní kategorie však byla vykonstruovaná jako odlišnost - sledovaný znak.</i>	<i>Konstrukce diskurzů a norem radikalizuje či liberalizuje postoje k takovému chování i u heterosexuálů (např. doba Viktoriánská).</i>	<i>Sexuální identity jsou podmíněné společenskými diskurzy, které je ustavují, interpelují (gay, lesba, homosexuál a jiné identity jsou pouze konstrukty).</i>
Časová dimenze	<i>Projevuje se až v dospívání jedince.</i>	<i>Historicky vázaná na změny diskurzu a norem dané sexuality, projevuje se až v dospívání jedince.</i>	<i>Historicky vázaná na změny diskurzu sexuality, je možné si ji vybudovat na základě těchto diskurzů.</i>
Prostorová dimenze	<i>Neprokázaná, distribuce pravděpodobně rovnoměrná</i>	<i>Kulturně (normativně) regionálně ovlivněná, makro-, mezo- i mikroprostorově.</i>	<i>Kulturně, (normativně) regionálně ovlivněná makro-, mezo- i mikroprostorově. Mnohdy napříč různými prostory a regiony nesrozumitelná.</i>
rámec studia geografie			

Zdroj: vlastní zarámování, inspirován argumenty Delamatera a Hydea (1998), Foucaulta (1978), Banditerové (2005)

Sexuální identita je podle Butler „proměnlivý soubor významů upevněných na základě představ o sexualitě a genderu“ (Butler 1990).

⁴ Je třeba mít na paměti, že studium sexualit nelze oddělovat od studia souvisejících fenoménů (např. genderu). „Reálné“ mocenské pozice lidí jsou spoluvytvářeny jejich průniky (intersekcí), nikoliv v jejich izolaci. Butler například velmi propracovaně prokázala vzájemné ustavování sexuálních a genderových identit v rámci tzv. heterosexuální matice (1990).

Jak tyto představy vznikají, vhodně doplňuje definice Ballegaard, podle níž „sexuální identity gayů a leseb jsou sociálně konstruovány a upevňovány skrze příslušnost v určité komunitě“ (Ballegaard 2009, s. 18). Hughes pro doplnění poznamenává další zajímavý aspekt sexuální identity, a to že u homosexuálů se často tvrdí, že si nevybírají stát se homosexuálem, ale vybírají si, zdali se tak identifikují (Hughes 2006).

Vztah mezi sexuální orientací, chováním a identitou přehledně ukazuje tabulka č. 1. Ve stručnosti sexuality tedy jsou:

„sociálními konstrukty, jež nabývají nejrůznějších významů, u nichž jsou chápány různé funkce v různých časech a na různých místech, které mohou být rekonstruovány s ohledem na sociální, kulturní a politické trendy, potřeby a tlaky“.

(Forrest a Ellis 2006, s. 92)

O prostoru queer⁵perspektivou

Jakým způsobem prožíváme sexualitu v prostoru? Mají lidé různých sexuálních orientací s rozdílnými identitami stejné možnosti prožívání své sexuality v různých místech? Kde je hranice mezi sexuálním aktem a prostou komunikací v prostoru, je tato hranice pro různé sexuální identity stejná? Na tyto a mnohé další otázky je vhodné užívat queer teoretickou perspektivu (viz dále) a s ní nejčastěji spojené teoretické konstrukty, které nám umožní uchopit a odhalit tyto neviditelné, (ne)hmotné, (ne)materiální a prchavé fenomény, které se neustále „odehrávají“ v prostoru. Queer teoretický přístup není pro pochopení snadný a nemám zde dostatečný prostor pro vysvětlení většiny teoretických prací, na nichž tato postmoderní perspektiva staví. Proto se zde dopouštím značného zjednodušování a omezují se skutečně jen na nástin problematiky.

Jakékoliv geografické myšlení o sexualitách ovšem musí započít průzkumem toho, jak jsou sexuální identity konstruované a projevované napříč prostorem. Bell a Valentine (1995, s. 30) potvrdili, že projevování (performance) identit je závislé na prostoru. Queer přístup ale naznačuje, že identity a těla nejsou fixní, ale ustavičně přetvářené. Sexuality (identity, chování) jsou proměnlivé, ustavené kontextuálně a především, prostorově závislé. Queer geografové tvrdí, že prostor není „pouze kontejner, ve kterém se odehrávají věci, ale je aktivně

⁵ „Queer je způsob myšlení, způsob vědění, specifický způsob kritiky, který má za cíl vyzývat normalizace, prozkoumat předpoklady považované za samozřejmé, především (ne však výlučně) pak kategorie týkající se genderu, pohlaví a sexuality. Queer geografie je obtížně definovatelná, protože nedefinovatelnost, antinormativita, antiesencialismus jsou jejím základem“ (Browne 2009, s. 39).

produkován skrze akce, které se v něm odehrávají“ (Browne 2009, s. 42). Automatické či pevné chápání prostoru jako (primárně) heterosexuálního je třeba zpochybňovat odhalováním každodenně opakovaných heterosexuálních aktů, které je normalizují a v důsledku tak ani nejsou považovány za sexuální. Již na začátku 90. let David Bell a jeho kolegové naznačili, že prostor není „přirozeně“ heterosexuální, ale je „heterosexualizovaný“ specifickými činy a normami, a že tedy má performativní charakter. Jsou to právě nevyřčené normy (přítomné v kulturní sféře), které vykonstruovaly prostor pro osoby s většinou sexuální orientací, heterosexuály, pro něž je ovšem heterosexuality přirozená, neproblematická, neviditelná a naturalizovaná (Duncan 1996). Heterosexualitě se v prostoru meze nekladou⁶, a je-li v určitých morálních mezích, nejsou její projevy vnímány jako sexuální akty. „Samozřejmou heterosexuality“ lze tedy určitým způsobem chápat jako neviditelnou a jedním z úkolů queer geografů a teoretiků je ji zviditelnovat. Naturalizace heterosexuality v rámci heteronormativní společnosti ji zneviditelnuje (Valentine 1996). V této fázi je vhodné uvést termín heteronormativita, který je pochopitelně v geografických sexualit často skloňován. Podle *Dictionary of human geography* se jedná o „sociální regulační rámec, který produkuje binární rozdělení pohlaví, normalizuje touhu mezi ženami a muži a marginalizuje ostatní sexuality jako odlišné a deviantní“ (Gregory et al. 2009, s. 329). Podle Takácsové heteronormativita prostě „odkazuje ke kulturním a sociálním praktikám, které nutí muže a ženy věřit, že heterosexuality je jediná možná sexualita“ (Takács et al. 2008, s. 5).

Nahlížení na prostor skrze queer perspektivu, v tomto případě porozumění heteronormativitě, je náročné především pro jednotlivce s většinou sexuální orientací, a to z podstaty většinové sexuální orientace. Osoba z většinové populace se neidentifikuje jako „heterosexuál“, považuje se jen za „normální“, nepřemýšlí o svých každodenních rutinách a projevech jako o projevech sexuality - má-li potřebu, vezme partnera za ruku, políbí ho, obejmě ho, pohlédne na něj či se jde seznamovat, ale nijak se nebrání projevovat v rámci přípustných norem, neuvažuje však tyto jako projevy sexuality. Pokud však „většinově heteronormativní“ jedinci upozorují dva muže, kteří se např. drží za ruce, vzájemně se líbají nebo objímají, nejsou považováni za „normální“. Proč, když si vzájemně vyjadřují stejná gesta? Proč často od líbajících se milenců (muže a ženy) odvracíme zrak, ale na líbající se dva mužské milence či ženské milenky „cívíme“, děje se tak všude? Tito lidé prožívají prostor odlišným způsobem než většinová populace, je možné jejich

⁶ Úlohou geografů sexualit je i problematizování tohoto tvrzení.

perspektivu přehlížet? Geografové sexualit (včetně těch queer) tvrdí, že jednoznačně ne. Jsou všechny prostory stejně heteronormativní, nebo se vlastnosti tohoto fenoménu v prostoru mění? Kde se mohou neheterosexuální páry „líbat“ bez pocitu, že se na ně ostatní vyčítavě dívají, či na ně pokřikují, je to u nich doma, v některých veřejných místech, nebo někde jinde? Jak queer teorie přistupuje k možnostem lidského jednání a v rámci možností struktur, v čem je přístup podobný Giddensově strukturaci (1984), jež je v geografii vlivná, a v čem je jiný? Tyto otázky je možné zodpovědět především díky pracím teoretiků a teoretiček jako Judith Butler (1990), která mimo jiné rozvinula již vlivné myšlenky Foucaulta. Prostor je v jednoduchosti podle Butler heterosexualizován skrze nejružnější procesy a heteronormativita je podle Foucaulta chráněna skrze nejružnější praktiky.

Veřejný a soukromý prostor perspektivou geografie sexualit

Poněkud normativní či „klasickou“ binaritou v geografii je veřejný (racionální či objektivní) a soukromý (iracionální či subjektivní) prostor (Toušek et al. 2008). Aplikujeme-li na ni queer perspektivu, pak zjistíme, že tato binární dvojice neplní stejnou úlohu pro ne-heterosexuály a lze ji tedy dekonstruovat. V normativním diskurzu sexuality jde zaznamenat skrytou hierarchii ve významu, že sexualita patří do soukromí, je tedy podřízena veřejnému prostoru. Z queer perspektivy je toto problematické. Veřejný prostor je prostor, do kterého mají všichni obyvatelé přístup (Gregory et al. 2009), jak kvalitní ovšem tento přístup je, pokud je nutné se omezovat, nebo dokonce nelze být „sám sebou“? Podle Madanipoura (2003, s. 112) může být prostor pokládán za veřejný, pokud je kontrolován veřejnou mocí/autoritou, týká se lidí jako celku, je otevřený, nebo ho mají všichni k dispozici a je používán či sdílen všemi členy komunity. Geografie sexualit tento dualismus několikrát podrobily kritice z perspektivy ne-heterosexuálů (Bell a Valentine 1995). V předešlé části jsem se pokusil nastínit, jaká omezení v používání veřejného prostoru mají ne-heterosexuálové, tato omezení jsou vymáhána nejružnějšími praktikami, ve kterých dohled kolemjdoucích je pouze nejmírnější formou (McDowel 1995, s. 70).

V tomto kontextu je tedy potřeba také vidět veřejná shromáždění neheterosexuálních osob, například tzv. „průvody hrdosti“ (prideparades) ve městech. Často jsou totiž doprovázené radikálními násilnostmi, mimořádně silně např. v Budapešti 2007 (Takács et al. 2008, s. 60). Nejčastějším argumentem heterosexuálů ohledně tolerance vůči menšinově orientovaným je, že ji tolerují, ale „ať si necháme všechno na doma“ (Duncan 1996). Toto je založeno např. na mylném předpokladu, že sexualita patří do soukromí, heterosexualita je však součástí

každodenních činností a je prakticky všudypřítomná a příčinou prohlášení „ať si necháme všechno do soukromí“ je tedy neschopnost (či nevěle) většinově sexuálně orientovaných osob uvědomit si svou odlišnost (Bell a Valentine 1995). Jinými slovy, neschopnost vnímat své vlastní (hetero)sexuální akty jako činy sexuální. Heterosexuálové se chovají „normálně“, neuvědomují si, že se právě líbají, drží se za ruce, sahají si na pozadí apod. Pro neheterosexuální osoby je ale veřejný prostor citelně heteronormativní, vnímají sexuální akty heterosexuálů a jsou k nim stejně citliví jako k těm svým, jež jsou v heteronormativní společnosti považovány za „ne-normální“, vnímají tedy prostor jako značně sexualizovaný a nestejnoprávný. Valentine (1996) popisuje, že prostor, jenž je heterosexuály považovaný za veřejný, veřejný není a je spíše poloveřejný (z mnoha míst jsou lidé vyloučeni na základě věku, rasy, sexuality, sociální třídy apod.). Valentine uvádí medializovaný příklad lesbického páru, který byl v roce 1991 vyhoštěn při nakupování ze supermarketu v Nottinghamu potom, co se vzájemně ženy políbily. Triviální příklad dokládající, že veřejný prostor není otevřen všem lidem stejnou měrou a ne každý člověk v něm má stejné možnosti (Valentine 1996, s. 153).

Soukromý prostor

Podívejme se nyní na typický příklad soukromého prostoru - domov. Podle Madanipoura je domov místem psychického uspokojení jednotlivců (Madanipour 2003). Mnohé výzkumy ovšem potvrzují, že toto opět neplatí pro ne-heterosexuály, přinejmenším po určitou část jejich života (mládí). Domov tak byl vždy uznáván jako klíčový uzel společnosti, jako místo, kde se formují identity a lidem zakořeňují vzpomínky, je centrem intimity (Madanipour 2003, s. 71). Ani tuto funkci však mnohdy domov ne-heterosexuálům neplní (Matejsková 2007, s. 138). Podle Saunderse je domov místem, kde jedinec může uplatňovat nezávislost stranou vtíravých pohledů zaměstnavatele a státu, jehož integrita má pro mnohé jedince nejvyšší životní prioritu (Saunders 1990). Lynda Johnston a Gill Valentine píší o domově jako o místě s heterosexistickým a často homofobním podtextem (Johnston a Valentine 1995, s. 102). Jakým způsobem například vypadá domov dospívajícího ne-heterosexuálního člověka? Jaký je, vyrůstá-li jedinec v heteronormativní, či dokonce homofobní rodině (Bell a Valentine 1995, s. 92)? Plní výše zmíněné funkce domova v době, kdy je člověk nejvíce zranitelný, tedy v době dospívání, růstu, studií?

Závěr

V rámci omezeného prostoru v tomto příspěvku jsem zde měl pouze krátkou příležitost nastínit problematiku studia sexualit v geografii. Ve skutečnosti se jedná o komplexní obor s více než 30letou historií, a i kdybychom mu věnovali celý sborník, zůstalo by zde mnoho nezodpovězených otázek.

V krátkosti jsem se zde nejprve věnoval diskusi esencialistické a sociálně konstruktivistické perspektivy lidských sexualit. Protože bylo tuto zdánlivou binaritu potřeba překročit, navrhl jsem rámec studia sexualit v geografii. Nutným zúžením pozornosti jsem se pak zaměřil na sociálně konstruovanou dimenzi sexuálního chování a sexuálních identit. Aktuálnost, aplikovatelnost a „geografičnost“ tohoto studia jsem naznačil pro mikro-, mezo- i makroregionální úroveň. Nahlížíme-li na sexuality perspektivou kulturního obratu v geografii a prostorovým obratem v rámci dalších společenskovědních oborů, pak zde tato tematika nabízí prostor pro zintenzivnění interdisciplinární spolupráce. V poslední části jsem představil queer teorii, která je příkladem myšlení, které se rozvíjí především na transdisciplinární úrovni, a nelze ji přiřadit k žádnému z oborů. V závěru jsem se pokusil právě z tohoto teoretického pohledu dekonstruovat binaritu veřejného a soukromého prostoru, jako příklad nutné problematičnosti přístupů, které přehlíží lidskou diferencí. Věřím, že v české geografii můžeme mimo mnohých dalších, najít i odpovědi na otázky spojené se sociálně, prostorově i časově rozmanitě strukturovanými sexualitami.

Existuje prostor, který není (hetero)normativní, pokud ano, kde se nachází, lze ho cíleně vytvořit? Prostor, který je ze své podstaty antinormativní, nemá výlučné normy a je tedy inklusivní pro všechny lidi nejrůznějších sexualit, etnik, ras, genderů aj., tzv. os difference (Ferguson 2013, s. 1) můžeme nazvat queer prostorem. Termín queer prostor je používán geografy, kteří teoretizují narušení heteronormativity prostoru (Rushbrook 2002, s. 201).

Sexuální orientace se na tělech jednotlivců nepodepisuje a příslušnost k odlišné sexuální orientaci tak lze na rozdíl od příslušnosti k etnicitě skrývat. Neheterosexuální lidé proto často v heteronormativní společnosti žijí skrytě, na veřejnosti a někdy i ve svých heteronormativních domovech se uchylují do svých „closetů“⁷. „Samí sebou“, tak prozatím

⁷ Prostorová metafora režimu veřejného tajemství, podrobněji se touto problematikou zabývá Sedgwick (1990) či geograf Michael Brown (2000). Odtud rovněž pochází populární termín coming-out (of the closet).

neheterosexuálové mohou být jen v určitých veřejných prostorech či místech (Bristow 1989). Těmito prostory jsou především nejruznější komerční gay či lesbické prostory (nejčastěji gay kluby, bary, sauny apod.), které se prostorově koncentrují především ve velkých městech, včetně Prahy. Proč tomu tak je, a jsou tyto prostory queer? Na tyto a mnohé další zde položené otázky se snaží reagovat geografie sexualit, které disponují k tomu potřebným metodologickým a teoretickým aparátem. Poptávka (např. v EU) po produkci geografického vědění situovaného z nejruzněji diferencovaných a často prozatím umlčených perspektiv (nejen těch sexuálních) roste. Zviditelňování a objevování specifik, ale i pravidelností, které strukturují a ovlivňují sociálně-prostorové životy všech lidí, tak zůstává stále na začátku své dlouhé cesty za porozuměním.

Tento příspěvek vznikl s podporou projektu SVV číslo 244-2672031 na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze.

Použitá literatura

- AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION, INC., 1991. Avoiding Heterosexual Bias in Language. *American Psychologist*. Vol. 46, iss. 9, s. 973-974. ISSN 0003-066X.
- BAGEMIHL, B., 1999. *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity*. New York: St. Martin's Press. 751 s. ISBN 978-0312253776.
- BALCOMBE, J., 2006. *Pleasurable Kingdom: Animals and the Nature of Feeling Good*. New York: Macmillan science. 274 s. ISBN 1403986029.
- BALLEGAARD, N., 2009. *Gay and Lesbian Tourism Travel Motivations, Destination Choices and Holiday Experiences of Gays and Lesbians*. Diplomová práce. Copenhagen: Copenhagen Business School. 127 s.
- BANDITEROVÁ, E., 2005. XY. *O mužské identitě*. Praha: Paseka. 272 s. ISBN 80-7185-727-0.
- BELL, D. a G. VALENTINE, eds., 1995. *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. New York: Routledge. 357 s. ISBN 0415111641.
- BELL, D. a J. BINNIE, 2000. *The Sexual Citizen Queer Politics and Beyond*. Cambridge: Polity Press. 176 s. ISBN 0-7456-1653-4.
- BERGER, P. L. a T. LUCKMANN, 1999. *Sociální konstrukce reality*. Praha: CDK. 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

- BUTLER, J., 1990. *Gender trouble - Feminism and the subversion of identity*. London a New York: Routledge. 170 s. ISBN 0415389550.
- BRISTOW, J., 1989. Being gay: politics, identity, pleasure. *New formations*. Vol. 9: Winter, s. 61-81. ISSN 0950-2378.
- BROWN, M., 2000. *Closet Space. Geographies of metaphor from the body to the globe*. New York: Routledge. 170 s. ISBN 0415187648.
- BROWNE, K., 2009. Queer Theory / Queer Geographies. In: THRIFT, N. a R. KITCHIN, *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier. Sv. 9, s. 39-45. ISBN 978-0-08-044910-4.
- CRAMPTON, J. a S. ELDEN, 2007. *Space, Knowledge and Power - Foucault and Geography*. Burlington: Ashgate. 377 s. ISBN 0754646556.
- DELAMATER, J. D. a J. S. Hyde, 1998. Essentialism vs. Social Constructionism in the Study of Human Sexuality. *Journal of Sex Research*. Vol. 35, iss. 1, s. 10-18. ISSN 1559-8519.
- DUNCAN, N., 1996. *BodySpace - Destabilizing geographies of gender and sexuality*. London: Routledge. 281 s. ISBN 0415144426.
- FERGUSON, S. J., 2013. Race, Gender, Sexuality and Social Class. Los Angeles: SAGE. 776 s. ISBN 978-1-4129-9194-0.
- FOUCAULT, M., 1978. *The History of Sexuality*. New York: Pantheon Books. 169 s. ISBN 0394417755.
- FOUCAULT, M., 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin. 430 s. ISBN 80-86019-96-9.
- FORREST, S. a V. ELLIS, 2006. The making of sexualities. In: COLE, M., ed. *Education, Equality and Human Rights*. Abingdon: Routledge, s. 89-110. ISBN 0415356601.
- GIDDENS, A., 1984. *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press. 402 s. ISBN 978-0-7456-0007-9.
- GREGORY et al., 2009. *The dictionary of human geography*. Oxford: Blackwell Publishing. 1072 s. ISBN 978-1-4051-3288-6.
- HUGHES, H. L., 2006. *Pink Tourism: Holidays of Gaymen and Lesbians*. Oxfordshire a Cambridge: CABI Publishing. 229 s. ISBN 184593119X.
- INGLEHART, R. a C. WELZEN, 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press. 333 s. ISBN 0-521-84695-1.

- JENKINS, W. J., 2010. Can Anyone Tell Me Why I'm Gay? What Research Suggests Regarding The Origins of Sexual Orientation. *North American Journal of Psychology*. Vol. 12, iss. 2, s. 279-296. ISSN 15277143.
- JOHNSTON, L. a G. VALENTINE, 1995. Wherever I lay my girlfriend, thats my home: the performance and surveillance of lesbian identities in domestic environments. In: BELL, D. a G. VALENTINE, eds. *Mapping Desire: geographies of sexualities*. London: Routledge, s. 99-113. ISBN 978-1-4094-0242-8.
- KULPA, R. a J. MIZIELIŃSKA, 2011. *De-Centering Western Sexualities Central and Eastern European Perspectives*. Farnham: Ashgate Publishing Limited. 232 s. ISBN 978-1-4094-0242-8.
- MADANIPOUR, A., 2003. *Public and Private Spaces of the City*. London a New York: Routledge. 237 s. ISBN 0203402855.
- MATEJSKOVA, T., 2007. Straights in a Gay Bar: Negotiating Boundaries through Time-Spaces. In: BROWNE, K., L. JASON a G. BROWN, eds. *Geographies of sexualities*. Burlington: Ashgate, s. 137-150. ISBN 978-0-7546-8478-7.
- MCDOWELL, L., 1995. BODY WORK - heterosexual gender performances in city workplaces. In: BELL, D. a G. VALENTINE, eds. *Mapping Desire: geographies of sexualities*. London and New York: Routledge, s. 67-84. ISBN 0415111641.
- RUSHBROOK, D., 2002. Cities, queer space, and the cosmopolitan tourist. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*. Vol. 8, iss. 1-2, s. 183-206. ISSN 1527-9375.
- SAUNDERS, P., 1990. *A Nation of Home Owners*. London: Unwin Hyman. 418 s. ISBN 0044454880.
- SEDGWICK, E. K., 1990. *The epistemology of the closet*. Berkeley: University of California Press. 258 s. ISBN 0-520-07042-9.
- SOJA, E. W., 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso. 300 s. ISBN 0-86091-936-6.
- SPARGO, T., 2001. *Foucault a teorie podivného*. Praha: Triton. 73 s. ISBN 8072542109.
- TAKÁCS, J. et al., 2008. *Social Exclusion of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) People in Hungary*. Research Report. Budapest: Institute of Sociology - Hungarian Academy of Sciences. 64 s. ISBN 9638804513.

- TOUŠEK, V. et al., 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk. 411 s. ISBN 8073801140.
- VALENTINE, G., 1996. (Re)negotiating the heterosexual street. Lesbian productions of space. In: DUNCAN, N., ed. *Bodyspace - destabilizing geographies of gender and sexuality*. London a New York: Routledge, s. 145-153. ISBN 0415144426.
- WEISS, P., 2003. *Dá se homosexualita léčit?* Čro 1 Radiožurnál. 12. 11. 2003.

Zdroje dat

- ILGA-EUROPE, 2013. ILGA-Europe Rainbow Map (Index) May 2013 [online]. ILGA-Europe [cit. 2013-05-10]. Dostupné z: <http://www.ilga-europe.org/rainboweurope>
- AMNESTY INTERNATIONAL, 2008. Amnesty International public statement - UN: General Assembly statement affirms rights for all [online]. AI Index: IOR 40/024/2008 [cit. 2013-06-10]. Dostupné z: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/IOR40/024/2008/en/260f0ee3-d107-11dd-984e-fdc7ffcd27a6/ior400242008en.html>
- ITABORAHY, L. P. a J. ZHU, 2013. State-sponsored homophobia, a world survey of laws: Criminalisation protection and recognition of same-sex love. [cit. 2013-06-10]. Dostupné z: http://old.ilga.org/Statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2013.pdf

Rurální governance: Případová studie rozvoje rurálních regionů místními akčními skupinami v ČR

Rural governance: The case study of rural regions development by Local Action Groups in the Czech Republic

Jan Procházka¹

Abstract:

Local Action Groups (LAG) are important actors in the development of rural areas and they help to expand community-driven development to the Czech and Moravian countryside. However, the question remains: whether this method brings an added value to the development of rural regions? This question is answered by analysis of finance distribution in the Rural Development Program. The analysis points out the role of municipalities inside the LAG governance. We also look at rural regions where we evaluate development in ten randomly selected LAGs. A close examination reveals the importance of local conditions for rural regional development. Nevertheless, the article's limitations lie in the low chance to identify rural governance in the regions. This may be due to the fact that we have not included in the current research framework the role of social capital in the regions and management positions of LAG.

Key words: Local governance, rural development, Leader, Local Action Groups

Institucionální přístup rozvoje venkova

V prvé řadě si musíme uvědomit, že rozvoj venkova je po vstupu do EU prováděn hlavně různými programy Evropské unie. V případě rozvoje venkova je v současné době nejdůležitějším strategickým dokumentem Program rozvoje venkova (PRV) pro období 2007-2013 (Bednaříková 2009). Tento dokument obsahuje čtyři osy rozvoje venkova, kdy nás bude zajímat hlavně čtvrtá osa, rovněž známá jako přístup Leader, která zavádí do venkovských regionů inovativní způsob rozvoje, založený na spolupráci, inovacích, budování místních sítí a integraci místních subjektů

¹ Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.

do rozhodovacího procesu rozvoje území. Za účelem implementace tohoto přístupu vznikly v posledních letech v České republice místní akční skupiny (MAS). Jedná se o svazky obcí, místních podnikatelů neziskových organizací a obyvatel, kteří působí na území obcí s méně než 25 000 obyvateli a celková velikost MAS musí být v rozmezí 10-100 tisíc obyvatel. MAS musí mít vlastní místní rozvojovou strategii, která „přizpůsobuje“ tři osy PRV místním podmínkám a navíc by měla splňovat požadavek přidané hodnoty rozvoje regionu, který je založený na využití místních znalostí pro rozvoj (Kelemen et al. 2008). V současné době končí první etapa zavádění tohoto přístupu na českomoravský venkov a je tak ideální čas pro její hodnocení, protože přístup Leader je často kritizován, že slouží spíše jako finanční nástroj než metoda lokálního rozvoje (Svobodová et al. 2011).

Článek se pokouší nalézt příklady projektů, které přispívají k nastartování endogenního rozvoje venkovských regionů. V první části je analyzována distribuce financí do různých opatření a na tuto část navazuje již podrobnější šetření jednotlivých projektů v rámci MAS.

Rurální governance a přidaná hodnota

Přístup Leader je často spojován s termínem governance. Ten se v sociálních vědách objevil v rámci regulační teorie regionálního rozvoje a má svůj původ v dynamické změně kapitalistického způsobu regulace (Painter a Goodwin 1995). Jinými slovy se jedná o nový způsob politické organizace, který překonává centralizovaný způsob řízení, aby mohl úspěšněji řešit národní a regionální problémy. V současné době lze governance identifikovat v rámci institucionálních přístupů regionálního rozvoje, které „se snaží nalézt význam jednotlivých měkkých faktorů, jako jsou důvěra, konektivita, typy spolupráce aktérů, mechanismy šíření informací o trhu a o inovacích apod.“ (Hampl et al. 2008, s. 698). Termín rurální governance je v tomto článku využíván ve smyslu nového způsobu uspořádání politické moci ve venkovských regionech. Jelikož se zabýváme územím MAS, jedná se pouze o hodnocení nejnížší geografické úrovně, a to lokální. Little (2001, s. 101) uvádí, že:

„mezi politické mechanismy spojené s novou rurální governancí patří partnerství a participace v rámci venkovské komunity, ale také role moci a lokálního státu.“

Přístup Leader, který byl popsán již v úvodu, je představitelem využívání institucionálního přístupu při rozvoji venkovských regionů. Shucksmith (2009) popisuje novou rurální governanci jako rozvoj venkovských regionů, který je zcela nezávislý na rozhodnutích shora. Jedná se o rozvoj

území, založený na místních koalicích, který je alespoň částečně nezávislý na financích a rozhodnutích provedených na národní, případně krajské úrovni. Tato definice se tak shoduje s akcemi, které na lokální úrovni provádějí MAS.

Přístup Leader vychází z předpokladu, že tento způsob provádění rozvoje venkovských regionů přináší v porovnání s tradičním způsobem provádění shora dolů přidanou hodnotu. Přidaná hodnota je tedy chápána jako nadstavba proti centralizovanému přerozdělování financí přes I.-III. osu PRV. Projekty z IV. osy PRV by tak měly vznikat na základě partnerství, mobilizovat místní potenciál rozvoje, integrovaně a inovativně řešit místní problémy a směřovat k udržitelnému místnímu rozvoji venkova (EÚD, 2010).

Cíle, data a metodologie

Cílem článku je nalézt přidanou hodnotu, kterou přístup Leader přináší do venkovských regionů. Jinými slovy nalézt inovativní projekty, nebo projekty založené na spolupráci, které přispívají k endogennímu rozvoji venkovského regionu. Za dopady programu Leader na rozvoj venkovského regionu lze považovat výsledné působení těchto projektů na rozvoj MAS. Pro zhodnocení jsou využita data ze Státního zemědělského intervenčního fondu (SZIF), která sledují distribuci financí do MAS za jednotlivá opatření PRV. Jedná se o data z dubna 2013, tedy do 16. kola žádostí PRV opatření IV.1.2, které bylo vyhlášeno 3. 7. 2012. Výzkum vychází z hypotézy, že MAS, které budou mít vysoký podíl využití financí v prioritě 3.2, do které spadají opatření 3211 (Obnova a rozvoj vesnic), 3212 (Občanské vybavení a služby) a 3220 (Ochrana a rozvoj dědictví venkova), nevyužívají Leader jako metodu rozvoje, ale spíše jako další způsob financování již naplánovaných místních projektů, na které nezbyly finance v obecních rozpočtech. Naopak MAS s nižším podílem financí alokovaných do výše vyjmenovaných opatření využívají finance pro nové projekty, které by bez pomoci EU ani nevznikly.

Na tvrzení navazuje terénní šetření v 10 MAS, které má za úkol hypotézu potvrdit. MAS byly vybrány pěti skupinami studentů MU předmětu Z0105 Rurální geografie z jara 2013, kdy jako výběrové kritérium sloužila hlavně znalost lokality studenty. Výběr byl následně zúžen nebo pozměněn tak, aby v něm byly zastoupeny MAS s různým podílem financí mířících do priority 3.2. V každé z MAS pak studenti měli za úkol nalézt projekty s přidanou hodnotou na základě průzkumu webových stránek, strategických plánů a dat ze SZIF. Následně byl osloven i místní manažer, který se mohl na základě individuálně strukturovaného dotazníku vyjádřit ke konkrétním problémům, s kterými se ve svěřeném území potýká.

Studenty posbíraná data byla využita, jako podklad pro analýzu dopadů programu Leader. Jednotlivé projekty MAS byly ještě jednou překontrolovány autorem článku. Výše popsaná analýza má za úkol zodpovědět, zda jsou finance v území využívány jako doplněk místních rozpočtů, nebo jako nadstavba, která se snaží nastartovat rozvoj rurálního regionu za pomoci nového přístupu k rozvoji, známého jako rurální governance.

Governance na českomoravském venkově a distribuce financí PRV

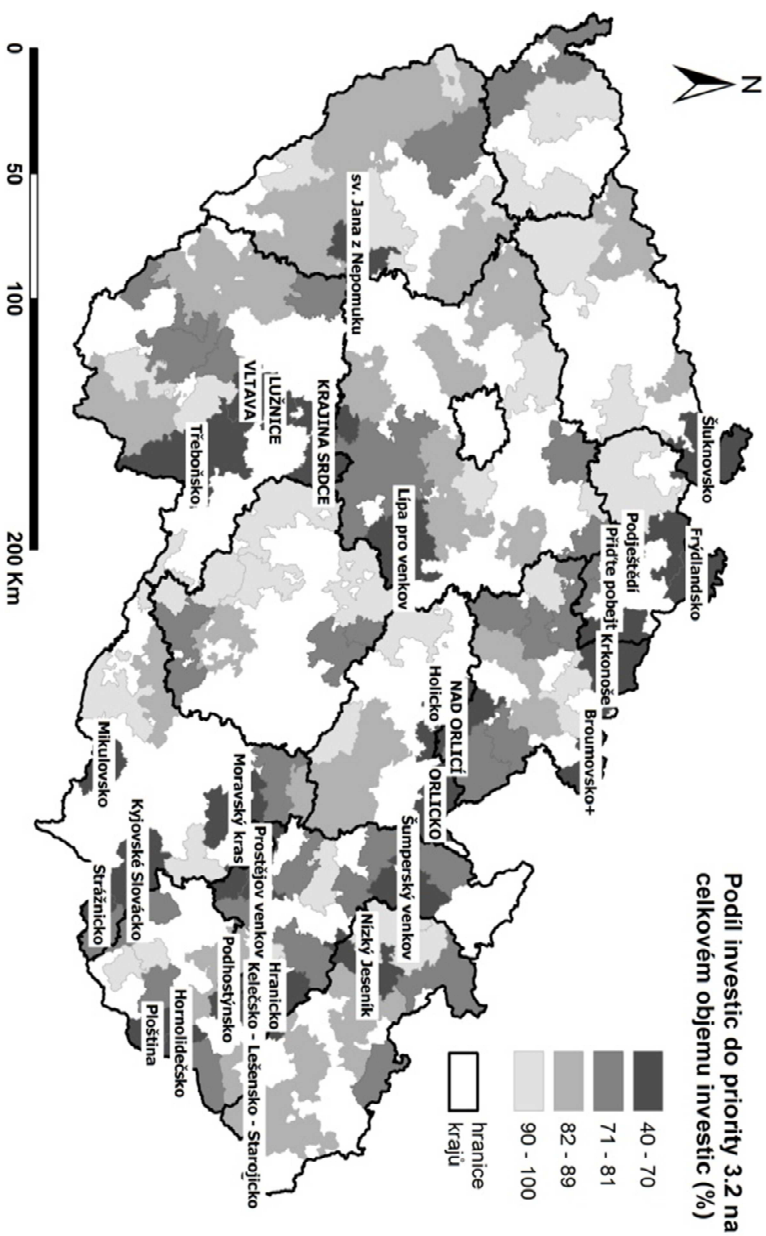
První ukázkou výsledku distribuce části financí přes MAS je porovnání rozdílů v distribuci do jednotlivých opatření přímým způsobem a přes MAS. Na první pohled je v tabulce 1 vidět, že přes přístup Leader plynou prostředky hlavně do opatření pod prioritou 3.2: Podmínky růstu a kvalita života na venkově. Cílem této priority je zlepšení kvality života ve venkovských oblastech a obcích a vytvoření podmínek pro budoucí rozvoj. Jedná se hlavně o investiční dotace do infrastruktury, čistoty vody v obcích a vybavenosti kulturní a sociální infrastrukturou.

Tab. 1: Financování vybraných opatření z PRV 2007 - duben 2012 v ČR

Kód a název opatření	Dotace udělené přes IV. osu PRV		Dotace udělené přes I.-III. osu PRV	
	(mil. Kč)	%	(mil. Kč)	%
1.1.1.1. Modernizace zemědělských podniků	162	6,1	6 688	34,4
1.1.3.1. Přidávání hodnoty zemědělským a potravinářským produktům	25	0,9	1 648	8,5
3.1.1. Diverzifikace činností nezemědělské povahy	16	0,6	2 509	12,9
3.2.1.1. Obnova a rozvoj vesnic	617	23,3	3 724	19,1
3.2.1.2. Občanské vybavení a služby	1 159	43,7	865	4,4
3.2.2. Ochrana a rozvoj dědictví venkova	350	13,2	647	3,3
Celkem	2 649		19 462	

Zdroj: SZIF; vlastní výpočty

Potvrzuje se tak domněnka, že místní samosprávy jsou velmi významnými aktéry v rámci MAS. Značný podíl financí tak míří na rozvoj obecní infrastruktury. Obce jako příjemci dotací v prioritě 3.2 získali skoro 70 % udělených dotací, v rámci celé IV. osy už jen necelých 57 % a necelých 29 % v rámci celého PRV. Pouze dvě MAS ze 112 financují přes opatření 3.2 méně než polovinu projektů v rámci regionální strategie Leader 2007-

Obr. 1: Podíl investic do priority 3.2 na celkovém objemu investic z IV. osy 2007 - duben 2013 v ČR

Zdroj: SZIF, vlastní výpočty

2013 a 90 MAS ze 112 přes toto opatření čerpá více než 70 % veškerého objemu financí v rámci místní strategie.

Hodnocení MAS pouze na základě opatření, přes které čerpají dotace, ovšem není dostatečné. MAS se sdružují do Národní sítě MAS (NS MAS), v rámci které dochází také k hodnocení práce jednotlivých MAS, i když bychom mohli diskutovat objektivitu tohoto hodnocení, protože se hodnotí navzájem, přesto má hodnocení význam pro další distribuci financí mezi MAS působící na českomoravském venkově. Pokud se toto hodnocení pokusíme porovnat s podílem financí čerpaných přes prioritu 3.2, nenalezneme žádnou korelaci mezi proměnnými (Spearman -0,032, p-hodnota 0,74). Žádný vztah neexistuje ani mezi podílem financí čerpaných přes prioritu 3.2 a celkovým objemem financí, které MAS vyčerpaly do 13. kola žádostí (Spearman -0,027, p-hodnota 0,78). Z čehož lze usuzovat, že NS MAS zatím nereaguje na koncentraci většiny financí do Fichí z jednoho opatření.

Pomocí lokální Hot Spot analýzy (Getis-Ord Gi*), se nepodařilo odhalit významnější územní koncentraci MAS, které čerpají různé podíly financí přes prioritu 3.2. To nám potvrdila i globální prostorová autoanalýza (Morans I), která nebyla signifikantní. Na obrázku 1 je tak pouze zvýrazněno 27 MAS, které čerpají 30 a více procent přes ostatní priority než pouze prioritu 3.2.

Z analýzy dat čerpání dotací je vidět, že místní samosprávy mají značný vliv v rámci rurální governance, tedy jestli můžeme mluvit o rurální governanci; abychom to zjistili, musíme se podívat přímo na jednotlivé MAS a zhodnotit jejich působení ve svěřeném území a zhodnotit přidanou hodnotu projektů, kterou rozvíjí své území.

Governance v praxi

V tabulce 2 je seřazeno 10 vybraných MAS podle podílu čerpání dotací do priority 3.2 a ostatních priorit. Do tabulky jsou dále zaneseny všechny dotace z opatření, které nespádají pod prioritu 3.2. Tyto dotace jsou pro lepší názornost podle významu spojeny do kategorií zemědělství a lesnictví, podpora místního podnikatelského prostředí a cestovní ruch. Dále jsou vybrané MAS rozděleny do několika skupin. Jedná se pouze o rozdělení pro účel textu, kdy hlavním kritériem je opět využití financí v prioritě 3.2. Následně jsou MAS dále děleny podle dalších kritérií z tabulky 2, jako je význam podpory místních podnikatelů nebo cestovního ruchu.

MAS Moravský kras a Orlicko jsou turisticky atraktivní regiony, které využívají priority PRV v rámci místní strategie velmi rovnoměrně. Potenciál regionů je rozvíjen hlavně pomocí projektů s přidanou hodnotou v rámci opatření 3130, tedy podporou cestovního ruchu. Moravský Kras zaměřuje místní strategii na návštěvníky Moravského krasu, kteří ovšem v regionu pouze málokdy přenocují. V této strategii se naprosto odráží přidaná hodnota znalosti místních podmínek. V MAS Orlicko lze přidanou hodnotu nalézt hlavně v projektech, které se zabývají cestovním ruchem v Orlických horách. Pro rozvoj turistiky je nutná spolupráce MAS, obcí, podnikatelů a neziskových organizací, která se projevuje například v projektu Orlické hory pro všechny, který má otevřít hory i hendikepovaným občanům.

Tab. 2: Rozdělení financí v rámci vybraných MAS

MAS (zkrácený název)	Soukromý sektor (%)	Veřejný sektor a příspěvkové organizace (%)	Podíl opatření 3.2 (%)	Podíl zem. a lesnictví (I. osa)	Podnikání a jeho diverzifikace (3110, 3120)	CR (3130)
Moravský kras	26	74	61	14,2	3,5	15,6
Mikulovsko	56	43	63	19,4	9,3	5,4
Strážnicko	32	68	69	15,5	5,2	10,8
Orlicko	39	61	71	13,4	11,0	4,7
Kyjovské Slovácko	48	52	72	14,4	5,1	7,0
Krnovsko	23	77	75	14,4	0,0	11,0
Blanský les Netolicko	41	59	79	12,5	4,6	2,2
Partnerství Moštěnka	23	77	82	12,0	6,1	0,0
Poličsko	32,0	68	90	8,1	1,9	0,0
Moravská Brána	13,0	87	91	5,1	3,8	0,0

Zdroj: SZIF; NS MAS; vlastní výpočty

Druhou skupinou jsou tři Jihomoravské MAS: Strážnicko, Mikulovsko a Kyjovské Slovácko, které k podpoře cestovního ruchu přidávají i opatření 3120 podpora zakládání podniků a jejich rozvoje. Místní rozvojové strategie jsou zacíleny na drobné místní podnikatele, kteří podnikají v cestovním ruchu, vinařství nebo se zabývají tradičními řemesly. Strážnicko patří mezi menší MAS a rozvoj svého území zaměřuje hlavně na místní obyvatele a rozvoj místní identity. Strážnicko i přes menší velikost dokázalo na projekty v regionu získat okolo 23 mil. Kč a přidanou hodnotu lze nalézt hlavně v kooperaci s dalšími MAS z okolí na rozvoji cestovního ruchu a tradic z regionu. MAS Mikulovsko naopak směřuje více než polovinu dotací do soukromého sektoru. Tento fakt je dán velkým počtem místních drobných podnikatelů z vinařského sektoru, kteří jsou schopni vytvářet projekty podporující rozvoj území. MAS Kyjovské Slovácko v pohybu díky místní strategii úspěšně rozvíjí cestovní ruch ve vinařské oblasti, která je ideálním místem pro nenáročnou cykloturistiku, a navíc díky silnému podnikatelskému prostředí v regionu je opět skoro polovina projektů realizována soukromým sektorem.

Do další skupiny MAS Blanský les Netolicko, Krnovsko a Partnerství Moštěnka. Na Krnovsku už je mimo prioritu 3.2 realizováno velmi malé množství projektů, kdy jedna část míří na podporu místních zemědělců a další část hlavně na vybudování místních naučných stezek. Dovolíme si tvrdit, že v této MAS už se těžko hledá přidaná hodnota projektů. MAS Partnerství Moštěnka čerpá většinu financí také přes prioritu 3.2, ale tato MAS přes IV. osu PRV čerpá pouhých 60 % svého rozpočtu. Jedná se o velmi dobře fungující MAS, i když program Leader využívá hlavně k prioritě 3.2 a rozvoji místních zemědělců, přesto dokáže z ostatních zdrojů čerpat značný objem financí, který míří na integrovaný rozvoj místního území. MAS Blanský les Netolicko je velmi úspěšná v čerpání dotací, ale nutno podotknout, že dotace čerpá spíše na projekty bez přidané hodnoty. Přesto v rámci vedení MAS vzniká celá řada projektů, které nejsou finančně náročné a podporují cestovní ruch, kooperaci a vzdělávání v regionu.

MAS Poličsko a Moravská Brána jsou poslední dvě MAS, které ještě nebyly podrobně popsány. MAS Poličsko patří mezi dobře fungující MAS, přestože podíl financí mířících do priority 3.2 je 90 %. Jedná se však o venkovský region, mezi jehož nejpalčivější problémy patří právě nedostatečná infrastruktura. MAS se podařilo investovat i do opravy penzionu. Místní drobní zemědělci také čerpají dotace přes místní strategii, přesto právě tyto zájemce o dotace označuje manažerka místní strategie jako problémové. Na rozvoji území se podílí pouze do doby, dokud nezískají dotaci, a následně již nekomunikují nebo dokonce z MAS vystoupí. MAS

Moravská Brána (dříve Záhoří Bečva) je poslední podrobněji hodnocenou MAS. Většina financí je v rámci místní strategie distribuována do opatření 3.2. MAS pořádá značné množství setkání pro místní občany a tak přispívá k budování místní identity. Tyto akce opět není možné identifikovat na základě analýzy dat, jedná se o finančně méně náročné akce, které však mají značný význam pro rozvoj regionu.

Závěr a doporučení pro další výzkum

V úvodu článku jsme se snažili zhodnotit MAS na základě jejich čerpání dotací v rámci místních strategií. Tato analýza nám poodhalila, že v rámci přístupu Leader MAS využívají hlavně prioritu 3.2, což poukazuje na významné postavení místních samospráv v rámci MAS. Nepodařilo se nám ovšem nalézt žádný prostorový vzorec nebo statisticky významný vztah, který by nám použitý ukazatel zhodnotil. Logickým krokem tedy bylo podívat se přímo na jednotlivé MAS a analýzou jednotlivých projektů, webových stránek a dotazů manažerům MAS se pokusit nalézt přidanou hodnotu rozvoje regionu.

Ukázalo se, jak individuálně musíme k MAS přistupovat, protože některé mají výhodu turisticky atraktivního prostředí, jiné silné místní podnikatelské prostředí a nakonec mnohé „periferní“ MAS se potýkají s nejpalčivějšími problémy venkova, jako je nedostatečná infrastruktura ve venkovských obcích a úbytek hlavně mladých vzdělaných obyvatel. Z těchto důvodů je těžké hodnotit MAS pouze na základě podílu financí proudících do priority 3.2, tedy investice hlavně do obecní infrastruktury a obnovy kulturního dědictví, protože pro mnohé venkovské regiony je tato oblast opravdu prioritou. Na druhou stranu je nutné připomenout, že v tom případě tyto regiony není potřeba rozvíjet pomocí přístupu Leader, který je finančně náročnější (EUD 2010). Projekty z priority 3.2 v druhé části článku nebyly nikde identifikovány jako hlavní projekty s přidanou hodnotou v rámci rurální governance.

Rurální governance se ovšem postupně objevuje ve venkovských regionech, které mají nějaké specifikum. Mezi vybranými MAS to bylo například silné místní podnikatelské prostředí a cestovní ruch. V ostatních MAS se již nepodařilo identifikovat přidanou hodnotu projektů, zvláště v těch s vysokým podílem investic do priority 3.2. Význam MAS v těchto regionech se omezuje na pořádání akcí s přidanou hodnotou, které jsou buď určeny pro místní obyvatele, nebo posilují kooperaci s ostatními MAS. Pouhá analýza dat nám ale tyto vzorce neodhalí, o čemž jsme se přesvědčili v případě MAS Partnerství Moštěnka.

Článek zatím zanedbává úlohu lidského kapitálu, jehož význam pro rozvoj venkovských regionů zdůrazňují mnozí autoři (Shucksmith 2000; Teilmann 2012). Kvalita lidského kapitálu se následně projeví na manažerských pozicích a v rozvojových koalicích, které se podílejí na chodu MAS, ale také na podnikatelském prostředí v regionu. Analýza sociálního kapitálu a jeho dopadů na rozvoj MAS tak bude dalším krokem při analýze českomoravského venkova a fungování MAS. Navíc analýza vybraných MAS poukázala na význam přírodních a socioekonomických podmínek pro rozvoj, proto budou tyto podmínky využity pro následující analýzy, které budou mít za úkol nalézt, zda existuje přímá závislost mezi těmito ukazateli a úspěšností MAS.

Poděkování patří studentům předmětu Z0105 Rurální geografie z jara 2013, kteří se podíleli na sběru dat k hodnoceným MAS.

Použitá literatura

- BEDNAŘÍKOVÁ, Z., 2009. Vývoj a nástroje politiky rozvoje venkova v České republice. *Regionální Studia*. Roč. 3, č. 1, s. 34-42. ISSN 1803-1471.
- BINEK, J. et al., 2011. *Synergie ve venkovském prostoru: Paradoxy rozvoje venkova. Kritické zhodnocení bariér, nástrojů a šancí rozvoje venkova*. 1. vyd. Brno: GaREP. 137 s. ISBN 80-251-19-5.
- BÖCHER, M., 2008. Regional Governance and Rural Development in Germany: the Implementation of LEADER+. *Sociologia Ruralis*. Vol. 48, č. 4, s. 372-388. ISSN 0038-0199.
- EÚD: Evropský účetní dvůr, 2010. *Zvláštní zpráva č. 5: Provádění přístupu Leader pro rozvoj venkova*. 1. vyd. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské unie. 100 s. ISSN 1831-0788.
- HAMPL, M., J. BLAŽEK a P. ŽÍŽALOVÁ, 2008. Faktory - mechanismy - procesy v regionálním vývoji: aplikace konceptu kritického realismu. *Ekonomický časopis*. Roč. 56, č. 7, s. 696-711. ISSN 0013-3035.
- GOODWIN, M. a J. PAINTER, 1996. Local governance, the crisis of Fordism and the changing geographies of regulation. *Transactions of the Institute of British Geographers*. Vol. 21, iss. 4, s. 635-648. ISSN 00202754.
- KELEMEN, E., B. MEGYESI a I. N. KALAMÁSZ, 2008. Knowledge Dynamics and Sustainability in Rural Livelihood Strategies: Two Case Studies from Hungary. *Sociologia Ruralis*. Vol. 48, iss. 3, s. 257-273. ISSN 0038-0199.

- LITTLE, J., 2001. New Rural Governance? *Progress in Human Geography*. Vol. 25, iss. 1, s. 97-102. ISSN 0309-1325.
- PROCHÁZKA, J., K. NOPONEN, A. VĚŽNÍK a H. SVOBODOVÁ, 2013. Zkušenosti s programem LEADER v ČR a ve Finsku: komparační analýza. In: SVOBODOVÁ, H., ed. *Nové výzvy pro geografii. Výroční konference České geografické společnosti. 3.-7. září 2012, Brno. Sborník příspěvků*. 1. vyd. Brno: Muni Press, s. 267-276.
- SVOBODOVÁ et al., 2011. Synergie ve venkovském prostoru. 1. vyd. Brno: GaREP. 114 s. ISBN 978-80-904308-8-4.
- SHUCKSMITH, M., 2000. Endogenous development, social capital and social inclusion: perspectives from LEADER in the UK. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40, iss. 2, s. 208-218.
- SHUCKSMITH, M., 2009. Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *European Society for Rural Sociology*. Vol. 50, iss. 1, s. 1-14.
- TEILMANN, K., 2012. Measuring social capital accumulation in rural development. *Journal of Rural Studies*. Vol. 28, s. 34-46. ISSN 0743-0167.

Zdroje dat

- MZE, 2012. *Hodnocení MAS 2012: Ministerstvo zemědělství* [online]. [cit. 2013-06-06]. Dostupné z: <http://eagri.cz/public/web/mze/venkov/mistni-akcni-skupiny/aktuality/hodnoceni-mistnich-akcnich-skupin-2012.html>
- MZE, 2007. *Program rozvoje venkova ČR na období 2007-2013* [online]. [cit. 2013-06-06]. Dostupné z: http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/CmDocument?rid=%2Fapa_anon%2Fcs%2Fdokumenty_ke_stazeni%2Ffeafrd%2F1180428724933.pdf
- SZIF, 2013. *Přehled projektů pro opatření IV. 1.2 do 16. kola žádostí*. Praha: Státní zemědělský a intervenční fond.
- SZIF, 2013. *Přehled příjemců dotací* [online]. Praha: Státní zemědělský a intervenční fond. [cit. 2013-05-05]. Dostupné z: http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/CmDocument?rid=/apa_anon/cs/dokumenty_ke_stazeni/pkp/spd/spd.zip

Vliv evolučních inovací na proměnu výuky zeměpisu na českých gymnáziích

The influence of evolutionary innovation in the transformation of teaching geography to the Czech grammar school

Markéta Václavková¹, Jakub Trojan²

Abstract:

The paper studies the approaches to geography teaching in secondary schools in Czechoslovakia before 1989 in comparison with the current geographic education in the Czech Republic. We discuss the potential impact of innovative teaching aids and teacher adaptation to the evolutionary process. By the evolutionary process we mean the process of continuous innovation. The type analysis is complemented by an overview of the challenges in teaching grammar school geography.

Keywords: teaching aids, geographical grammar school education, Educational Grammar Framework, Geography teacher, teaching methods

Úvod

Geografie je vyučovací předmět, který je neodmyslitelně spojen s gymnaziálním vzděláváním v ČR. Předmět patří podle zákona č. 561/2004 Sb. (Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání) k předmětům povinným. Podle Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia (RVP G 2007) patří tento předmět do dvou vzdělávacích oblastí - Člověk a příroda, Člověk a společnost. Součástí vzdělávací oblasti Člověk a příroda jsou vedle geografie také předměty biologie, chemie, fyzika a geologie. Tato vzdělávací oblast má umožnit žákům poznávat, že hranice mezi jednotlivými úrovněmi organizace přírody v podstatě neexistují. Svým obsahem, strukturou i metodickým pojetím umožňuje tato oblast vytvářet spolupráci všech přírodovědných vzdělávacích oborů. Přírodovědné disciplíny jsou si blízké a podobné i v metodách a prostředcích, které uplatňují ve své výzkumné činnosti. Uplatňují se v nich souběžně empirické prostředky (pozorování,

¹ Katedra andragogiky, Univerzita Jana Amose Komenského Praha.

² Ústav environmentální bezpečnosti, Fakulta logistiky a krizového řízení, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

měření, experiment) a prostředky teoretické (pojmy, hypotézy, obecné modely a přístupy). Do oblasti Člověk a společnost jsou začleňovány vyučovací předměty - geografie, dějepis, občanský a společenskovědní základ. V této oblasti se žáci učí kriticky chápat společenskou skutečnost, hodnotit přístupy k řešení problémů každodenní praxe a aplikovat poznatky do současnosti. RVP G (2007) člení geografii podle vzdělávacího obsahu do pěti tematicky odlišných částí - Přírodní prostředí, Sociální prostředí, Životní prostředí, Regiony, Geografické informace a terénní vyučování.

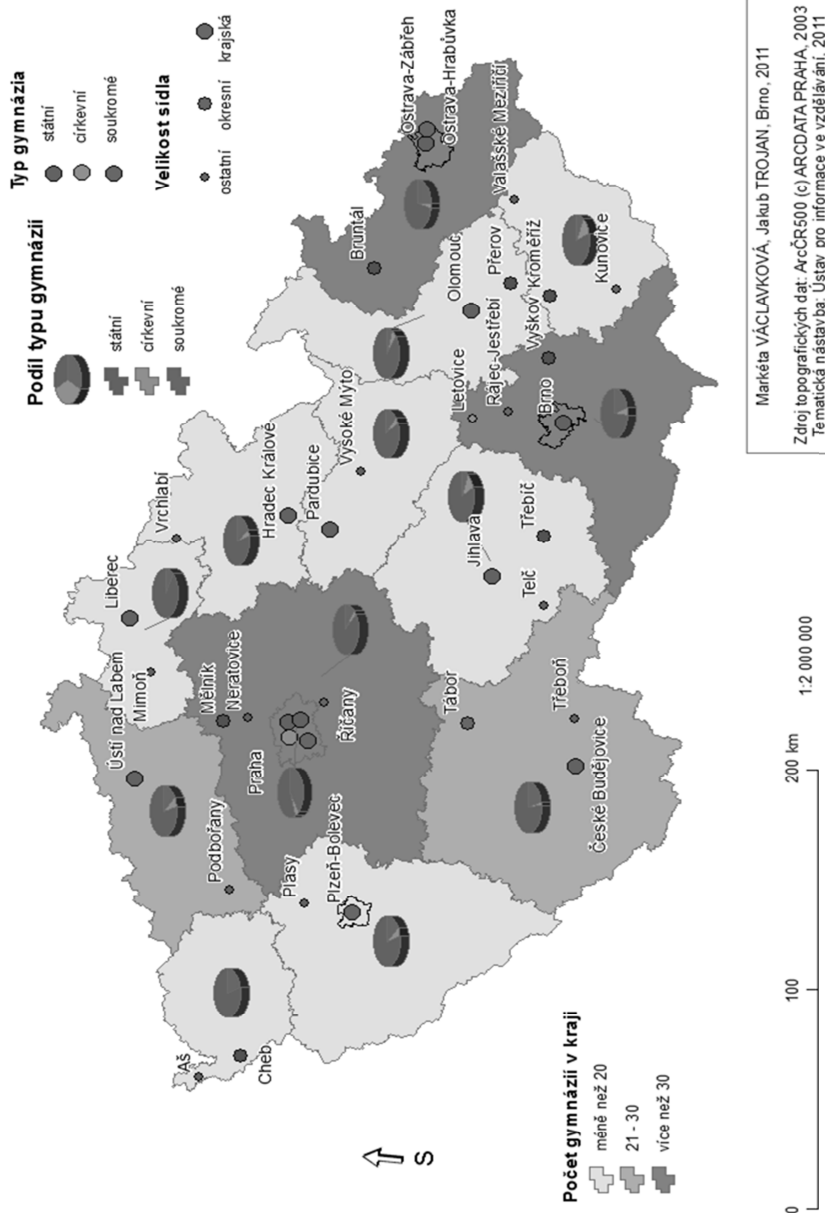
Ne vždy byly přístupy k výuce zeměpisu na gymnáziích stejné, jako tomu je v současnosti. Cílem tohoto příspěvku je přinést výsledky komparace některých přístupů k výuce zeměpisu na gymnáziích v bývalém Československu před rokem 1989 se současným geografickým vzděláváním v České republice. Za dlouhou časovou etapu došlo vlivem globalizačních a jiných faktorů k implementaci inovativních prvků, které jsou postupně začleňovány do dnešní výuky. Adaptace učitelů na tyto změny jsou však velmi různorodé.

Inovaci ve výuce a vzdělávání lze považovat za souhrnné označení pro různé typy plánovaných a řízených změn, které se zavádějí v různých segmentech vzdělávacího systému. Inovace se mohou týkat kurikula, obsahu vzdělávání, učebnic, metod výuky, hodnocení vzdělávacích výsledků, vzdělávání učitelů aj.

Tento příspěvek je rozdělen do dvou stěžejních částí. První část se věnuje geografickému gymnaziálnímu vzdělávání v bývalém Československu, druhá pak současnému stavu výuky. Celý příspěvek je doplněn grafickými i tabelárními prvky, které jsou logicky zasazeny do kontextu a je k nim vždy připojen následný komentář či popis.

Metodika výzkumu

Z metodického hlediska je pro vysvětlení rozdílných přístupů použita komparační analýza typových úkolů využívaných při výuce gymnaziálního zeměpisu v obou érách. Tato je doplněna pohledy vyučujících. K zjištění stavu výuky před rokem 1989 byly využity cvičebnice (Wahla et al. 1988; Mičian, Zát'ková 1989; Mičian et al. 1991). Současný stav byl zjišťován pomocí dotazníkového šetření a řízeného rozhovoru modelově vybraného gymnázia. Zmiňované cvičebnice byly vyselektovány z podrobné rešerše tematické literatury. Vybrané úlohy z cvičebnice byly následně zpracovány do tabelární či grafické podoby. Jednotlivá cvičení byla vybírána tak, aby se zde promítl co nejbohatší vzorek možných zadání.

Obr. 1: Gymnázia ČR podle zřizovatele (typu) a umístění

Zdroj: Václavková, Trojan 2011

Cílem dotazníkového šetření bylo zjištění současného stavu výuky geografie na gymnáziích v České republice. Dotazník se zaměřoval hlavně na zjišťování změny postoje učitelů k výukovým metodám a dále na využívání ICT ve výuce. Šetření bylo prováděno v období měsíců březen až listopad roku 2011, a to dvěma způsoby. Prvním způsobem bylo dotazníkové šetření pomocí formuláře, který byl rozeslán elektronickou poštou. Ve druhé fázi docházelo ke zjišťování potřebných informací formou řízeného rozhovoru při osobní návštěvě vybrané školy. Nejdůležitějšími parametry pro výběr reprezentativního vzorku gymnázií byla lokace gymnázia podle správního typu sídla a typu zřizovatele dané školy. K březnu roku 2011 bylo evidováno na území ČR 370 gymnázií. K výzkumu byl zvolen vzorek 10 % z celkového počtu. Dotazníkové šetření proběhlo celkem na 37 gymnáziích, z čehož jich bylo 15 v krajských, 8 v okresních a 14 v ostatních městech. Z tohoto vzorku bylo vybráno 28 státních, 2 církevních a 7 soukromých gymnázií. Gymnázia České republiky podle typu zřizovatele a umístění, včetně měst, kde probíhal výzkum, jsou znázorněna na obrázku č. 1.

Geografické gymnaziální vzdělávání v bývalém Československu

V gymnaziálním vzdělávání v bývalém Československu byly podle učebních plánů 3 skupiny předmětů, a to předměty povinné, volitelné a nepovinné. Povinné vyučování zeměpisu bylo doplněno nepovinným vyučováním, a to formou předmětu Cvičení ze zeměpisu, vyučováním ve dvouletém kurzu. V maturitním ročníku pak i volitelným seminářem ze zeměpisu. Hodinová dotace byla přesně určená, tudíž totožná pro všechny školy stejného typu. Hodinovou dotaci zeměpisu demonstruje tabulka č. 1. (Výzkumný ústav pedagogický, Experimentální učební osnovy pro gymnázia, 1982).

Tab. 1: Hodinová dotace zeměpisných předmětů v roce 1982

Typ předmětu	Název předmětu	Hodinová dotace				
		Ročník				Celkem
		I. kvinta	II. sexta	III. septima	IV. oktáva	
Povinný	Zeměpis	3	2	-	-	5
Volitelný	Seminář ze zeměpisu	-	-	-	3	3
Nepovinný	Cvičení ze zeměpisu	-	2	2	2	4

Zdroj: Výzkumný ústav pedagogický, Experimentální učební osnovy pro gymnázia (1982)

Analýza jednotlivých výukových metod a využití učebních pomůcek ve výuce zeměpisu před rokem 1989

Výukové metody a jednotlivé typy úkolů

Pod pojem výukové metody lze zařadit rozsáhlý soubor postupů uplatňovaných v činnosti vyučujících subjektů ve výuce a směřujících k dosažení plánovaných a stanovených cílů (Průcha, Veteška 2012). Ve výuce se pracovalo s celou řadou různých úkolů a cvičení. Wahla et al. (1988) ve své cvičebnici předkládají metody práce, které vyžadují jednotlivá cvičení při svém plnění. Jde o:

- sběr či získávání geografických dat z pramenů, které jsou uvedeny na začátku kapitoly, ale i z vlastního pozorování, sledování a zkoumání,
- zpracování dat, při kterém se vyžadují různé dovednosti a intelektuální operace (charakterizovat, lokalizovat, nakreslit, referovat, srovnat, sestavit, stanovit, sledovat, vymezit, vybrat, vyhledat, vyhodnotit, vypočítat, vysvětlit, vypracovat, zobecnit aj.),
- prezentace dat, při které by žáci měli písemnou, tabelární, grafickou či kartografickou podobou sdělit výsledky své práce.

Využití terénních metod výuky

„Terénní výuka je komplexní výukovou formou, která v sobě zahrnuje různé výukové metody (pokus, laboratorní činnosti, pozorování, projektová metoda, kooperativní metody, metody zážitkové pedagogiky, ...) a různé organizační formy výuky (vycházka, terénní cvičení, exkurze, tematické školní výlety - expedice), přičemž těžiště spočívá v práci v terénu - především mimo školu.“

(Hofmannet al. 2003)

Podle cvičebnic lze soudit, že v geografické výuce před rokem 1989 byly sice méně často, ale přesto využívány úkoly přímo koncipované na terénní exkurzi žáků. Při terénním výzkumu žáci zjišťovali různé informace dle předem zadaných parametrů. Následně své výsledky prezentovali před ostatními žáky v učebně (příklad úkolu pro žáky představuje tabulka č. 2).

Tab. 2: Příklad úlohy navržené do terénu i do učebny

Téma: geografie místní krajiny			
Kapitola: geografické exkurze			
Exkurze do lesního závodu			
úkol	1. část	zadání	Zjistěte polohu závodu v místní krajině, vznik a stručnou historii závodu, celkovou výměru lesní půdy, strukturu porostů, množství vysázeného lesa za rok v hektarech. Dále kam a jakým způsobem se dopravuje vytěžené dřevo a jaká je roční těžba dřeva. Zeptejte se na počet a kvalifikaci pracovníků v lesním závodě, jejich věkové složení i poměr mužů a žen.
		postup	1. Informujte se navzájem o všech předem zjištěných skutečnostech podle výše uvedené osnovy. 2. Udělejte vlastní exkurzi do závodu, při které senechte seznámit především s technologickýmipostupy při výrobě. 3. Besedujte s pracovníky závodu. 4. Písemnou zprávu o exkurzi vypracujte jako domácíúkol.
	2. část	Zpracujte písemně, graficky, popř. kartograficky výsledky exkurze. Rozdělte zpracování výsledků na skupiny, dvojice i jednotlivce. Zpracované výsledky sdělíte a budete je prezentovat v učebně.	

Zdroj: Wahla et al. 1988

Metoda skupinového učení

Jak uvádí Průcha, Walterová a Mareš (2001), skupinové učení je učení, které probíhá v rámci malé sociální skupiny. Skupina může vzniknout spontánně nebo ji vytváří učitel podle různých hledisek. Oproti individuálnímu učení mohou účastníci debatovat o problémech, navrhopvat různé přístupy, získávat včas zpětnou vazbu, rozdělit si práci, vzájemně se kontrolovat, spolupracovat, vzájemně se povzbuzovat, vysvětlovat si nejasnosti.

Tab. 3: Příklad úlohy navržené pro skupiny žáků

Téma: obyvatelstvo ČSSR - obyvatelé jako výrobci a spotřebitelé	
Kapitola: zaměstnanost obyvatelstva ČSSR	
úkol 1	
1. pracovní skupina	Zaměstnanost obyv. v národním hospodářství a ve výrobní sféře
a) Vyhledejte data o zaměstnanosti pracujících v národním hospodářství a ve výrobní sféře za roky 1948, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985 (v tisících osob).	
b) Zobrazte data na grafu. První křivku zobrazte plnou čarou, druhou křivku přerušovanou čarou.	
c) Vyhodnot'te průběh a vývoj zaměstnanosti v národním hospodářství a ve výrobní sféře.	
úkol 2	
2. pracovní skupina	Zaměstnanost obyvatelstva ve výrobní a nevýrobní sféře
a) Vyhledejte data o zaměstnanosti pracujících ve výrobní a nevýrobní sféře za roky uvedené v úkolu 1a.	
b) Zobrazte data na grafu. Viz úkol 1b.	
c) Vyhodnot'te průběh a vývoj zaměstnanosti obyvatelstva ve výrobní a nevýrobní sféře.	
úkol 3	
3. pracovní skupina	Zaměstnanost obyvatelstva v průmyslu a v zemědělství
a) Vyhledejte data o zaměstnanosti pracujících v průmyslu a zemědělství za roky uvedené v úkolu 1a.	
b) Zobrazte data na grafu. Viz úkol 1b.	
c) Vyhodnot'te průběh a vývoj zaměstnanosti pracujících v průmyslu a zemědělství. Zdůvodněte příčiny změn zaměstnanosti v souvislosti se socialistickou výstavbou v ČSSR. Posud'te období od února 1948 do roku 1955 a od roku 1955 do současnosti.	
úkol 4	
4. pracovní skupina	Zaměstnanost obyvatelstva v průmyslu a ve stavební výrobě
a) Vyhledejte data o zaměstnanosti pracujících v průmyslu a ve stavební výrobě za roky uvedené v úkolu 1a.	
b) Zobrazte data na grafu. Viz úkol 1b.	
c) Vyhodnot'te průběh a vývoj zaměstnanosti pracujících v průmyslu a zemědělství. Posud'te tempo růstu počtu pracujících.	

Zdroj: Wahla et al. 1988

Zajímavý příklad úkolu, který býval využíván při skupinovém učení, uvádí tabulka č. 3. Jedná se o typy úloh, při kterých jsou žáci rozděleni do více pracovních skupin. Každá skupina pracuje na úplně jiném úkolu, avšak stejném tématu. Po zpracování veškerých výsledků dochází k prezentování získaných dat před řešiteli jiných dílčích úkolů. K prezentaci všech výsledků dochází až po skončení celého rozsáhlého tematického bloku.

Diskusní metoda

Diskusi charakterizoval Petty (2008) jako volně plynoucí konverzaci, při níž mají žáci možnost vyjádřit své myšlenky a názory. Zároveň mohou vyslechnout, co říkají a co si myslí ostatní.

„Diskusní metody jsou velmi vhodné k upevňování učiva procvičováním a opakováním.“

(Maňák 1995, s. 43)

Tab. 4: Příklad úlohy řešené ihned ve cvičení

Téma: vybrané problémy z geografie hospodářsky vyspělých a rozvojových zemí	
Kapitola: Spojené státy americké a Kanada	
úkol	Od poloviny 70. let se soustavně oslabuje vedoucí postavení USA v mezinárodních hospodářských vztazích. V posledních letech alespoň částečně zmírnily trvale pasivní bilanci zahraničního obchodu rekordní příjmy z cestovního ruchu. Největší význam pro USA mají zahraničněpolitické a hospodářské vztahy s Kanadou, zeměmi EHS, Japonskem a s rozvojovými státy, důležitými pro dovoz surovin. Odpovědi na integrační opatření EHS a posílení Japonska ve světě je vytváření jednotného trhu pro výroby, kapitál a pracovní síly rovněž mezi USA a Kanadou.
	Diskutujte společně o těchto tématech (využijte při tom vědomostí ze zeměpisu 1. a 2. ročníku, případně i samostatně získané poznatky a vlastní úvahy). a) Zaměřte se na činitele, kterépodmiňují růst počtu účastníků aktivního cestovního ruchu v USA a též v jiných hospodářsky vyspělých státech. b) Pokuste se uvést činitele, které se podílejí na vyrovnávání pasivní platební bilance USA.

Zdroj: Mičian et al. 1991

Tato metoda je kvalitní pouze v případě, že učitel umí s žáky tuto metodu správně provozovat. Vyučující by měl umět do diskuse vtáhnout opravdu všechny jedince, kteří v daném kolektivu jsou. Pokud bude v danou chvíli pracovat jen část třídy a někteří jednotlivci budou pouze

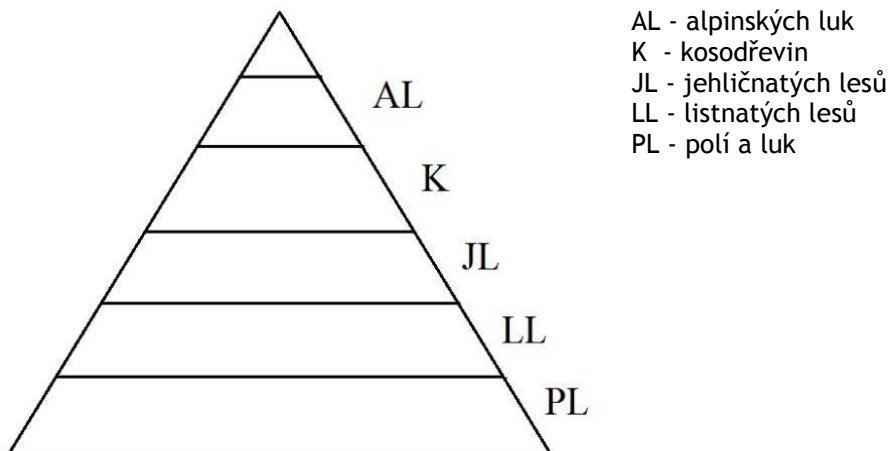
pasivně přihlížet, nemá tato forma výuky stoprocentní šanci na úspěch (Václavková 2012). Zajímavý příklad úlohy, která je koncipována pro diskusní metodu, je v tabelární podobě znázorněna v tabulce č. 4.

Učební pomůcky ve výuce zeměpisu

Tab. 5: Příklad úlohy na využití grafických prvků cvičebnice

Téma: členění živočišných společenstev na malém území	
úkol	Na základě textu v cvičebnici (případně jiné zoologické či zoogeografické literatury) a obrázku vypracujte schéma výškové zonálnosti čili výškové stupňovitosti živočišstva. Zvětšíte-li obrázek, můžete vybrané charakteristické druhy vepsat přímo do schématu. Druhy možno též vypsát jako vysvětlivky k jednotlivým stupňům. Zvlášť vyznačte druhy, které znáte.

Zdroj: Mičian, Zat'ková 1989

Obr. 2: Schématické znázornění výškových stupňů živočišných společenstev

Zdroj: upraveno: Mičian, Zat'ková 1989

Učební pomůcky mohou být jakékoliv objekty, předměty zprostředkující nebo napodobující realitu, napomáhající větší názornosti nebo usnadňující výuku, např. přírodniny, obrazy, schémata, symboly, modely aj. Ve výuce před rokem 1989 se nejvíce pracovalo s učebnicemi, popřípadě cvičebnicemi, dále kartografickými a jinými grafickými

pomůckami. Typy úkolů, které žáci mohli zpracovávat, jsou uvedeny v tabulce č. 5 (žáci zde mají plnit zadaná cvičení pomocí obrázků, tabulek a grafů nacházejících se přímo v knize) a tabulce č. 6. (práce se školními atlasy, statistickými ročenkami atd.).

Tab. 6. Příklad úlohy řešené pomocí jiných zdrojů informací vyjma cvičebnice

Téma: geografie místní krajiny	
Kapitola: vybrané fyzickogeografické charakteristiky místní krajiny	
úkol	a) Vyhledejte v Atlasu ČSSR mapu Geomorfologická stavba a vodopis. Určete názvy a polohu geomorfologických celků v místní krajině.
	b) Upřesněte získané údaje v mapě velkého měřítka.
	c) Načrtněte jednoduchou mapku s těmito geomorfologickými celky.
	d) Podle mapy velkého měřítka písemně zhodnoťte výškové členění místní oblasti (okresu).

Zdroj: Wahla et al. 1988

Současný přístup k výuce zeměpisu v českém gymnaziálním vzdělávání

V současné výuce oproti té, která byla analyzována před rokem 1989, lze očekávat velký vliv využívaných technologií ve výuce a s tím související rozdílné výukové metody. Aby učitel mohl používat moderní strategie a různé způsoby výuky, uměl správně vybrat vhodnou vyučovací metodu nebo dlouhodobější vyučovací program, musí mimo jiné splňovat následující předpoklady: znát širokou škálu vyučovacích metod; pravidelně zařazovat různé druhy vyučovacích metod; naučit se správně volit vyučovací metody vzhledem ke vzdělávacím cílům výuky a požadovaným kompetencím; musí smysluplně využít získané informace; znát silné a slabé stránky vyučovacích metod; znát zásady vedení a využití vyučovacích metod atd. (Sitná 2009).

Pro volbu vyučovací metody jsou rovněž významné prostředky a pomůcky, které má učitel k dispozici. V současných edukačních podmínkách tvoří dominantní složku tzv. didaktická technika a nové technologie. Nové technologie ve vzdělávání jsou moderní prostředky didaktické techniky (Průcha, Walterová, Mareš 2001). Jelikož neustále dochází k celkovému rozvoji techniky, mění se i typy a způsoby využívání těchto prostředků. Od takových prostředků, jakými byly dataprojektory, zpětné projektory, výukové filmy a dokumenty, se současná společnost dostala k mnohem vyspělejšímu a modernějšímu informačnímu a komunikačnímu technologiím (ICT - Information and Communication Technologies) - audiovizuální

technika, počítače a výukové programy, CD přehrávače, interaktivní tabule aj. (Průcha, Veteška 2012).

Ve školním vzdělávání se staly ICT významným pomocníkem a napomáhají k šíření informací a tím i nových znalostí a dovedností. Jsou nedílnou součástí dnešní doby a jejich ovládání je dnes již téměř nutností. Během posledního desetiletí došlo ve světě k velkému rozvoji počítačových a informačních sítí - internetu, jehož přínos pro učitele je nesporný. Každý učitel může vyhledávat nové a zajímavé informace, jimiž může obohacovat svou práci. Současný stav výuky těchto předmětů ze zeměpisu byl zjišťován, mimo jiné, pomocí dotazníkového šetření na gymnáziích v České republice.

Výsledky dotazníkového šetření

Ihned v úvodu dotazníku měli učitelé odpovídat na problematiku využívání různých metod výuky v současné gymnaziální geografii - jaké jsou, jestli a popř. jakým způsobem se změnily. Je signifikantní, že 73 % všech respondentů uvedlo, že se určité nějakým způsobem a různým rozsahem změnily jejich styly vyučování a metody, které používají.

Nová náplň a metody současné geografické výuky spočívají hlavně ve využívání různých multimédií a ICT. Právě kvůli tomuto trendu velmi často dochází k přechodu odtzv. frontální výuky k výuce, ve které již žák není pouze pasivním příjemcem informace, ale sám se podílí na vyhledávání a zpracovávání různých informací, s tím souvisí i utváření vlastních názorů a postojů. Mezi další změny, které respondenti ve velké míře uváděli, bylo častější zapojení žáků do výuky, než tomu bylo dříve. Žáci si mohou sami volit témata, která budou probírána, mohou zasahovat svými aktivitami do výuky. Zvýšilo se i množství metod diskusních a inscenačních. Učitelé mnohdy zůstávají pouze v roli kouče, přičemž žáci (subjekty koučování) diskutují nad klíčovými otázkami. Geografická témata, která se přímo nabízejí pro řízenou diskuzi, jsou např.: ekonomická recese; globální oteplování Země; chudoba a zaostalost obyvatel; globální problémy; druhý demografický přechod a celá řada dalších. Při zpracovávání krátkodobějších úkolů či cvičení zadaných na celé pololetí se v současné době začala uplatňovat i skupinová práce mezi žáky.

Využívání ICT je velmi pozitivním faktem, nicméně české školství (vybavenost učeben, profesní připravenost učitelů, ...) není na využívání těchto moderních technologií připraveno. 38 % učitelů využívá k výuce geografie specializované ICT učebny stále nebo několikrát do roka.

S přítomností počítačů na školách či přímo v učebnách souvisí i využívání různých multimédií ve výuce. Právě 35 z 37 (95 %) odpovídajících zvolilo možnost *internet*. Je to celkem logické z toho důvodu, že většina programů či přítomnost aktuálních dat je spojena právě s různými webovými stránkami, na kterých se nacházejí či dají využívat online. Internet je potřebný i k aktivitám, které byly uváděny současně s odpovědí *jiná*. Učitelé, jak ukazují výsledky dotazníku, nejčastěji pro žáky připravují výuku pro práci s aplikací Google Earth či softwarem ArcGIS. Mezi nejčastěji používané webové stránky ve výuce patří stránky Českého statistického úřadu. Zde jsou žákům, ale i učitelům k dispozici aktuální číselné i grafické údaje o dění v České republice, se kterými se dá ve výuce pracovat.

Další nejfrekventovanější odpovědi na otázku týkající se multimédií byla možnost *Software - programové vybavení*. Nejčastěji uváděný program, se kterým učitelé pracují, je program na přípravu výukových prezentací PowerPoint. Takto odpovědělo 34 z 37 respondentů, tzn. 92 %. Ač se to na první pohled nezdá, tato odpověď velice úzce koreluje s odpovědí *interaktivní tabule*, kterou zvolilo 46 % dotázaných. Jak potvrdila řada vyučujících, interaktivní tabule v učebně sice je instalována, ale bývá většinou využívána pouze na klasické PowerPointové prezentace, nebo není využívána vůbec. Učitelé přiznávali, že neumí vytvářet interaktivní prezentace ve speciálních programech pro toto určených. Většina učitelů při vyjadřování o své počítačové gramotnosti byla velmi zdrženlivá a přiznala, že prozatím neumí natolik bohatou škálu možných prostředků, které jsou na školách k dispozici.

Při dotazníkovém šetření byla zjišťována tematická část dle vzdělávacího obsahu RVP G (2007), která je pro učitele nejnáročnější z hlediska přípravy na výuku, pochopení, interpretace či nedostatku vhodných materiálů. Procentuální počet jednotlivých odpovědí je velice vyrovnaný (obr. 6.). Učitelům na gymnáziích v ČR, ať už z jakéhokoliv důvodu, připadají nejnáročnější kapitoly z tematické části *Geografické informace a terénní vyučování* (kartografie) a dále *Regiony* (regionální rozdělení světa). Respondenti, kteří na dotazník odpovídali, se mohli ke každé své zvolené možnosti i jakkoliv slovně vyjádřit. Tři nejčastější důvody, kterými bylo vysvětlováno, proč s těmito konkrétními tématy mají největší problémy, jsou: nedostatečné množství materiálů, časová náročnost v hledání nejaktuálnějších informací a nezáživnost tématu pro žáky. Nedostatek učebních materiálů se podle výsledků dotazníkového šetření týká hlavně témat *Regionální geografie*.

U možnosti *Sociální prostředí* se také objevilo několik odpovědí, které poukazovaly na to, že učební materiály by sice byly, ale jsou převážně v anglickém jazyce. Což dělá učitelům geografie problémy v orientaci a porozumění textu. U odpovědi *Regiony* se učitelé hlavně zaměřovali na výuku regionální geografie České republiky. Jeden z důvodů uváděný pro upřesnění byl, že problémy s výukou hospodářství ČR jsou vyvolány spoustou změn současného světa a těžko se odhaduje, jaký bude další ekonomický vývoj. V učivu o České republice se objevil ještě další problém, a to nedostatek kvalitních učebnic na českém trhu. Školy, které volily možnost *kartografie*, nejčastěji upozorňovaly na fakt, který se týká geoinformačních systémů a nedostatku dostupných dat pro práci s GISy. Řada učitelů uvedla, že výuka kartografie je značně provázána s matematikou, tudíž pro ně automaticky vnímána jako látka obtížná, nezáživná a těžko pochopitelná.

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo přinést komparaci výukových metod, využívaných didaktických pomůcek a přístupů k výuce zeměpisu na českých gymnáziích dvou časových etap s vědomím metodického úskalí komparace obtížně porovnatelných dat založených na odlišné kvalitě. Od dob bývalého Československa došlo k velmi významným proměnám geografické gymnaziální výuky. Období před rokem 1989 se oproti současné době lišilo jak různými výukovými metodami, tak i různými pomůckami sloužícími k efektivnější výuce. Je viditelný velký posun od využívání tradičních učebnic, cvičebnic a atlasů spíše k interaktivním pomůckám jakými jsou počítače, počítačové programy, výukové softwary apod. a s tím související i změna výukových metod. Vlivem současného světa postupně dochází k začleňování moderních technologií, interaktivních zařízení a výukových programů do gymnaziální geografie. Četnost využívání těchto pomůcek koreluje s postupnou adaptací učitelů na tyto změny.

Současní učitelé geografie mohou využít školení a kurzy, které podporuje i Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), jde o další vzdělávání učitelů v těchto oblastech: práce s výukovým softwarem; využití standardních aplikací ICT pro práci na hodině; práce s interaktivní tabulí; vzdělávání ve využití ICT technologií při evaluaci; využití ICT technologií při komunikaci školy s rodiči aj. Téma další vzdělávání učitelů nebylo zařazeno do dotazníkového šetření, nicméně vzhledem k aktuálnosti a důležitosti tématu se nabízí možnost nového šetření, které by mohlo být zaměřeno na typy kurzů ve vzdělávání učitelů, postoje a pohledy učitelů na své další vzdělávání, motivační parametry hrající velkou roli atd. (Václavková 2013).

Použitá literatura

- HOFMANN, E. et al., 2003. *Integrované terénní vyučování*. 1.vyd. Brno: Paido. 137 s. ISBN 80-7315-054-9.
- MAŇÁK, J., 1995. *Nárys didaktiky*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita pro Pedagogickou fakultu. 104 s.
- MIČIAN, L. A M. ZAŤKOVÁ, 1989. *Cvičení ze zeměpisu, 1. část - díl A*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha. 164 s. ISBN 80-04-24642-7.
- MIČIAN, L. et al., 1991. *Cvičení ze zeměpisu, 1. část - díl B*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 159 s. ISBN 80-04-24642-7.
- PETTY, G., 2008. *Moderní vyučování*. 5. vyd. Praha: Portál. 380 s. ISBN 9788073674274.
- PRŮCHA, J. a J. VETEŠKA, 2012. *Andragogický slovník*. 1. vyd. Praha: GradaPublishing. 294 s. ISBN 978-80-247-3960-1.
- PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ, 2001. *Pedagogický slovník*. 3. vyd. Praha: Portál. 322 s. ISBN 80-7178-579-2.
- Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, 2007[online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický. 100 s. [cit. 2010-12-12]. Dostupné z: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf. ISBN 978-80-87000-11-3.
- SITNÁ, D., 2009. *Metody aktivního vyučování: Spolupráce žáků ve skupinách*. 1. vyd. Praha: Portál. 152 s. ISBN 978-80-7367-246-1.
- VÁCLAVKOVÁ, M., 2012. *Cvičení a praktické úlohy v geografickém vzdělávání*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- VÁCLAVKOVÁ, M., 2013. Pohledy učitelů na výukové metody a didaktickou techniku využívanou v geografickém gymnaziálním vzdělávání v České republice. In: VETEŠKA, J. et al. *Vzdělávání dospělých - příležitosti a úskalí v globalizovaném světě*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha. ISBN 978-80-7452-026-6.
- VÝZKUMNÝ ÚSTAV PEDAGOGICKÝ, 1982. *Experimentální učební osnovy pro gymnázia*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 28 s.
- WAHLA, A. et al., 1988. *Cvičení ze zeměpisu, 2. část*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 201 s.

Geografická studie volební účasti: voliči a kandidáti ve volbách do Poslanecké sněmovny

A Geographical Study of Electoral Turnout: Voters and Candidates in Elections into the Chamber of Deputies 2010

Petr Voda¹

Abstract:

The most fundamental mean of political participation is voting. This contribution deals with the electoral turnout in Czech municipalities in the 2010 parliamentary elections. The analysis tests the following theoretical assumption: electoral turnout is dependent on social and economic conditions in municipality, on its size and conditions for political mobilization. The results of analysis indicate the validity of this above statement - the electoral turnout rises with an increasing share of university educated people, Catholic denomination believers, businessmen and share of natives and closeness to candidates participated in elections. At the same time, with the increasing unemployment rate, size of municipality and purchasing power the electoral turnout decreases.

Key words: electoral turnout, linear regression, theory of mobilization, theory of resources, municipalities

Úvod

Participaci občanů lze sledovat v celé řadě aktivit v různých oblastech lidského života a fungování společnosti a hospodářství. Jednou z oblastí, ve které má občanská angažovanost významné místo, je politika, respektive zapojení občanů do správy věcí veřejných nebo obecných demokratických procesů. Nejdostupnějším a v podmínkách parlamentní demokracie také nejdůležitějším procesem, umožňujícím široké zapojení občanů, jsou volby.

¹ Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita; Katedra politologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita.

Tento příspěvek se věnuje studii volební účasti. Předmětem zájmu je působení sousedského efektu na výši volební účasti. Základem studie je agregovaná analýza volebních výsledků, která přináší odpověď na otázku, jak výši volební účasti ovlivňuje vzdálenost bydliště kandidáta. Vysvětlení je založeno na očekávání vlivu sousedského efektu (viz Pink 2005; Malcová 2012) za současné kontroly role rozdílného složení společnosti, které je obvykle využíváno k vysvětlení odlišnosti výše volební účasti mezi územními jednotkami (viz Kostecký 2005; Linek 2004).

Sousedský efekt je poměrně běžnou součástí studií vysvětlujících meziregionální rozdíly ve volebním chování především ve Velké Británii a USA, tedy v zemích, kde se volí podle pravidel většinového volebního systému a kde je role kandidátů klíčová. Naopak v zemích s poměrným volebním systémem bývá otázka vlivu kandidátů (a jejich lokalizace) opomíjena. Výjimkou, která se věnuje českému prostředí, je například text Malcové (2012), který se ale také věnuje volbám s většinovým systémem. Vzhledem k tomu, že k možnosti, aby sousedský efekt nastal, je potřeba pouze existence kandidátů (a voličů), lze předpokládat jeho působení také ve volbách konaných podle pravidel poměrného systému. Tato studie tedy ukáže, zda zahrnutí sousedského efektu napomáhá vysvětlení územních rozdílů ve volební účasti ve volbách do poslanecké sněmovny.

Omezený rozsah příspěvku nedovoluje studovat více jak jedny volby. K analýze tak byly vybrány doposud poslední konané parlamentní volby. Vzhledem k neobvyklé situaci, kdy se volby konaly po období fungování překlenovací úřednické vlády, vzhledem k významnému úspěchu nově vzniklých politických stran a také specifickému kontextu končící hospodářské krize nelze výsledky této studie nijak zobecňovat na ostatní sněmovní volby, zobecnění na volby jiného typu není přirozené možné v žádném případě, neboť se zde v podstatné míře liší počty kandidátů a jejich lokalizace, vymezení volebních obvodů, úroveň volební účasti a další prvky.

Sousedský efekt a volební účast

Termínem „sousedský efekt“ je označován jeden z kontextuálních vlivů na volební chování jednotlivců (viz Kostecký 1993; Pink 2005 - ten jej ale označuje jako efekt kandidáta). Tento vliv se projevuje vyšší preferencí kandidátů ze stejné či blízké lokality. Lokální znalost kandidáta posiluje sklon voličů činit volební rozhodnutí na základě této znalosti. Voliči podle teoretických předpokladů totiž volí kandidáta, kterému mohou důvěřovat a od kterého očekávají smysl pro soudržnost. Blízkost usnadňuje vznik pocitu důvěry, protože zvyšuje

pravděpodobnost budoucích kontaktů mezi voličem a kandidátem. Navíc informace o reputaci a důvěryhodnosti kandidáta ztrácí svou sílu nebo zcela mizí s rostoucí vzdáleností. Voliči také očekávají, že kandidát bude prosazovat místní zájmy (Bowler, Donovan a Snipp 1993, s. 475-476; Gimpel et al. 2008, s. 234-235).

Sousedský efekt sice primárně slouží k vysvětlení výše podpory kandidátů, nicméně kandidatura lokálních osobností ve volbách může vést ke zvýšení volební účasti. Pokud o mandát usiluje domácí kandidát, mohou v dané lokalitě k volbám přijít i voliči, kteří se voleb běžně neúčastní (Rice a Macht 1987, s. 258-260; Gimpel et al. 2008, s. 235; Baumann a Winburn 2009, s. 21-22).

Tento předpoklad analyzovala Malcová (2012) na příkladu českých senátních voleb. Výsledky její studie ukázaly, že předpoklad o navýšení počtu voličů v těch obcích, ve kterých kandiduje místní osobnost je platný v obcích menší velikosti a alespoň v malé míře pak v obcích s méně než 5 tisíci obyvateli.

Předpoklad o působení sousedského efektu lze formulovat následujícím způsobem. V obcích, ve kterých mají trvalé bydliště kandidáti, a v jejich blízkém okolí by se voliči měli voleb účastnit ve vyšší míře. Propojení účasti voličů a kandidátů ve volbách ve smyslu závisle a nezávisle proměnné ale může být konceptuálně mylné. Přítomnost kandidátů totiž může vést k vyšší intenzitě předvolební kampaně a obecně vyšší mobilizaci voličů (např. Holbrook a McClurg 2005; Southwell 1988; Gerber a Green 2000). Vzhledem k silnému důrazu na osobní kontakt využijeme k určení (pravděpodobně) více mobilizovaných oblastí lokalizace jednotlivých kandidátů. V neposlední řadě může být důvodem obecnější působení místního kontextu, které jednak může nutit osoby účastnit se voleb jako kandidáti a zároveň nutit voliče, aby se účastnili voleb.

„Konkurenční“ vysvětlení

Volební účast s agregovanými daty doposud analyzovalo jen několik textů (Kostecký 2005; Linek 2004; Pink et al. 2012), jejich zjištění lze využít k identifikaci vhodných kontrolních proměnných.

Kostecký (2005) se věnoval studiu volebního chování v metropolitních oblastech. Z obecnějších hypotéz testoval dvě: čím menší obec, tím vyšší účast, a čím vyšší socioekonomický statut obyvatel obce, tím vyšší účast. Jako indikátory socioekonomického statutu v obcích používá podíl osob s vysokoškolským vzděláním, daňové příjmy obcí a podíl chudých domácností a podíl podnikatelů. Kostecký dále zkoumal vliv několika

dalších proměnných (nezaměstnanost, vlastnictví domu, podíl důchodců, podíl katolíků a zaměstnanost v sektorech ekonomiky), ovšem bez určení toho, proč a jak by proměnné měly účast ovlivňovat.

Linek (2004) a Voda s Havlíkem (viz Pink et al. 2012) se věnují vysvětlení úrovně volební účasti v Evropských volbách a referendu o vstupu do EU. Vysvětlujícími proměnnými jsou zde podíl vysokoškoláků, míra nezaměstnanosti, průměrný věk a míra urbanizace (podíl obyvatel v obcích nad 5 000 obyvatel). Linek (2004) mimo to pracoval s podílem osob hlásících se k husitské církvi a podílem obyvatel v obcích do 500 obyvatel. Výsledky obou analýz ukázaly, že všechny faktory ovlivňují výši volební účasti.

Hypotézy

Na základě představené literatury je tedy zřejmé, že výši volební účasti ovlivňuje několik faktorů. Tyto faktory lze rozdělit do tří skupin: sousedský efekt, socioekonomická struktura a kontextuální charakteristiky. Důležitými prvky socioekonomické struktury je zejména úroveň vzdělanosti, míra nezaměstnanosti, podíl podnikatelů a míra bohatství v obci. Kontextuálními charakteristikami je zejména velikost obce a „tradičnost“ prostředí.

Výzkumná hypotéza

Výše volební účasti je závislá na lokalizaci kandidátů a na sociální struktuře v obci a kontextuálních charakteristikách.

Pracovní hypotézy

H1: S rostoucí vzdáleností od obce s trvalým bydlištěm nejbližšího kandidáta volební účast klesá.

H2: S rostoucí velikostí obce volební účast klesá.

H3: S vyšší vzdělaností v obci volební účast roste.

H4: S lepšími ekonomickými podmínkami (vyšší kupní síla, vyšší podíl podnikatelů, nižší nezaměstnanost) volební účast roste.

H5: Ve více „tradičním“ prostředí (vyšší podíl katolíků, vyšší podíl rodáků) volební účast roste.

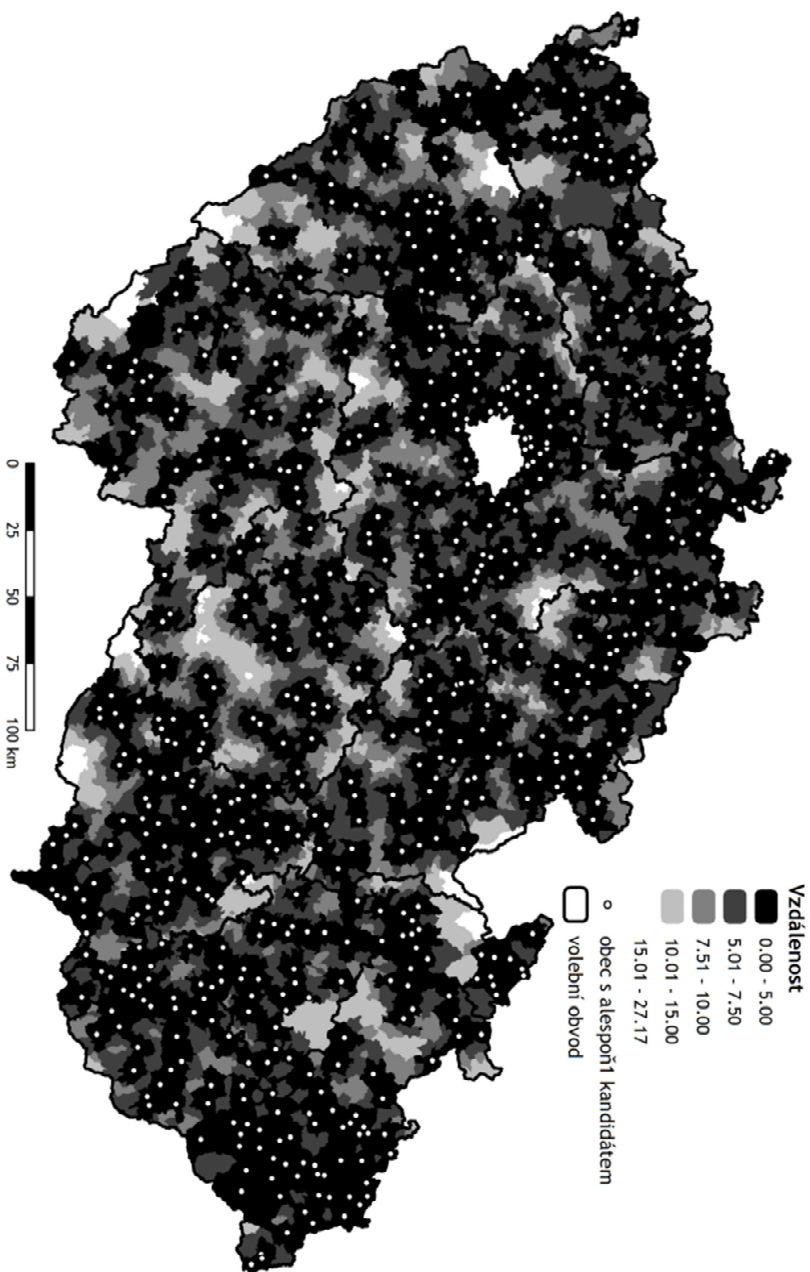
Data a proměnné

Studie je svou podstatou kvantitativní analýzou. Datovým základem práce jsou volební výsledky, konkrétně podíly oprávněných voličů, které se zúčastnily sněmovních voleb v roce 2010 v jednotlivých obcích, dále data ze Sčítání lidu, domů a bytů uskutečněného v roce 2011 o struktuře společnosti v obcích a nakonec také matice vzdáleností mezi obcemi a obcemi, ve kterých se nacházejí kandidáti.

Formulované hypotézy obsahují několik proměnných. Ty budou představeny v této části. Vzdálenost je proměnná, která má projev tzv. sousedského efektu zachytit (viz Johnston 2000). Operacionalizace vzdálenosti by se mohla zdát jednoznačnou, ovšem možností je několik. Především jde o samotnou míru vzdálenosti (kilometry, čas, peníze) a v případě měření fyzické vzdálenosti je otázkou, zda ji měřit jako vzdušnou čáru či „reálnou“ vzdálenost. Vzhledem k tomu, že v prostoru existuje celá řada bariér, ať už jde o řeky, hory či dálnice, které vzdálenosti určené vzdušnou čarou významně mění, by byla vhodnější „praktická“ vzdálenost, kterou je třeba urazit mezi místy. Bohužel vzhledem k velkému objemu dat a omezeným technologickým možnostem byla nakonec vzdálenost změřena vzdušnou čarou. Další problém se nachází v určení počátečního a koncového bodu měření. Místo bydliště kandidátů je určeno pouze obcí trvalého bydliště, není ale dále přesně definováno konkrétní místo bydliště na území obce, což může způsobit poměrně značné odchylky zvláště v případě velmi rozlehlých obcí. Počáteční bod byl definován jako geometrický střed obce, v níž se nachází kandidát, a koncové místo jako střed právě sledované obce a vzdálenost je měřena pouze jako délka úsečky mezi středy jednotlivých obcí (viz obrázek č. 1).

Velikost obce je reprezentována kategorickou proměnnou, ve které jsou obce rozděleny do několika velikostních kategorií a ty pak tvoří tzv. dummy proměnné, přičemž referenční kategorií je skupina obcí s méně než 500 obyvateli. Tato strategie byla zvolena jakožto nejjednodušší řešení zhodnocení vlivu velikosti obce na výši volební účasti. Zahrnutí tohoto faktoru jako nezávisle proměnné znemožňuje využít velikost obce jako váhu každého jednotlivého případu, a proto mají v analýze obce s několika desítkami obyvatel stejný význam jako velkoměsta s více než 100 000 obyvateli. Vzhledem k cíli vysvětlit rozdíly mezi územními jednotkami není absence vah problémem, který by bránil dosažení cíle.

Proměnná vzdělanost kontroluje případný vliv vzdělanostní struktury obyvatelstva v obci na volební účast a je vytvořena jako podíl osob s vysokoškolským vzděláním na obyvatelstvu starším 15 let. Tato proměnná je především indikátorem sledujícím případný vliv zdrojů, ale zároveň může být považována také za indikátor obecného socioekonomického statutu obce.

Obr. 1: Vzdálenost obcí k nejbližší obci s trvalým bydlištěm kandidáta ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010 (bez Prahy)

Zdroj: podklad ESRI: ArcCR500; data: vlastní zpracování

Bohatství obce je měřeno pomocí kupní síly. Ta je vyjádřena průměrným měsíčním příjmem na osobu v tisících korun. Tato data nepochází ze sčítání lidu, jejich zdrojem je společnost GFK Incoma. Přesný postup, kterým společnost poskytovaná data získala, bohužel není zcela veřejný, nicméně v popisu datového souboru je specifikováno, že data odráží mzdy ve veřejném i soukromém sektoru a také finanční prostředky rozdělované ve formě důchodů či sociálních dávek. Data tak nelze považovat za dokonalou míru průměrného příjmu v obci, vzhledem k metodice, ale patrně dostatečně validním způsobem popisuje meziregionální rozdíly v úrovni příjmů.

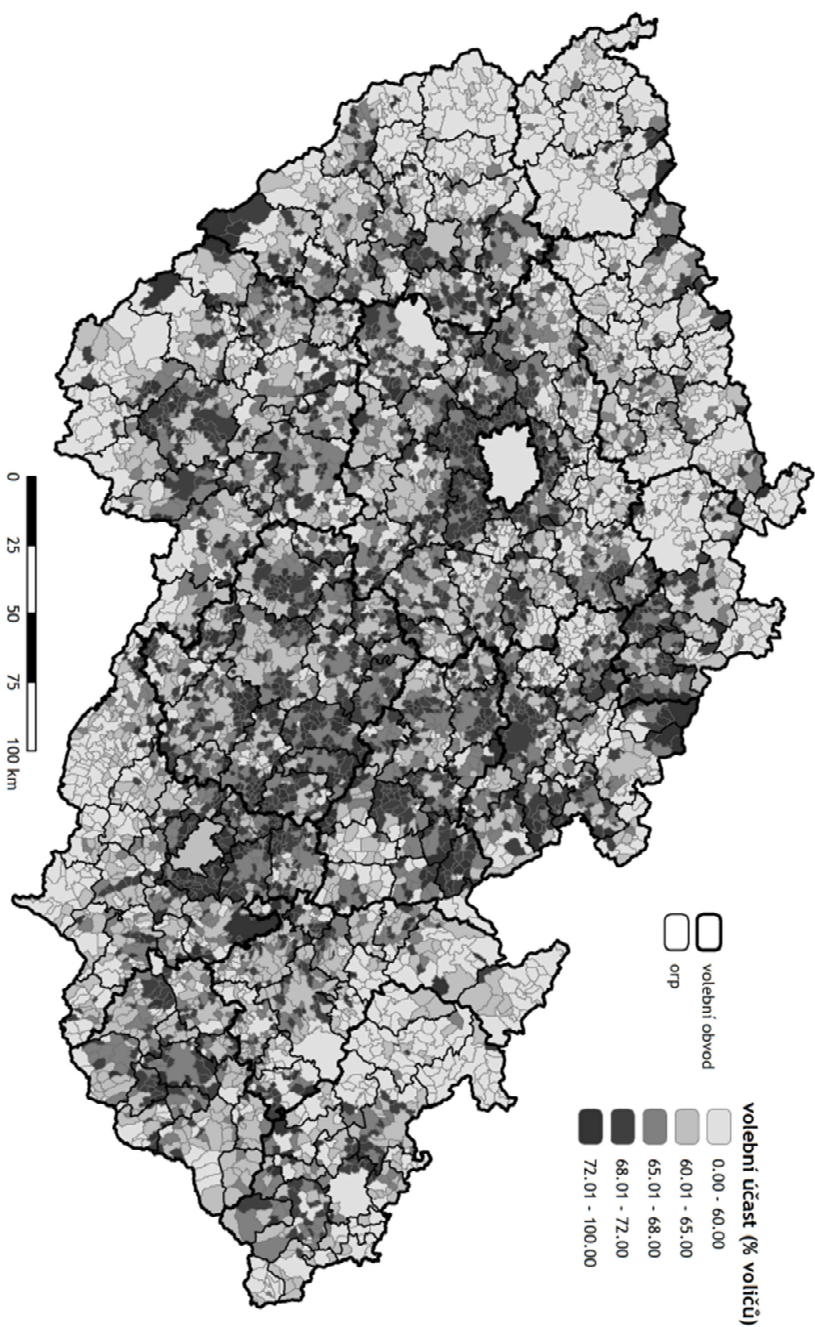
Nezaměstnanost je vyjádřena procentuálním podílem nezaměstnaných na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel. Rostoucí nezaměstnanost obvykle vede k nižší účasti, a to jednak kvůli vlivu na individuální úrovni, ale také proto, že ukazuje na nedostatek zdrojů. Podle některých autorů (Johnston a Pattie 2006) nezaměstnanost utváří také pohled na vládu a v místech s vyšší nezaměstnaností jsou voliči více motivováni účastnit se voleb a „potrestat“ vládní strany.

Podíl podnikatelů (*dále podnikatelé*) je vyjádřen jako podíl osob s a bez zaměstnanců, které samy sebe definovaly při sčítání lidu jako zaměstnavatele. Tato proměnná je do jisté míry ukazatelem úspěšnosti transformace (viz Kostecký 2005), a lze tedy očekávat, že v případě lepší adaptace na nový systém v ekonomické oblasti bude dosahovat volební účast vyšších hodnot jakožto projev „politické“ adaptace.

Proměnnými měřícími míru tradice v obcích je podíl katolíků a rodáků. Proměnná podíl katolíků (*katolíci*) je vyjádřena podílem osob s římskokatolickým vyznáním na celkovém obyvatelstvu obce. Do této kategorie tak nejsou zahrnuty osoby s jiným vyznáním (evangelickým, husitským apod.). Podíl rodáků (*rodáci*), tedy osob, které žijí v místě svého narození, na celkovém počtu obyvatel územní jednotky je ukazatelem „tradičnosti“ místa a zároveň do značné míry odlišuje oblasti, odkud byli vysídleni Němci.

Výsledky analýzy

Před samotným vysvětlením bude krátce popsán objekt zájmu této studie, tedy rozložení volební účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010. Nejvyšší podíly voličů se k volbám dostavily v obcích kraje Vysočina a Pardubického kraje, v Podkrkonoší a v zázemí Prahy a Brna. Naopak volební účast byla nízká zejména v pohraničních oblastech zahrnujících oblast okolo celé hranice s Německem, okolo hranice s Rakouskem v Jihomoravském kraji a dále také oblast okolo polské hranice v Olomouckém a Moravskoslezském kraji (viz obrázek č. 2).

Obr. 2: Volební účast v obcích ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010

Zdroj: podklad ESRI: ArcCR500; data: ČSÚ: volby.cz, vlastní zpracování

Do značné míry je tak patrna hranice oblasti obývané do období po konci 2. světové války německým obyvatelstvem. Oblast Sudet je pak doplněna o okolí Karviné. To do značné míry odpovídá dlouhodobému vzorci rozložení volební účasti identifikované Pinkem et al. (2012).

Vztahy předpokládané hypotézami odvozenými z teoretické diskuse jsou v této části empiricky otestovány. Za tímto účelem byla použita metoda lineární regrese, která na základě hodnot nezávisle proměnných odhaduje hodnoty závisle proměnné a ukazuje tak, nakolik je analyzovaná závisle proměnná ovlivňována každou nezávisle proměnnou za současně kontroly vlivu ostatních nezávisle proměnných zahrnutých v analýze (viz Hendl 2004).

Vysvětlující sílu regresního modelu (tedy působení všech nezávisle proměnných na závisle proměnnou) ukazuje index determinace. Ten v případě tohoto modelu dosahuje hodnoty přibližně 0,4, což znamená, že použitá sada nezávisle proměnných vysvětluje přibližně 40 % rozptylu v hodnotách volební účasti. Model lze považovat za relativně silný, ovšem vzhledem k chybějící možnosti srovnání s jinými studiemi (na úrovni obcí za celou ČR totiž neexistují) lze jen těžko určit, zda tato analýza vysvětluje volební účast lépe nebo hůře než analýzy provedené s vyšším nebo nižším stupněm agregace.

Samotné výsledky přinášejí očekávané závěry. Všechny proměnné zahrnuté do modelu přispívají k vysvětlující síle modelu. Vliv vzdálenosti, a tedy působení sousedského efektu, je mezi ostatními proměnnými velmi slabý, statisticky je dokonce signifikantní pouze na úrovni 90 %, ve věcném významu ukazuje nestandardizovaný koeficient, že volební účast klesá s každými 10 kilometry o 0,5 procentního bodu (dále jen p. b.). Účinek proměnné tedy nelze považovat za zcela náhodný, ale v porovnání s ostatními proměnnými má spíše marginální význam.

Volební účast naopak roste s klesající velikostí obce, klesající nezaměstnaností a také klesající vzdáleností od místa bydliště nejbližšího kandidáta a také s rostoucí vzdělaností, vyšším podílem rodáků, katolíků a podnikatelů. Jediným neočekávaným vztahem je pokles účasti s rostoucí kupní silou. Nejsilnějšími vlivy je především velikost obce, vzdělanost a nezaměstnanost. Ve městech nad 10 000 obyvatel by měla být účast oproti obcím do 500 obyvatel nižší o více než 10 p. b. při kontrole ostatních proměnných (tedy při konstantní nezaměstnanosti, kupní síle, ...). S rostoucím podílem vysokoškoláků roste volební účast téměř přímou úměrou. V obci s o 10 p. b. vyšším podílem vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva můžeme očekávat o 8 p. b. vyšší volební účast.

Naopak nezaměstnanost má přesně opačné působení a její vliv je slabší. Rozdíl 10 p. b. zde vede k čtyřprocentnímu poklesu.

Tab. 1: Výsledky regresní analýzy volební účasti v poslaneckých volbách v roce 2010

	Nestandardizované koeficienty	Standardní chyba	Standardizované koeficienty
Konstanta	58,78	0,82	
Mobilizace			
vzdálenost	-0,05	0,03	-0,02
Soc. struktura			
vysokoškoláci	0,81	0,03	0,38
podnikatelé	0,23	0,02	0,14
nezaměstnanost	-0,41	0,02	-0,23
kupní síla	-0,12	0,05	-0,03
Kontext			
katolíci	0,09	0,01	0,13
rodáci	0,11	0,01	0,13
Velikost obce			
501-1 000	-3,97	0,22	-0,19
1 001-3 000	-6,17	0,25	-0,26
3 001-10 000	-8,27	0,41	-0,22
nad 10 000	-10,61	0,63	-0,18

Adj. R²: 0,39

Zdroj: vlastní výpočty

Závěr

V tomto příspěvku byla z geografického hlediska analyzována volební účast, zvláště pak působení sousedského efektu na výši volební účasti. Zároveň byl kontrolován vliv proměnných obsažených v jiných teoriích a empirických studiích volební účasti s agregovanými daty. Analýza byla založena na třech teoretických předpokladech. Podle těchto předpokladů má být volební účast vyšší v obcích blízkých ke kandidátům, v oblastech s příhodnější sociální strukturou, tedy v oblastech, kde více voličů disponuje zdroji (vzděláním, penězi) a kde není vysoká nezaměstnanost. Dále mají mít vliv vlastnosti samotných obcí, zejména jejich velikost a přítomnost tradic.

Předpoklady přeformulované do podoby několika pracovních hypotéz byly otestovány pomocí lineární regresní analýzy. Výsledky ukázaly, že jak

sociální struktura, tak kontextuální charakteristiky obcí mají významný vliv na výši volební účasti. V případě sousedského efektu výsledky naznačují pouze slabý význam tohoto faktoru. V tomto bodě se nabízí několik možných interpretací toho, proč analýza ukazuje jen slabý vliv vzdálenosti od kandidátů. Prvním důvodem může být nevhodná operacionalizace vzdálenosti a změření vzdálenosti, které více odpovídá jejímu vnímání mezi obyvateli daných obcí, by mohlo vést k jiným výsledkům. Druhá interpretace přiznává, že efekt je skutečně slabý. Důvodem pro malý význam sousedského efektu může být kombinace vysokého počtu kandidátů a regionální organizace ČR, kdy se alespoň jeden kandidát nachází prakticky v každém ORP (Voda a Pink 2010) a většina obyvatel v obcích v celém obvodu ORP považuje centrální obec za domácí a pro sousedský efekt zde tedy není prostor, protože každý volič má svého domácího kandidáta.

Tento příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu „Projevy globální environmentální změny v krajině Země“ (PROGLEZ), který je financovaný Masarykovou univerzitou (MUNI/A/O966/2009).

Použitá literatura

- BAUMANN, Z. a J. WINBURN, 2009. *'Friends and Neighbors' without the Party: Examining the Influence of Geography in Gubernatorial Primaries*. Příspěvek přednesený na konferenci Annal Southern Political Science Association Conference. New Orleans, 7.-10. 1. 2009.
- BOWLER, S., T. DONOVAN a J. SNIPP, 1993. Local Sources of Information and Voter Choice in State of Elections: Microlevel Foundations of the 'Friends and Neighbors' Effect. *American Politics Research*. Vol. 21, iss. 4, s. 473-489. ISSN 1532-673X.
- GERBER, A. S. a D. P. GREEN, 2000. The effects of canvassing, telephone calls, and direct mail on voter turnout: A field experiment. *American Political Science Review*. Vol. 94, iss. 3, s. 653-663. ISSN 0003-0554.
- GIMPEL, J. et al., 2008. Distance-decay in the political geography of friends and neighbors voting. *Political Geography*. Vol. 27, iss. 2, s. 231-252. ISSN 0962-6298.
- HENDL, J., 2004. *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál. ISBN 9788026202004.
- HOLBROOK, T. M. a S. D. MCCLURG, 2005. The mobilization of core supporters: Campaigns, turnout, and electoral composition in United

- States presidential elections. *American Journal of Political Science*. Vol. 49, iss. 4, s. 689-703. ISSN 1540-5907
- JOHNSTON, R. J., 2000. Friends and neighbours effect. In: JOHNSTON, R. J. et al.. *Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishers. ISBN 0631205608.
- JOHNSTON, R. J. a C. PATTIE, 2006. *Putting Voters in Their Place: Geography And Elections in Great Britain*. New York: Oxford University Press. ISBN 0199268045.
- KOSTELECKÝ, T., 1993. Volby očima geografa. In: SÝKORA, L., ed. *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- KOSTELECKÝ, T., 2005. Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 - Patterns, Trends, and the Relation to Suburbanization and Its Socio-Spatial Patterns. *Sociologické studie*. Roč. 5, č. 2. ISBN 8073300737.
- LINEK, L., 2004. Volby do Evropského parlamentu 2004 - analýza volební účasti a stranické podpory v České republice. *Sociologické studie*. Roč. 4, č. 1. ISBN 8073300656.
- MALCOVÁ, K., 2012. Lokální aspekt volební podpory kandidátů do Senátu Parlamentu ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. Roč. 48, č. 2, s. 283-313. ISSN 2336-128X.
- PINK, M., 2005. Současné přístupy k volební geografii. In: FIALA, P. a M. STRMISKA. *Víceúrovňové vládnutí: teorie, přístupy, metody*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-7325-074-8.
- PINK, M. et al., 2012. *Volební mapy České a Slovenské republiky po roce 1993: vzorce, trendy, proměny*. Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-287-8.
- RICE, T. W. a A. A. MACHT, 1987. The Hometown Advantage: Mobilisation or Conversion? *Political Behavior*. Vol. 9, iss. 3, s. 257-262.
- SOUTHWELL, P. L., 1988. The mobilization hypothesis and voter turnout in Congressional elections, 1974-1982. *The Western Political Quarterly*, s. 273-287. ISSN 0043-4078.
- VODA, P. a M. PINK, 2009. Kandidáti v poslaneckých volbách. Analýza preferenčního hlasování ve volbách do PS PČR v roce 2006. *Středoevropské politické studie*. Roč. 2009, č. 2-3. ISSN 1212-7817.

Zdroje dat

ČSÚ, 2012. *Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2011*. Praha: Český statistický úřad.

ČSÚ, 2010. *Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 28.-29. 5. 2010* [online]. Dostupné z: <http://volby.cz/pls/ps2010/ps>

ESRI: ArcCR500.

GfKIncoma, 2012. Kupní síla 2011.

Život v oblakoch? Frequent flyer programy a ich využiteľnosť pri výskume aeromobility

Life in the Clouds? Frequent Flyer Programs and Their Application Possibilities in the Research of Aeromobility

Veronika Zuskáčová¹

Abstract:

Increasing trends in individual mobility via air space and its impacts on society have led to the formulation of a new concept in social sciences, followed by research of a phenomenon called aeromobility. The aim of this paper is to discuss up-to-now theoretical embedding of the concept from a geographical point of view, introduce it as a new impulse for transport geography and to find the possible levels of its definition. We would also like to disclose the fundamental attributes pointing out what part of society can be specified as aeromobile, thus using aviation as a part of its lifestyle. Moreover, the question of whether and how we can measure aeromobility is of great importance. The evidence of members of frequent flyer programs - the loyalty programs of full service carriers - is suggested to be one of the tools for identifying the kinetic elites and their percentage in current population. Thereafter we discuss application possibilities including risks involved, with significant position of the low-cost segment in recent air travel.

Key words: aeromobility, frequent flyer programs, hypermobility, kinetic elites, mobility turn

Úvod

“Airworld is a nation within a nation, with its own language, architecture, mood, and even its own currency - the token economy of airline bonus miles that I’ve come to value more than dollars.”

(Walter Kirn, citované v Urry 2009, s. 25)

¹ Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.

Od prvých pokusov bratov Wrightových a prvých komerčných letov počiatkom 20. storočia prekonala letecká doprava ohromný vývoj, a to tak technologicky, ako - a najmä - v zmysle jej pozície v spoločnosti a významu (nielen) pre globálnu ekonomiku.² V súčasnom „mobilnom svete“ (Urry 2007) osôb, objektov, informácií a systémov neustále križujúcich priestor vzniká vďaka možnosti preletieť značné vzdialenosti za nepomerne krátky čas nový systém sietí, kde podľa Urryho (2009) dôležitosť geografickej proximity ustupuje časovej dostupnosti miest. Presnejšie povedané, v rámci ekonomických a sociálnych vzťahov i priestorových interakcií sa čoraz dôležitejším stáva práve zapojenie a dostupnosť (miest) v takto novovzniknutej sieti, čo do istej miery deformuje aj celkové vnímanie časopriestoru. Kompresia časopriestoru (na druhej strane však vznik „nových“ periférií mimo alebo na okraji siete), vyvolaná predovšetkým schopnosťou efektívnej prepravy vzdušnou cestou, stavia, ako tvrdí Urry (2009, s. 26) leteckú dopravu do pozície tvorca „nového globálneho poriadku“. Letecká mobilita teda predstavuje podstatnú súčasť globalizovaného sveta, formujúcu a transformujúcu súčasnú spoločnosť. Práve jej spoločenské dopady, masová dostupnosť, ale zároveň nerovnomerné rozšírenie v priestore i medzi sociálnymi vrstvami viedli k zvýšeniu záujmu o výskum týchto fenoménov v sociálnych vedách. V duchu tzv. nového mobilitného paradigmatu vznikol istý počet interdisciplinárnych štúdií (napr. Cwerner, Kesselring a Urry 2009; Beaverstock, Derudder, Faulconbridge a Witlox 2010) približujúcich koncept aeromobility či aeromobilít.

Rôzny uhol pohľadu a zameranie autorov je vo fenomenologickom výskume nepochybne prínosom, na druhej strane sa však odráža v nejednotnom chápaní toho, čo vlastne aeromobilita je. Koncept je teda často vnímaný skôr intuitívne, bez snahy o definovanie či ujasnenie základných rysov. Cieľom príspevku je preto analyzovať tieto súčasné prístupy a nájsť v nich podobnosti a odlišnosti určujúce dokonca istú stupňovitosť možného vnímania aeromobility. Aj po ujasnení teoretických východísk naďalej ostáva otázka, ako určiť, či a nakoľko je (daná) spoločnosť aeromobilná. Je aeromobilita vôbec nejakým spôsobom merateľná? Ako jeden z možných nástrojov skúmania skutočnej aeromobility je diskutované využitie evidencie členov tzv. frequent flyer programov, teda vernostných programov sieťových dopravcov, vrátane ich výhod a rizík spojených najmä s výraznou pozíciou nízkonákladového sektora v súčasnej leteckej doprave. Pôvodne sociologický záujem o štúdium sociálnych rozmerov leteckej mobility sa pomaly dostáva aj do povedomia geografických disciplín (Adey 2010 a jeho „aerealita“; Seidenglanz 2013). Naším zámerom je preto predstaviť koncept aj ako

² Bližšie k vývoju leteckej dopravy vid' napr. Urry 2009.

nový impulz pre dopravnú geografiu, ako významný prvok formovania priestorových a sociálnych väzieb a povzbudiť tak zároveň k prekonávaniu bariér vedných disciplín.

Aeromobilita a jej vnímanie

Samotný pojem *aeromobilita* býva často dávany do súvislosti s obdobným termínom *automobilita*, ktorý, označujúci podobný fenomén, v sebe spája dva, resp. tri hlavné atribúty vyjadrujúce celú jeho podstatu - a to autonómiu (a automatiku) a mobilitu (Featherstone 2005).³ Tieto dve vlastnosti dali spočiatku názov dopravnému prostriedku schopnému pohybovať sa na vlastný pohon a bez koľají, teda voľne a individuálne, a následne po jeho masovom rozšírení v osobnej doprave i celému systému. Sociológ Urry (2007, s. 118) napríklad definuje automobilitu ako „samoorganizačný autopoietický non-lineárny systém rozšírený celosvetovo...“, zahrňajúci „... automobily, ich užívateľov, cesty, pohonné látky a množstvo nových objektov, technológií a znakov“. Keďže pojem aeromobilita veľmi pravdepodobne vznikol inšpirovaný práve už všeobecne rozšírenou automobilitou⁴, v súlade s Urryho (2007) chápaním aeromobility ako „systému a nositeľa globalizácie“ by sa analogicky dal charakterizovať ako komplexný, globálne organizovaný systém leteckej dopravy, zahrňajúci letiská a terminály, lietadlá a dopravné prostriedky, technológie, pohonné látky, navigačné systémy, letové dráhy, kódy a znaky, aerolinky, ich pracovníkov, pasažierov a náklad. Inými slovami všetko, vďaka čomu je možné súčasnú spoločnosť označiť za aeromobilnú, tj. schopnú využívať a využívajúcu vzdušný priestor na prepravu osôb a materiálu. Tu je potrebné spomenúť aj prepojenosť systému s ostatnými druhmi mobility, sieťami a tokmi vytvárajúcimi komplexný funkčný celok.

V podobnom duchu definuje aeromobilitu aj Lassen (2009) ako skutočný pohyb (osôb a objektov vzdušnou cestou) i jeho *potenciál*. Toto chápanie spája a zároveň odlišuje skutočný pohyb v čase a priestore a jeho potenciál, teda to, čo ho umožňuje. Duálny prístup, i keď vo vzťahu k mobilite všeobecne, obhajuje aj Kaufmann (2002), ktorý tieto dva pojmy striktné odčleňuje a pomenováva - mobilitu ako skutočný pohyb a motilitu ako jeho potenciál. Motilitu ďalej popisuje existenciou

³ Bližšie k významu pojmu *automobilita* vid' napr. Lomasky 1997, Conley a McLaren 2009.

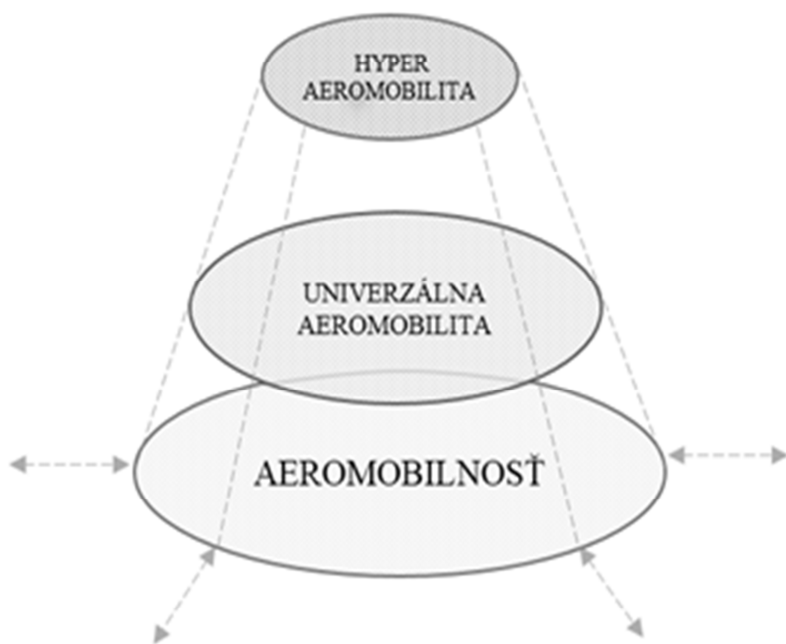
⁴ Termín „aeromobilita“ prvýkrát použil Hoyer (2000, in Lassen 2009) práve ako paralelu k *automobilita* a obdobný termín vzťahujúci sa k mobilite využitím iného druhu dopravy nám nie je známy.

determinantov, kde zahŕňa fyzické možnosti, úsilie, dostupnosť dopravy a komunikačných ciest, časové a priestorové bariéry, znalosť, oprávnenie a podobne a ich vyhodnotenie a využitie aktérmi. Spoločnosť si tak podľa neho vytvára tzv. motilitný kapitál (kapitál pohyblivosti), relatívne autonómny od ekonomického, sociálneho a kultúrneho kapitálu (Kaufmann 2002). Pri bližšom pohľade na determinanty motility však naopak možno tvrdiť, že tento kapitál - i keď chápaný oddelene - vzniká práve zložitou vzájomnou interakciou všetkých parametrov spoločnosti. Aeromobilita ako potenciál spoločnosti v zmysle jej priestorovej a sociálnej dostupnosti je základom ďalšieho prístupu k istému vymedzeniu konceptu (Adey 2007; Kesselring 2009; Seidenglanz 2013). Podľa Buttona (2004, in Seidenglanz 2013) je letecká doprava v rozvinutom svete tak rozšírená a lacná, že sa stáva dostupnou *všetkým a všade*. Rovnako Adey (2007) a Kesselring (2009) zdôrazňujú jej všeobecnú rozšírenosť, masovosť a bežnosť v súčasnom živote. Takúto kvázi „univerzálnu aeromobilitu“ podporuje najmä úspešné pôsobenie nízkonákladových a charterových dopravcov, ktorí v rámci svojej stratégie sprístupňujú letecké spojenie aj menších a odľahlejších miest s metropolami a cenovo zase širším vrstvám spoločnosti (bližšie napr. Seidenglanz 2013).

Avšak v kontraste s univerzálnou či masovou aeromobilitou je nutné podotknúť, že úroveň aeromobility je rozdielna aj v rámci jednej a tej istej spoločnosti. Lietanie, ako tvrdí Budd a Hubbard (2010), sa môže stávať častejším a bežnejším pre niektorých, ale nie je to prípad väčšiny obyvateľstva. Creswell (2006) podobne na príklade letiska ilustruje spoluprátnosť globálnych elit a svetoobčanov a súčasne dovolenkárov, nervózných „prvopasažierov“, imigrantov a podobne. Je teda potrebné rozlišovať nielen medzi účasťou a neúčasťou v leteckej doprave, ale aj jej *intenzitou*. Relatívne malá, ale vysoko mobilná časť populácie sa totiž výrazne podieľa na celkovom objeme leteckej dopravy (Gössling a Nilsson 2009). Vzniká tak zároveň stratifikácia účastníkov leteckej dopravy práve podľa intenzity a pravidelnosti lietania a znova bežnosti (habitus) až nevyhnutelnosti v osobnom a predovšetkým pracovnom živote. V tomto zmysle je možné aeromobilitu stotožniť práve s najaktívnejšou časťou pasažierov, ktorí vo vysokej miere pretavujú svoj potenciál do skutočnej mobility. *Hyperaeromobilita* určitých skupín obyvateľstva súvisí často s ich pracovnými povinnosťami⁵, najmä u tzv. „creative class“ (Florida 2004, in Wickham a Vecchi 2010) či „knowledge workers“ (Reich 1993, ibid.), pôsobiacich medzinárodne a nútených zúčastňovať sa osobne obchodných jednaní, konzultácií, konferencií a pod. Ich extrémne mobilný spôsob života, popisovaný s istou nadsádzkou ako „prebývanie

⁵ Podľa Lassena (2009) býva nezriedka vnímaná až ako záťaž (mobility burden).

v pohybe“ (Urry 2007) alebo „život v koridoroch“ (Lassen 2009), sa odráža v ich odlišnom vnímaní mobility ako integrálnej súčasti životného štýlu a spravidla u nich vedie k sformovaniu elitnej identity (bližšie napr. Thurlow a Jaworski 2006). Vysokorýchlostný pohyb týchto *kinetických elít*, umožnený využívaním pokročilých technológií (napr. biometrické pasy, mobilné aplikácie a palubenky v chytrých telefónoch) a členstvom v prémiových kluboch - frequent flyer programoch (napr. prioritné odbavenie a boarding, prístup do vyšších palubných tried, vernostné karty, nadštandardné služby a prístup presonálu), je tak v silnom kontraste s ostatnými príslušníkmi tzv. *kinetic underclasses* (Sparke 2006, in Seidenglanz 2013).⁶

Obr. 1: Úrovne chápania aeromobility

⁶ I tieto dve skupiny sú však vnútorne diferencované a pohybujú sa priestorom rôznou rýchlosťou v závislosti napr. od národnosti a rizika pre imigračné úrady, či dosiahnutého statusu v spomínaných vernostných programoch (Sparke 2006, in Seidenglanz 2013).

Pri bližšom pohľade na súčasné teoretické prístupy skúmania aeromobility a zameranie empirických štúdií možno podľa našich úvah identifikovať tri levely chápania konceptu, vzájomne však na seba nadväzujúce (obrázek č. 1). V prvom rade je to chápanie aeromobility ako systému a siete, ako všeobecnej schopnosti spoločnosti byť aeromobilná, teda ako akejsi jej *aeromobilnosti*. Tu je zdôrazňovaný základný potenciál spoločnosti a jeho transformujúca povaha v zmysle vytvárania nového globálneho poriadku, vzájomná interakcia jednotlivých zložiek systému i previazanosť s ostatnými systémami. Reálny pohyb je vnímaný s istou samozrejmosťou ako prirodzená súčasť a dôsledok, ale i príčina dynamicky sa vyvíjajúceho systému. Užší a viac sociálne zameraný pohľad predstavuje kvázi *univerzálna aeromobilita*, teda aeromobilita v zmysle jej dostupnosti všetkým a všade, jej všeobecnej rozšírenosti. Toto chápanie rovnako vychádza z potenciálu, či akejsi aeromotility ako ekonomicko-sociálnej prístupnosti leteckej dopravy priestorovo⁷ i cenovo, zároveň však vo vyššej miere reflektuje skutočnú účasť obyvateľstva pridaním rozmeru masovosti a istej miery bežnosti. Podľa Larsena (2006) tak dochádza k deromantizácii a deexotizácii lietania a cestovania celkovo, a to práve zvyšujúcou sa účasťou obyvateľstva v leteckej doprave (a možnosťami sa mu tak otvárajúcimi) na úkor dopravy pozemnej. Najužšie chápanie aeromobility sa objavuje v štúdiách vzťahu leteckej a pracovnej mobility (business travel), pri skúmaní hierarchizácie pasažierov a kinetických elít. Aeromobilita je tu prezentovaná ako súčasť životného štýlu, založená vyslovene na skutočnej mobilite a jej intenzite u jednotlivcov. Takto braná aeromobilita (v najužšom slova zmysle) sa však týka len relatívne úzkej, až enormne pohyblivej skupiny ľudí a ako výstižnejšie označenie sa tu javí skôr *hyperaeromobilita*. Je však zároveň potrebné upozorniť, že jednotlivé predstavené úrovne nie je možné chápať striktne. Viacerí autori sami vyvíjajú a obohacujú vlastné chápanie konceptu, navzájom na seba odkazujú, nadväzujú a spolupracujú.

Je aeromobilita merateľná?

Napriek odlišnostiam v chápaní aeromobility jeden rozmer ostáva nespochybnený - jej formujúca a transformujúca úloha v spoločnosti, teda jej sociálny rozmer. Vďaka leteckej doprave je ľudom umožnené prekonávať veľké vzdialenosti rýchlo, pohodlne i cenovo prijateľne, ich životný priestor a sociálne vzťahy teda vplyvom mobility (fyzickej, ako i virtuálnej a komunikačnej) všeobecne výrazne expandujú.⁸ Zároveň však bolo naznačené, že aeromobilita, dokonca ani jej potenciál, nie sú

⁷ Vid' napr. Seidenglanz 2013 o zmenšovaní priestorového gradientu dostupnosti priameho spojenia s Londýnom v postkomunistických krajinách.

⁸ Bližšie vid' napr. Larsen (2006) či Seidenglanz (2013).

v spoločnosti rovnomerne rozmiestnené. Ako teda skúmať a vyjadriť rôznu úroveň aeromobility spoločnosti v priestorovom i sociálnom horizonte? Tu sa naskýta otázka, ako teda aeromobilitu vlastne chápeme. Potenciál aeromobility je v spoločnosti (aspoň schématicky) priestorovo pomerne dobre merateľný napríklad existenciou letiska v regióne, vzdialenosťou od najbližšieho letiska s pravidelnou leteckou dopravou, alebo viac komplexnejšie od letiska s pravidelným spojením s tzv. hubom, teda významným uzlom v sieti leteckých liniek.⁹ Prevádzka letiska a ponúkaná sedadlová kapacita súčasne reflektujú dopyt, teda kúpnu silu v mieste jeho lokalizácie. To zachytáva v istej miere aj sociálnu a ekonomickú aeromobilitu regiónu, i keď samozrejme veľmi obmedzene. Môže sa totiž týkať len určitých vrstiev miestnej spoločnosti, zatiaľ čo zvyšná časť ostáva v rámci leteckej dopravy imobilná.

Ako však vyjadriť pretavenie potenciálu spoločnosti do jej skutočnej aeromobility? Logicky sa ponúka možnosť jednoducho zrátať počet odbavených cestujúcich na jednotlivých letiskách. Istú výpovednú hodnotu tu síce nemožno poprieť (predovšetkým u regionálnych letísk), napriek tomu sa domnievame, že táto metóda reflektuje skôr vyťaženosť samotného letiska než aeromobilitu jeho zázemia. Zároveň treba zdôrazniť, že aeromobilné obyvateľstvo častokrát nevyužíva najbližšie regionálne letisko, ale naopak vzdialenejšie, rádovo vyššie letiská lokalizované aj v inej krajine (nar. zázemie mesta Brno, využívajúce vo veľkej miere spojenia z Prahy a Viedne). Rozsah skutočnej aeromobility spoločnosti sa tak zjavne vymyká rámcu bežne dostupných štatistických údajov. Možnosti využitia kvalitatívneho výskumu sú tiež problematické, vzhľadom k tomu, že k jeho reprezentatívности by bol potrebný dlhodobý časový horizont i veľký priestorový rozsah.

Ako jeden z možných efektívnych nástrojov skúmania skutočnej aeromobility preto navrhujeme využitie evidencie členov vernostných programov sieťových aerolinií, už spomínaných frequent flyer programov. Tieto programy boli zavedené ako marketingový ťah s cieľom pritiahnuť zákazníkov a podporiť ich loajálnosť voči danému dopravcovi či aliancii dopravcov (Sharp a Sharp 1997). Využívaním služieb určitej leteckej spoločnosti tak zákazník získava bonusové a statusové body podľa počtu letových segmentov, preletenej vzdialenosti a zaplateného tarifu. Po dosiahnutí stanoveného počtu bodov (či míľ), sa pasažier stáva členom exkluzívneho klubu s možnosťou využívania nadštandardných služieb.¹⁰

⁹ Túto metódu používa napr. Seidenglanz (2013) pri skúmaní transformácie leteckej dopravy v postkomunistických krajinách.

¹⁰ Bližšie viď napr. Thurlow a Jaworski 2006, Gösslin a Nilsson 2010.

Dosiahnutie a udržanie tohto statusu za ohraničené časové obdobie (väčšinou jeden rok) je podľa kritérií aeroliniiek pomerne obtiažne, čo svedčí o ich vysokej výpovednej hodnote o aeromobilité členov už aj druhej dostatočne aktívnej úrovne zákazníkov. Úrovňovosť týchto programov zároveň umožňuje zachytiť u jej členov nielen intenzitu a priestorový dosah pohybu vzdušnými cestami, ale súčasne odráža aj aspekty kvality cestovania a formovania elitných identít.

Keďže registrácia do týchto vernostných programov prebieha vždy podľa adresy trvalého pobytu a vekovo neobmedzene, je možné jednoduchým pomerom členov jednotlivých úrovni programu/-ov k počtu obyvateľov danej krajiny v hrubej miere určiť stupeň skutočnej aeromobility jej obyvateľstva. Zároveň sa tak otvárajú možnosti porovnania intenzity skutočnej aeromobility na úrovni štátov. Ako najhodnotnejší sa javí tento zdroj najmä z hľadiska identifikácie a dokázania existencie kinetických elit v jednotlivých krajinách, tj. pri hodnotení údajov až od druhej hierarchickej úrovne. Základná úroveň programov totiž nemusí vždy reflektovať skutočnú účasť jej členov na aeromobilité, skôr ich zámer, či znova potenciál - členstvo je bezplatné a trvalé bez nutnosti ho využiť, ťažko teda určiť, kto v skutočnosti letel a kto len plánoval. Naopak pri vyšších úrovniach sa dá získať reálny obraz hyperaeromobility v jej rôznych stupňoch, čo predstavuje jedinečný zdroj údajov o kinetických elitách a odrazový mostík ďalšieho, hlbšieho kvalitatívneho výskumu.

Aj tu je však diskutabilné, nakoľko reálny obraz skutočnej aeromobility celého obyvateľstva by navrhovaná metodika priniesla. Pri vyhodnotení evidencií viacerých programov by veľmi pravdepodobne došlo k výraznému nadhodnoteniu údajov, najmä vďaka bežnej praxi viacnásobného členstva na rôznych leveloch. Navyše aj v rámci najužšieho chápania aeromobility ako súčasti životného štýlu by ostali nepodchytené určité skupiny aeromobilného obyvateľstva. Ako napríklad uvádza Baeverstock a Faulconbridge (2010) vo svojej štúdii vzťahu leteckej dopravy a pracovnej mobility vo Veľkej Británii, až 30 % respondentov využíva v rámci pracovnej mobility prevažne služby nízkonákladových dopravcov. Vplyv nízkonákladových dopravcov na reprodukciu skutočnej aeromobility v postkomunistických krajinách popisuje aj Seidenglanz (2013) v zmysle vzniku istého stupňa bežnosti, vďaka širokej ponuke tzv. eurovíkendov, dovolenkových destinácií, dopravy pracovných migrantov a návštev známych v zahraničí. Napriek tomu však frequent flyer programy predstavujú jedinečný zdroj informácií o skutočnej aeromobilité ich členov.

Dôležitosť konceptu v geografii

Schopnosť človeka pohybovať sa v priestore vždy formovala krajinu a spoločnosť. Rozvojom dopravy a mobilných technológií vzrástol aj rozsah a vplyv mobility a v súčasnosti možno súhlasne s Urrym (2007) tvrdiť, že celý svet je v pohybe. Mobilita vstupuje do každej sféry života a je badateľná v každom kúte sveta. Pozorovanie jej odrazu v spoločnosti viedlo v sociológii k vytvoreniu nového mobilného paradigmatu, tzv. *mobilitného obratu* (Urry 2007), odmietajúceho skúmanie javov ako statických a zdôrazňujúceho existenciu mobilného rozmeru prakticky vo všetkých oblastiach ľudského života. Okrem upriamania pozornosti na mobilitu samotnú preferuje zároveň systematický prístup k jej štúdiu - vzájomné prepojenie jej rôznych foriem (fyzickej, virtuálnej, komunikačnej a imaginárnej mobility) aj interakciu v rámci širších štruktúr, sietí a systémov. Tento pohľad na spoločnosť ako fluidnú a neustále mobilnú má veľký potenciál aj v súčasnom geografickom výskume. Čo v sociológii prinieslo mobilný rozmer, obohacuje dopravnú geografiu o rozmer sociálny. Analýzy priestorových zákonitostí pohybu je žiadúce doplniť o „živý“ element, o element spoločnosti, ktorá ich vytvára, vníma a reflektuje ich zmeny.

Aeromobilita ako jedna z foriem mobility a zároveň spolu s automobilitou ako hegemon mobility v súčasnom svete (Adey 2010b, in Seidenglanz 2013) rovnako zasluhuje nemalú pozornosť v geografickom výskume. Jej priestorové a sociálne dopady, zmena zákonitostí pohybu osôb a materiálov v priestore, vnímanie časopriestoru, expanzia životného priestoru jedincov, vznik nových sociálnych fenoménov a konfliktov, nové usporiadanie spoločnosti, rozvoj regiónov v spojení s aeromobilitou, sú len jednými z príkladov možných aplikácií výskumu nielen v dopravnej geografii. Vzhľadom ku komplexnému charakteru aeromobility je však aj tu jednoznačne potrebný interdisciplinárny prístup, systémové chápanie a neustála inšpirácia prístupmi iných vedných disciplín.

Záver

Spoločenská významnosť leteckej dopravy a jej vzrastajúci trend začína budiť záujem o jej zachytenie v empirickom výskume i teoretických úvahách. Mimo ekonómie a manažmentu sa v posledných rokoch aj v sociálnych vedách, v súvislosti s novým parigmatom mobilného obratu, objavujú snahy uchopiť podstatu tohto fenoménu prostredníctvom konceptu aeromobility. Intuitívna zrozumiteľnosť pojmu analogického s už zaužívanou automobilitou však vedie k jeho rozdielnemu chápaniu. V súčasných štúdiách tak možno identifikovať tri na seba nadväzujúce úrovne prístupov k skúmaniu a definovaniu aeromobility, podľa dôležitosti prisudzovanej jej základným atribútom -

potenciálu a skutočnej mobility. Zámerom príspevku nebolo vytvoriť vlastnú univerzálnu definíciu, ale práve objektívne predstaviť, zhodnotiť a akosi usporiadať východiská teoretického ukotvenia konceptu. Nerovnomerné rozšírenie a intenzita aeromobility v akomkoľvek chápaní zároveň vyvolala otázku, akým spôsobom je možné jej stupeň v spoločnosti vyjadriť. Zatiaľ čo aeromobilnosť spoločnosti v zmysle jej schopnosti zúčastňovať sa leteckej dopravy je pomerne dobre zachytiteľná zhodnotením infraštruktúry a dostupnosti leteckej dopravy (priestorovej a čiastočne i sociálno-ekonomickej), skutočná mobilita je merateľná ťažko. Možnosť využitia evidencie členov frequent flyer programov sa javí ako relatívne najdostupnejší a najbohatší informačný zdroj o reálnej aeromobilita danej spoločnosti, a to nielen vďaka zachyteniu samotnej intenzity pohybu jej príslušníkov, ale aj aspektov komfortu a formovania elitnej identity. Prezentovaný metodický prístup je podľa nášho názoru aj napriek medzerám vhodný z hľadiska identifikácie skutočne aeromobilných skupín a najmä kinetických elít a ako jedna z metód skúmania základných rysov aeromobilií, nemôže však postihnúť skúmaný fenomén v celej jeho komplexnosti. Snahou bolo zároveň predstaviť nielen aeromobilitu a mobilitu ako nový impluz pre dopravnú geografiu, ale všeobecne podporiť ideu inšpirácie prístupmi, vnímaním a konceptami iných vedných disciplín, bez nutnosti orientovať sa striktne na geografické zázemie (ktoré nie vždy musí existovať).

Použitá literatúra

- ADEY, P., 2010. *Aerial life: spaces, mobilities, affects*. Oxford: Willey-Blackwell. 283 s. ISBN 978-1-4051-8261-4.
- BAEVERSTOCK, J. V. a J. FAULCONBRIDGE, 2010. 'Official' and 'Unofficial' Measurements of International Business Travel to and from the United Kingdom: Trends, Patterns and Limitations. In: BEAVERSTOCK, J. V., J. DERUDDER, J. FAULCONBRIDGE a F. WITLOX, eds. *International Business Travel in the Global Economy*. Farnham: Ashgate, s. 85-102. ISBN 978-0-7546-7942-4.
- BUDD, L. a P. HUBBARD, 2010. The 'Bizjet Set': Business Aviation and the Social Geographies of Private Flight. In: BEAVERSTOCK, J. V., J. DERUDDER, J. FAULCONBRIDGE a F. WITLOX, eds. *International Business Travel in the Global Economy*. Farnham: Ashgate, s. 85-102. ISBN 978-0-7546-7942-4.
- CONLEY, J. a A. T. MCLAREN, eds., 2009. *Car Troubles. Critical Studies of Automobility and Auto-mobility*. Farnham: Ashgate. 259 s. ISBN 9-780-7546-7772-7.

- CRESSWELL, T., 2006. *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge. 327 s. ISBN 0415952565
- FEATHERSTON, M., 2005. Automobilities. An Introduction. In: FEATHERSTONE, M., N. THRIFT a J. URRY, eds. *Automobilities*. London: Sage Publications, s. 1-24. ISBN 1-4129-1089-7.
- GOSSLING, S. a J. H. NILSSON, 2010. Frequent flyer programmes and the reproduction of aeromobility. *Environment and Planning A*. Iss. 42, s. 241-252.
- KAUFMANN, V., 2002. *Re-thinking Mobility: Contemporary Sociology*. Farnham: Ashgate. 112 s. ISBN 0754618420.
- KESSELRING, S., 2009. Global transfer points. The making of airports in the mobile risk society. In: CERNER, S., S. KESSELRING a J. URRY, eds. *Aeromobilities*. London: Routledge. 249 s. ISBN 0-203-93056-8.
- LARSEN, J., J. URRY a K. AXHAUSEN, 2006. *Mobilities, networks, geographies*. Farnham: Ashgate. 165 s. ISBN 978-0-7546-4882-6.
- LASSEN, C., 2009. A life in corridors. In: CERNER, S., S. KESSELRING a J. URRY, eds. *Aeromobilities*. London: Routledge. 249 s. ISBN 0-203-93056-8.
- LOMASKY, L., 1997. Autonomy and Automobility. *Independent Review*. Vol. 2, iss. 1, s. 5-28.
- SEIDENGLANZ, D., 2013. *Letecká doprava a její aktuální geografické proměny v České republice a ve střední Evropě*. (v přípravě)
- SHARP, B. a A. SHARP, 1997. Loyalty Programs and Their Impact on Repeat-Purchase Loyalty Patterns. *International Journal of Research in Marketing*. Vol. 14, iss. 5, s. 473-486.
- THURLOW, C. a A. JAWORSKI, 2006. The alchemy of the upwardly mobile: symbolic capital and the stylization of elites in frequent-flyer programmes. *Discourse and Society*. Vol. 17, iss. 1, s. 99-135.
- URRY, J., 2007. *Mobilities*. Cambridge: Polity Press. 335 s. ISBN 978-07456-3419-7.
- URRY, J., 2009. Aeromobilities and the global. In: CERNER, S., S. KESSELRING a J. URRY, eds. *Aeromobilities*. London: Routledge. 249 s. ISBN 0-203-93056-8.

WICKHAM, J. a A. VECCHI, 2010. Hierarchies in the Air: Varieties of Business Air Travel. In: BEAVERSTOCK, J. V., J. DERUDDER, J. FAULCONBRIDGE a F. WITLOX, eds. *International Business Travel in the Global Economy*. Farnham: Ashgate, s. 123-143. ISBN 978-0-7546-7942-4.

Robert Osman (ed.)

Geografický výzkum: participace a angažovanost

Jazyková redakce Mgr. Petra Přadková (český jazyk)

Mgr. Radomíra Bednářová, Mgr. Robert Helán, Ph.D. (anglický jazyk)

Obálku navrhl Ing. arch. Vladimír Schmid

Vydala Masarykova univerzita

1. vydání, Brno, 2013

Náklad 150 ks

219 stran

Tisk Tiskárna Helbich, a.s.

Valchařská 24/36, 614 00 Brno

ISBN 978-80-210-6415-7

ISSN 1805-9120

